ePublishing

Bioethica

Vol 1, No 2 (2015)

Bioethica

https://epublishing.ekt.gr | **e-Publisher:** EKT | **Downloaded at:** 23/01/2026 15:55:21

ISSN: 2653-8660

2015 • Τόμος 1 • Τεύχος 2

2015 • Volume 1 • Issue 2

ΒΙΟΗΘΙΚΑ

BIOETHICA

Ηλεκτρονικό Περιοδικό της Εθνικής Επιτροπής Βιοηθικής

Online Journal of the Hellenic National Bioethics Commission

ΒΙΟΗΘΙΚΑ

Ηλεκτρονικό Περιοδικό της Εθνικής Επιτροπής Βιοηθικής

» **Συντακτική Επιτροπή**

Τάκης Βιδάλης
Βασιλική Μολλάκη
Μαριάννα Δρακοπούλου
Ρωξάνη Φράγκου
Αριάδνη Λ. Χάγερ-Θεοδωρίδου

» **Επιστημονική Επιτροπή**

Ειρήνη Αθανασάκη
Νικόλαος Ανάγνου
Γεώργιος Βασίλαρος
Φίλιπππος Βασιλόγιαννης
Γιώργος Βασιλόπουλος
Τάκης Βιδάλης
Στέλιος Βιρβιδάκης
Σπύρος Βλαχόπουλος
Εμμανουήλ Γαλανάκης
Στέλλα Γιακουμάκη
Δρακούλης Γιαννουκάκος
Τίνα Γκαράνη – Παπαδάτου
Μυρτώ Δραγώνα-Μονάχου
Μαρία Καϊάφα - Γκμπάντι
Εμμανουήλ Καναβάκης
Ιωάννης Καράκωστας
Ανδρέας Καραμπίνης
Έλλη Καστανίδου - Συμεωνίδου
Ισμήνη Κριάρη - Κατράνη
Δημήτρης Κλέτσας
Φραγκίσκος Κολίσης
Κωνσταντίνος Κορναράκης
Έφη Κουνουγέρη - Μανωλεδάκη
Μαρία Κούση
Σωτήρης Κυρτόπουλος
Νικόλαος Κωστομητσόπουλος
Βασιλική Μολλάκη
Γρηγόρης Μολύβας
Ιωάννης Μπολέτης
Φιλήμων Παιονίδης
Γεώργιος Πατρινός
Βασιλική Πετούση
Ιωάννης Πέτρου
Ευσέβιος Πιστολής
Ελένη Ρεθυμιωτάκη
Χαράλαμπος Σαββάκης
Κώστας Σταμάτης
Χριστόδουλος Στεφανάδης
Στέλιος Στυλιανίδης
Παύλος Σούρλας
Σταυρούλα Τσινόρεμα
Κωνσταντίνος Τσουκαλάς
Αναστάσιος Φιλαλήθης
Κατερίνα Φουντεδάκη
Αριάδνη Λουκία Χάγερ-Θεοδωρίδου
Κωνσταντίνος Χαριτίδης
Αριστείδης Χατζής
Χαράλαμπος Χρυσανθάκης

» **Επιμέλεια Έκδοσης**

Βασιλική Μολλάκη

Το Περιοδικό "ΒΙΟΗΘΙΚΑ"

Το Περιοδικό "ΒΙΟΗΘΙΚΑ" αποτελεί ηλεκτρονική έκδοση της Εθνικής Επιτροπής Βιοηθικής. Τα θεματικά του ενδιαφέροντα καλύπτουν όλο το φάσμα της σύγχρονης βιοηθικής. Για το λόγο αυτό, καλούμε όχι μόνο καθιερωμένους αλλά κυρίως νέους επιστήμονες να στείλουν τις συμβολές τους.

Σκοπός του Περιοδικού είναι η ενημέρωση και η ανταλλαγή απόψεων και γνώσεων μεταξύ των επιστημόνων όλων των κλάδων με ιδιαίτερο θεωρητικό ή πρακτικό ενδιαφέρον για θέματα που αφορούν στη Βιοηθική. Για την επίτευξη αυτού του σκοπού, στο Περιοδικό δημοσιεύονται, στην ελληνική ή στις κύριες ευρωπαϊκές γλώσσες, εργασίες που αποτελούν Άρθρα Σύνταξης, Πρωτότυπες Εργασίες και Ανασκοπήσεις.

Οι Πρωτότυπες Εργασίες και οι Ανασκοπήσεις διαβιβάζονται ανώνυμα σε διεπιστημονική ομάδα τριών κριτών, οι οποίοι τις αξιολογούν. Μόνο όσες εργασίες λάβουν οριστική έγκριση από τους κριτές δημοσιεύονται στο Περιοδικό. Επισημαίνεται ότι οι απόψεις στα κείμενα εκφράζουν μόνο τους συγγραφείς.

Αναλυτικές πληροφορίες για το Περιοδικό "ΒΙΟΗΘΙΚΑ" θα βρείτε στην ιστοσελίδα της Επιτροπής (ΒΙΟΗΘΙΚΑ).

ΒΙΟΗΘΙΚΑ

Ηλεκτρονικό Περιοδικό της Εθνικής Επιτροπής Βιοηθικής

Σεπτέμβριος 2015 • Τόμος 1 • Τεύχος 2

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ - CONTENTS

Άρθρο Σύνταξης - Editorial 1

CRISPR/Cas9: Η νέα τεχνολογία τροποποίησης του γονιδιώματος που άνοιξε τον ασκό του Αιόλου (;) 2

Βασιλική Μολλάκη

Πρωτότυπες Εργασίες - Original Articles 3

Η εγγενής αξία της ανθρώπινης ζωής κατά τον Ronald Dworkin: ένα υπόδειγμα αναστοχαστικής ισορροπίας 4

Φίλιππος Κ. Βασιλόγιαννης

Does luck egalitarianism lose its appeal in the face of genetic engineering? 11

Areti Theophilopoulou

Η συναίνεση της ανήλικης στην τεχνητή διακοπή της κύησης 25

Μαριάννα Βασιλείου, Χρυσάνθη Σαρδέλη

Talent as an unintentional agent 38

Konstantinos G. Papageorgiou

ΒΙΟΗΘΙΚΑ

Ηλεκτρονικό Περιοδικό της Εθνικής Επιτροπής Βιοηθικής

Άρθρο Σύνταξης - Editorial

CRISPR/Cas9: Η νέα τεχνολογία τροποποίησης του γονιδιώματος που άνοιξε τον ασκό του Αιόλου (;)

Βασιλική Μολλάκη, PhD

v.mollaki@bioethics.gr

Κατά πολλούς, το σύστημα CRISPR/Cas9 (Clustered Regularly Interspaced Short Palindromic Repeats/associated protein-9 nuclease) αποτελεί την ανακάλυψη του αιώνα που θα φέρει επανάσταση στην επεξεργασία του γονιδιώματος. Τον Μάρτιο του 2015, η τεχνολογία CRISPR/Cas9 εφαρμόστηκε σε ανθρώπινα έμβρυα από Κινέζους επιστήμονες και, μολονότι η έρευνα αυτή κατέδειξε τεχνικά προβλήματα που πρέπει να λυθούν[1], έφερε το θέμα στο επίκεντρο του προβληματισμού για τα ηθικά όρια στην επεξεργασία του γονιδιώματος. Πολέμιοι και υποστηρικτές της τεχνολογίας CRISPR/Cas9 διασταυρώνουν τα ξίφη τους, και η «μάχη» θυμίζει κατά πολύ τις προκλήσεις που δημιούργησε η γενετική μηχανική τη δεκαετία του 1970.

Το σύστημα CRISPR/Cas9[2] και παρόμοιες τεχνολογίες, όπως οι νουκλεάσες δακτύλων ψευδαργύρου (ZFNs, Zinc Finger Nucleases)[3] και οι νουκλεάσες τύπου TALEN (Transcription Activator-Like Effector Nucleases)[4], χρησιμοποιούν ειδικά ένζυμα για να στοχεύσουν σε συγκεκριμένα, επιθυμητά σημεία στο DNA και στη συνέχεια το επιδιορθώνουν, παρέχοντας πολλές δυνατότητες για επεξεργασία του γονιδιώματος. Αν και ανακαλύφθηκε πιο πρόσφατα, χάρη στην απλότητα, την αποτελεσματικότητα και την ευελιξία του, το σύστημα CRISPR/Cas9 αποτελεί το πιο ευρέως χρησιμοποιούμενο εργαλείο και έχει ήδη χρησιμοποιηθεί σε μικροοργανισμούς (ζύμες), σε φυτά (καπνός, σόργο, ρύζι), σε ζώα (ψάρια, ποντίκι, πίθηκος) αλλά και σε ανθρώπινες κυτταρικές σειρές και ανθρώπινα έμβρυα, όπως προαναφέρθηκε.

Έτσι, οι εφαρμογές της τεχνολογίας CRISPR/Cas9 είναι θεωρητικά απεριόριστες:

- Επιδιόρθωση γονιδιακών μεταλλάξεων στον άνθρωπο, που οδηγούν σε ασθένειες, τόσο σε βλαστοκύτταρα για γονιδιακή θεραπεία όσο και απευθείας σε έμβρυα και γαμέτες.
- Επεξεργασία γονιδιώματος με σκοπό τη βελτίωση των φυσικών ή πνευματικών χαρακτηριστικών του ανθρώπου (human enhancement), τόσο σε ενήλικες όσο και σε έμβρυα (“designer babies”) ή ακόμη και γαμέτες.
- Δημιουργία ζωικών μοντέλων εργαστηρίου για τη μελέτη ασθενειών του ανθρώπου.
- Δημιουργία ζώων με επιθυμητά χαρακτηριστικά, όπως μεγαλύτερη μάζα σώματος και καλύτερη παραγωγή γάλακτος, για εμπορικούς λόγους.
- Δημιουργία φυτών με επιθυμητά χαρακτηριστικά, όπως η ευκολότερη και μαζικότερη καλλιέργεια και η αντοχή σε παράσιτα.
- Παραγωγή βιοκαυσίμων.

Το ζήτημα της τροποποίησης του γονιδιώματος σε κύτταρα της βλαστικής σειράς είναι εξαιρετικά αμφιλεγόμενο, ακόμη και για ιατρικούς λόγους, καθώς οι αλλαγές στο γονιδίωμα θα κληρονομηθούν από τις επόμενες γενεές. Το κρίσιμο ερώτημα που τίθεται εδώ είναι: *Η εφαρμογή της τεχνολογίας CRISPR/Cas9 στον άνθρωπο, και ιδιαίτερα σε ανθρώπινα έμβρυα, άνοιξε τον ασκό του Αιόλου για ευγονική και για τη δημιουργία «υπερανθρώπων»;*

Οι αντιδράσεις στο θέμα της χρήσης της τεχνολογίας CRISPR/Cas9 σε ανθρώπινα έμβρυα ήταν ποικίλες: Τον Απρίλιο του 2015, η κύρια πηγή δημόσιας χρηματοδότησης στις Η.Π.Α., το National Institutes of Health, ανακοίνωσε ότι δεν θα χρηματοδοτήσει οποιαδήποτε χρήση των τεχνολογιών επεξεργασίας του γονιδιώματος σε

έμβρυα[5]. Άλλοι επιστήμονες υποστήριξαν ότι θα πρέπει να εφαρμοστεί moratorium (παύση των εργασιών) στην κλινική εφαρμογή των τεχνολογιών αυτών αλλά όχι στην έρευνα *in vitro*[6,7]. Στην παρούσα φάση, όλοι αναμένουν τα αποτελέσματα της Φθινοπωρινής διεθνούς συνόδου που διοργανώνουν το National Academy of Sciences και το Institute of Medicine των Η.Π.Α, με στόχο να χαράξουν ένα σύστημα ηθικών κατευθυντήριων γραμμών ως προς τη χρήση τεχνικών επεξεργασίας ανθρώπινου γονιδιώματος[8].

Πάντως, εάν η τεχνολογία CRISPR/Cas9 αποδειχθεί τόσο σημαντική όσο πιστεύουν οι επιστήμονες, ο έλεγχος της τεχνολογίας αυτής θα αξίζει δισεκατομμύρια. Ήδη, δίνονται μάχες για την κατοχύρωση διπλωμάτων ευρεσιτεχνίας, και η τεχνολογία αυτή τρέχει με πολύ γρήγορους ρυθμούς.

Το ζήτημα λοιπόν είναι οι «άνεμοι» που σπρώχνουν την τεχνολογία CRISPR/Cas9 να χρησιμοποιηθούν χωρίς βιασύνη, ώστε να καταλήξουμε σε καλύτερη επιστήμη και πρόοδο για τον άνθρωπο. Στην περίπτωση αυτή, ο Αίολος δεν θα οριστεί ως «ταμίας» των ανέμων από τον Δία. Η ίδια η επιστημονική κοινότητα θα «αυτοοριστεί» ως Αίολος που θα ρυθμίσει τους ανέμους να πνέουν ευνοϊκά.

Βιβλιογραφία

1. Liang P, Xu Y, Zhang X, Ding C, Huang R, Zhang Z, Lv J, Xie X, Chen Y, Li Y, Sun Y, Bai Y, Songyang Z, Ma W, Zhou C, Huang J. CRISPR/Cas9-mediated gene editing in human tripronuclear zygotes. Protein Cell. 2015 May;6(5):363-72.
2. Jinek M, Jiang F, Taylor DW, Sternberg SH, Kaya E, Ma E, Anders C, Hauer M, Zhou K, Lin S, Kaplan M, Iavarone AT, Charpentier E, Nogales E, Doudna JA. Structures of Cas9 endonucleases reveal RNA-mediated conformational activation. Science. 2014 Mar 14;343(6176):1247997.
3. Kim YG, Cha J, Chandrasegaran S. Hybrid restriction enzymes: zinc finger fusions to Fok I cleavage domain. Proc Natl Acad Sci U S A 1996;93:1156–60.
4. Christian M, Cermak T, Doyle EL, Schmidt C, Zhang F, Hummel A, Bogdanove AJ, Voytas DF. Targeting DNA double-strand breaks with TAL effector nucleases. Genetics. 2010 Oct;186(2):757-61.
5. Statement on NIH funding of research using gene-editing technologies in human embryos. April 29, 2015. http://www.nih.gov/about/director/04292015_statement_gene_editing_technologies.htm.
6. Baltimore D, Berg P, Botchan M, Carroll D, Charo RA, Church G, Corn JE, Daley GQ, Doudna JA, Fenner M, Greely HT, Jinek M, Martin GS, Penhoet E, Puck J, Sternberg SH, Weissman JS, Yamamoto KR. Biotechnology. A prudent path forward for genomic engineering and germline gene modification. Science. 2015 Apr 3;348(6230):36-8.
7. The ISSCR Statement on Human Germline Genome Modification. 19 March, 2015 http://www.isscr.org/home/about-us/news-press-releases/2015/2015/03/19/statement-on-human-germline-genome-modification.
8. US science academies take on human-genome editing. 18 May 2015. Nature. http://www.nature.com/news/us-science-academies-take-on-human-genome-editing-1.17581.

ΒΙΟΗΘΙΚΑ

Ηλεκτρονικό Περιοδικό της Εθνικής Επιτροπής Βιοηθικής

Πρωτότυπες Εργασίες - Original Articles

Η εγγενής αξία της ανθρώπινης ζωής κατά τον Ronald Dworkin: ένα υπόδειγμα αναστοχαστικής ισορροπίας*

Φίλιππος Κ. Βασιλόγιαννης, Επίκουρος Καθηγητής Φιλοσοφίας του Δικαίου, Νομική Σχολή, Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών

pvassil@law.uoa.gr

Περίληψη

Ο Ronald Dworkin, στη μονογραφία του *Η επικράτεια της ζωής*, πραγματεύεται την εγγενή αξία της ανθρώπινης ζωής με έναν μεθοδολογικά υποδειγματικό τρόπο. Ωστόσο, κατά τη γνώμη τού γράφοντος, η αναστοχαστική ισορροπία που επιτυγχάνεται δεν οφείλεται παρά σε δύο λανθάνουσες καντιανές ιδέες: α) ως προς τη διάκριση πεποιθήσεως και καταπείσεως, και β) ως προς το πρακτικό αίτημα της συμβιώσεώς μας υπό συνθήκες ελευθερίας και ισότητας· αμοιβαίου σεβασμού, δηλαδή, των εύλογων αντιλήψεων όλων των ελεύθερων πολιτών (εν προκειμένω στα ζητήματα των αμβλώσεων και της ευθανασίας).

The intrinsic value of human life according to Ronald Dworkin: an exemplar of reflective equilibrium

Philippos C. Vassiloyannis, Assistant Professor of Philosophy of Law, School of Law, National and Kapodistrian University of Athens

Abstract

Ronald Dworkin, in his monograph *Life's Dominion*, discusses the intrinsic value of human life following an exemplary method. However, according to the author's opinion, the final reflective equilibrium of Dworkin's argumentation is based on two latent Kantian ideas relating to: a) the distinction between conviction and persuasion· and b) the practical postulate that all citizens should live together under strict conditions of liberty and equality· i.e., respecting mutually each other's reasonable beliefs (and in the present case, their reasonable beliefs about abortions and euthanasia).

* Εισήγηση στο Colloquium εις μνήμην Ronald Dworkin που διοργάνωσε την 30.6.2014 το Εργαστήριο Φιλοσοφίας του Δικαίου, Πολιτικής Φιλοσοφίας και Ηθικής της Νομικής Σχολής του Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών.

Η ερμηνεία της *αξίας* της ανθρώπινης ζωής αποτελεί μια σπουδαία συνεισφορά του Ronald Dworkin στη φιλοσοφία του δικαίου και την ηθική και πολιτική φιλοσοφία. Η εν λόγω ερμηνεία βρίσκεται στο επίκεντρο της μονογραφίας του *Η επικράτεια της ζωής*[1], η οποία έχει ως θέμα της τα ζητήματα των αμβλώσεων και της ευθανασίας, σε άρθρα του ιδίου που πραγματεύονται, π.χ., τα ηθικά και πολιτικά ζητήματα που θέτει η σύγχρονη αλματώδης εξέλιξη της βιοτεχνολογίας, αλλά και σε πολλές κατ' ιδίαν αναπτύξεις της ιδέας του *ηθικού ατομισμού* (*ethical individualism*) ή της *ανθρώπινης αξιοπρέπειας*[2]. Σύμφωνα με τον κατά Dworkin ηθικό ατομισμό, *κάθε* ανθρώπινη ζωή έχει μεν *εξ αντικειμένου εγγενή* αξία (*αρχή της ισότητας*), ωστόσο, καθένας μας φέρει *προσωπική ευθύνη* για την ευόδωσή της (αρχή *της ελευθερίας*). Στη συνέχεια θα εστιάσω το ενδιαφέρον μου μόνο στις *μεθοδολογικές* πτυχές του προβληματισμού του Dworkin[3] ως προς την *εγγενή* αξία της ανθρώπινης ζωής πρωτίστως στο ζήτημα των *αμβλώσεων*.

Η μονογραφία του Dworkin *Η επικράτεια της ζωής* αποτελεί, κατά τη γνώμη μου, μεθοδολογικό επίτευγμα, παρ' ότι, βιβλιογραφικά, δεν αξιολογείται συνήθως ως τέτοιο. Αποτελεί, δηλαδή, ένα υπόδειγμα *αναστοχαστικής ισορροπίας* (*reflective equilibrium*), όπως αποκαλεί ο John Rawls[4] τη μόνη αξιόπιστη[5] μέθοδο *θεμελιώσεως* των ηθικών και πολιτικών αξιολογήσεων έναντι κάθε άλλης εναλλακτικής· π.χ., μιας *more geometrico* απλώς *σημασιολογικής* προσεγγίσεως, μέσω ορισμών, αξιωμάτων, λογικών αποκλεισμών, υποθέσεων κ. τ. τ., κατά τις μεθοδολογικές αρχές μιας ηθικά άχρωμης *νομικής εννοιοκρατίας*[6]. Εν προκειμένω, και η έννοια της *αμβλώσεως*, όπως *κάθε* μη τετριμμένη έννοια του δικαίου[7], δεν είναι παρά *ερμηνευτική*: η χρήση της, δηλαδή, απαιτεί μια *ουσιαστική* δικαιολόγηση.

Ως γνωστόν, κατά τη μέθοδο της αναστοχαστικής ισορροπίας, κρίσιμες δεν είναι παρά οι *έγκριτες αξιολογήσεις* του ερμηνευτή· αυτές ακριβώς καλούνται να εναρμονισθούν με τις ηθικές και πολιτικές *αρχές* που τις δικαιολογούν *καλύτερα* από άλλες εναλλακτικές, *μόνον από την οπτική γωνία* – προσθέτω τη βαρύνουσας σημασίας μεθοδολογική ρήτρα – *του ιδίου του κανονιστικού περιεχομένου αμφοτέρων* (αρχών *και* εγκρίτων αξιολογήσεων) *στην ονομαστική αξία του*. Εφ' όσον επιτευχθεί η κρίσιμη *αναστοχαστική* (μεν ως προς τις *έγκριτες* αξιολογήσεις μας, αλλά *επιχειρηματολογική*) *ισορροπία*, εν όψει ακριβώς των *pro tanto συρρεουσών* αρχών (αγνοώ τη διάκριση *εν στενή* και *εν ευρεία εννοία* αναστοχαστικής ισορροπίας[8]), υφίσταται η ζητούμενη *αμοιβαία* υποστήριξη αρχών και πεποιθήσεων, η οποία πλέον, ως μια μορφή *ηθικής ακεραιότητας* (*integrity*), για να χρησιμοποιήσουμε μια προσφιλή στον Dworkin έννοια[9], αρκεί για να δικαιολογήσει τη *βεβαιότητά* μας περί του *πρακτέου*.

Είναι, ωστόσο, η *επιχειρηματολογική* πλήρωση της εν λόγω ρήτρας που καθιστά εν προκειμένω υποδειγματική, κατά τη γνώμη μου, τη μεθοδολογική συμβολή του Dworkin, επειδή,

[1] Βλ. Dworkin R. Η επικράτεια της ζωής: αμβλώσεις, ευθανασία και ατομική ελευθερία. Εκδόσεις Αρσενίδη, 2013.

[2] Ως προς τη βιβλιογραφική τεκμηρίωση του παρόντος, αρκούμαι σε μια γενική παραπομπή στις υπό έκδοση παραδόσεις μου στο Κοινό Πρόγραμμα Μεταπτυχιακών Σπουδών του Πανεπιστημίου Κρήτης «Βιοηθική», Δίκαιο, ηθική και βιοηθική: πρακτικά διλήμματα, διαθέσιμες στην προσωπική διαδικτυακή ιστοσελίδα μου: *http://users.uoa.gr/~pvassil/Vassiloyannis.html* (στα υπό δημοσίευση), οι οποίες πραγματεύονται, αναλυτικά, *και* τις εν λόγω ερμηνευτικές καινοτομίες του Dworkin.

[3] Βλ., επίσης, Βουτσάκη Β. Στα θεμέλια της κοινής ζωής μας: η μέθοδος του Ρόναλντ Ντουόρκιν. The Books' Journal. Ιούνιος 2013, 32: 42 επ.

[4] Βλ. Rawls J. Θεωρία της δικαιοσύνης. Εκδόσεις Πόλις, 2001: 46 επ., 76 επ., 156 επ., 496 επ., 499, 655 επ.

[5] Πρβλ. Scanlon T. M. Rawls on Justification. Samuel Freeman (ed.) The Cambridge Companion to Rawls. Cambridge University Press, 2003: 149.

[6] Βλ. την ιστορικο*κριτική* έκθεση του Larenz K. Methodenlehre der Rechtswissenschaft. Springer-Verlag, 6η έκδοση 1991: 19 επ.

[7] Βλ. Dworkin R. Η αυτοκρατορία του νόμου. Εκδόσεις Ευρασία, 2010: 62 επ.

[8] Στην *εν ευρεία εννοία* αναστοχαστική ισορροπία τίθενται υπό δοκιμασία *και* οι *εν τω βάθει* ηθικές *θεωρίες*· βλ., π.χ., Daniels N. Reflective Equilibrium and Archimedean Points. Στη συλλογή του Justice and Justification: Reflective Equilibrium in Theory and Practice. Cambridge University Press, 1996: 48 επ.

[9] Βλ., π.χ., Dworkin R. Η αυτοκρατορία του νόμου, 201 επ.

παρά τη γνωστή φιλοσοφική αυτοσυγκράτηση του ιδίου, ακολουθεί με συνέπεια, σιωπηρώς, βέβαια[10], δύο *καντιανές* ιδέες: πρώτον, ως προς τη διάκριση μεταξύ (σχηματισμού) *πεποιθήσεως* (*Überzeugung*) και *καταπείσεως* (*Überredung*) (κατά την καντιανή *μεθοδολογία*[11]) και, δεύτερον, ως προς το *πρακτικό αίτημα* της συμβιώσεώς μας ως *προσώπων* υπό θεσμικές συνθήκες *ελευθερίας και ισότητας* και όρους *δημόσιου εξαναγκασμού* (κατά τη καντιανή *φιλοσοφία του δικαίου*[12]), ακόμη και όταν τυχαίνει να διαφωνούμε έντονα ή ριζικά σε ζητήματα τόσο κεφαλαιώδη όσο η *απαγόρευση της ανθρωποκτονίας*.

Ως προς την πρώτη καντιανή ιδέα, αρκούμαι στο να επικαλεσθώ το πώς οι μεθοδολόγοι του δικαίου αξιοποίησαν τη διάκριση του Kant στο ζήτημα της δικαιολογήσεως της *δικανικής πεποιθήσεως*[13]: η τελευταία – υποστηρίζουν ορθώς – δεν δύναται να είναι *ενδόμυχη* (ή *υπαρξιακή*), αλλά πάντοτε *έλλογη* ή *αιτιολογημένη*, δηλαδή *ανακοινώσιμη*. Η βεβαιότητα, δηλαδή, των *εγκρίτων πεποιθήσεών* μας δεν είναι *ψυχολογικής* τάξεως (όπως δεν φαίνεται ότι αποκλείει ο ίδιος ο Rawls[14]) ούτε *θεωρητικής*, αλλά *ηθικής*[15]: νομιμοποιείται μόνον από τους *λόγους* που τη δικαιολογούν[16]. Π.χ., η *έσχατη* απαξία των βασανιστηρίων ή της δουλείας είναι τόσο *ριζική* ή *απόλυτη*, ανεξάρτητη, δηλαδή, από ψυχολογικά ή άλλα *μη* ηθικής τάξεως συγκείμενα, ώστε μια, ούτως ειπείν, *ήπια* ηθική *ενορασιοκρατία*, ως προς τις *θεμελιώδεις* ηθικές πεποιθήσεις μας, δεν *πρέπει* παρά να αληθεύει (*και* από την καντιανή οπτική γωνία[17]).

Ως προς τη δεύτερη καντιανή ιδέα, η ταύτιση του δικαίου με τους ηθικούς και πολιτικούς λόγους που δικαιολογούν την άσκηση *κρατικού εξαναγκασμού*[18], δεν σημαίνει

[10] Μόνο στο προτελευταίο βιβλίο του, Justice for Hedgehogs. The Belknap Press of Harvard University Press, 2011: 19, 260, 264, 273 επ., 287, φαίνεται ότι ο Dworkin εμπιστεύεται (περισσότερο πάντως από ό,τι στο παρελθόν) κάποια καντιανή ηθική αρχή προσανατολισμού, και πάλι όμως χωρίς ιδιαίτερες φιλοσοφικές (ή μεταφυσικές) δεσμεύσεις.

[11] Βλ. Kant I. Kritik der reinen Vernunft, A 820 / B 848 επ.

[12] Βλ. Kant I. Μεταφυσική των ηθών. Εκδόσεις Σμίλη, 2013: 49 επ.

[13] Βλ. την έκθεση του Ανδρουλάκη Ν. Κ. Αιτιολογία και αναιρετικός έλεγχος ως συστατικά της ποινικής απόδειξης. Εκδόσεις Π. Ν. Σάκκουλα, 1998: 3 επ., 6 επ., 8 επ.

[14] Προς μια τέτοια αποτίμηση κινείται ο DePaul M., π.χ., Methodological Issues: Reflective Equilibrium. Miller C. (ed.) The Continuum Companion to Ethics. Continuum, 2011: lxxv επ.

[15] Πρβλ. τη διάκριση του Βλαστού Γ. Σωκράτης: ειρωνευτής και ηθικός φιλόσοφος. Βιβλιοπωλείον της «Εστίας», 1993: 389 επ., μεταξύ *γνωσιακής* και *ηθικής* βεβαιότητας. Η απαίτηση γνωσιακής βεβαιότητας, π.χ., από τον ποινικό δικαστή «θα ισοδυναμούσε στην πράξη περίπου με κατάλυση της ποινικής δικαιοσύνης» (Ανδρουλάκης Ν. Κ. Θεμελιώδεις έννοιες της ποινικής δίκης. Εκδόσεις Π. Ν. Σάκκουλα, 4η έκδοση 2012: 197).

[16] Για την επιφυλακτική στάση του Dworkin απέναντι στη *ρωλσιανή* μεθοδολογία πρβλ., π.χ., του ιδίου, *Justice for Hedgehogs*, 263 επ. Θεωρώ ότι ο περιώνυμος *ερμηνευτισμός* του Dworkin (βλ. Σταυρόπουλου Ν. Ερμηνευτικές θεωρίες του δικαίου. Ισοπολιτεία 2002, 6: 173 επ., λήμμα ήδη αναθεωρημένο στην έγκυρη ηλεκτρονική *Stanford Encyclopedia of Philosophy* [:http://plato.stanford.edu]), ως *ενότητα της ερμηνείας* (του δικαίου· περί της οποίας βλ. Σούρλα Π. Κ. Justi atque injusti scientia: Μια εισαγωγή στην επιστήμη του δικαίου. Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, 1995: 180 επ.), δεν διακρίνεται *μεθοδολογικά* από τη *μέθοδο* της αναστοχαστικής ισορροπίας, όπως εκτίθεται στο κυρίως κείμενο.

[17] Πρβλ. Kant I. Μεταφυσική των ηθών, 45: «*Νόμος* (ένας ηθικώς πρακτικός νόμος) είναι μία πρόταση, η οποία περιέχει μία κατηγορηματική προστακτική (εντολή). Εκείνος που προστάζει (*imperans*) μέσω του νόμου, είναι *νομοθέτης (legislator)*. Είναι ο δημιουργός *(auctor)* της υποχρεώσεως σύμφωνα με τον νόμο, όχι όμως πάντοτε και ο δημιουργός του νόμου. Στη δεύτερη περίπτωση ο νόμος θα ήταν θετικός (τυχαίος) και αυθαίρετος. Ο νόμος, ο οποίος μας δεσμεύει με τον δικό μας Λόγο *a priori* και απολύτως, μπορεί να θεωρηθεί επίσης πως προέρχεται από τη βούληση ενός υψίστου νομοθέτη, δηλαδή ενός νομοθέτη που έχει αποκλειστικώς δικαιώματα και όχι καθήκοντα (άρα τη θεία θέληση), κάτι όμως που δεν σημαίνει παρά μόνο την ιδέα ενός ηθικού όντος, η θέληση του οποίου είναι για όλους νόμος, χωρίς όμως να νοούμε τη θέληση αυτή ως δημιουργό του νόμου», χωρίο που μάλλον έχει διαφύγει την προσοχή του Parfit D. On What Matters. Oxford University Press, 2011, στο λαμπρό, ως συνήθως, εγχείρημά του να δείξει ότι ο Kant είναι σπουδαίος φιλόσοφος, επειδή *δεν* υπήρξε συνεπής (ό. π., π.χ., τόμος 1ος: xlii), εν προκειμένω στην (υποτιθέμενη) *ηθική κατασκευοκρατία* [*constructivism*] του.

[18] Πρβλ. Dworkin R. Η αυτοκρατορία του νόμου, 133 επ, όπου όμως ο αναγνώστης πρέπει οπωσδήποτε να αντικαταστήσει τη λέξη *νόμος* με τη λέξη *δίκαιο* (*law*)· ομοίως ο αναγνώστης πρέπει συχνά να αντικαθιστά, στις μεταφράσεις, π.χ., του Kant στην Αγγλική, τη λέξη *right* με τη λέξη *law*, όταν σημαίνει το δίκαιο (*Recht*) *εξ αντικειμένου*, και όχι *εξ υποκειμένου* (δηλαδή *δικαίωμα*)· βλ. Kuehn M. Kant's Metaphysics of Morals: the History and Significance of its Deferral. Lara Denis (ed.) Kant's

παρά ότι η *εύστοχη* επιχειρηματολογία, και εν προκειμένω η *πράγματι* αναστοχαστική ισορροπία, επιτυγχάνεται μεν σε πρώτο πρόσωπο, όχι όμως *ενικό*[19], αλλά *πληθυντικό*: οι ελεύθεροι και ισότιμοι πολίτες απευθύνονται αμοιβαίως σε *δυνάμει διαφωνούντες*[20], με τους οποίους πρέπει, ωστόσο, να συμμερισθούν τους *ορθούς* λόγους *από την ίδια την κανονιστική δύναμη του περιεχομένου τους*. Διαφορετικά, ο *σκεπτικισμός* ως προς την ισχύ των αξιών (με τις *θεσμικές* συνέπειές του, δηλαδή την *αναρχία*[21]) αποτελεί τη μόνη ειλικρινή παραδοχή. Ποιές είναι, λοιπόν, οι κρίσιμες *έγκριτες* αξιολογήσεις στο ζήτημα των *αμβλώσεων*, οι οποίες, στο φως της *καλύτερης* θεμελιώσεώς τους, δύνανται να δικαιολογήσουν την άσκηση δημόσιου εξαναγκασμού: είτε την *ποινικοποίηση* των αμβλώσεων είτε έναν σχετικό προσωποκεντρικό *τίτλο εξαναγκασμού*, δηλαδή ένα *συνταγματικό* δικαίωμα στην *επιλογή* της αμβλώσεως;

Ως γνωστόν, στο ζήτημα των αμβλώσεων, οι (αντ)επιχειρηματολογούντες διαχωρίζονται στους *υπέρ της ζωής* (του εμβρύου) και στους *υπέρ της επιλογής* (της εγκύου). Κοινή προκειμένη της αντιγνωμίας τους, ωστόσο, καθότι ασφαλώς *δεν* μονολογούν (αλλά *διαφωνούν*), είναι οι *αντίθετες* αποφάνσεις τους ως προς το αν το έμβρυο αποτελεί *πρόσωπο* (αγνοώ, όπως και ο Dworkin, τη μάλλον *ανεύλογη* επιχειρηματολογία ότι η άμβλωση θα ήταν επιτρεπτή, ακόμη και αν το έμβρυο αποτελούσε πρόσωπο[22]). Οι μεν *υπέρ της ζωής* ισχυρίζονται ότι το έμβρυο από τη σύλληψή του είναι φορέας ανθρώπινων *συμφερόντων* ή/και *δικαιωμάτων*· συνεπώς, η άμβλωση δεν αποτελεί παρά *ανθρωποκτονία*. Οι δε *υπέρ της επιλογής* υποστηρίζουν ότι το έμβρυο, εφ' όσον δεν αποτελεί πρόσωπο (κρίση – σημειωτέον – ιδιαίτερα ανθεκτική στον ιστορικό χρόνο: ο *τοκετός* εξακολουθεί να αποτελεί τη μόνη πύλη εισόδου στον κόσμο των προσώπων...), το *status* του δεν δύναται να θέσει (*εγγενή*) όρια ή (*εξωγενή*) εμπόδια στο *δικαίωμα* της εγκύου να εξουσιάζει το σώμα της· οι αμβλώσεις, δηλαδή, κατά τους *υπέρ της επιλογής*, δεν θέτουν, κατά βάση, παρά ζήτημα *σωματικής ακεραιότητας*. Ο Dworkin – φαίνεται ότι – θεωρεί και τις δύο αυτές αξιολογήσεις ως *μη* έγκριτες υπό την προηγούμενη καντιανή έννοια: δεν είναι, δηλαδή, καθ' εαυτές *έλλογες* και πάντως *δεν* δικαιολογούν την άσκηση *δημόσιου εξαναγκασμού*.

Συγκεκριμένα, οι αξιολογήσεις περί του εμβρύου ως προσώπου αδυνατούν να δικαιολογήσουν τις πλέον *εύλογες* εξαιρέσεις (σε μια *κατ' αρχήν* απαγόρευση των αμβλώσεων) στις περιπτώσεις κατά τις οποίες η σύλληψή του αποτελεί αποτέλεσμα *βιασμού* ή αποπλανήσεως ανηλίκου (*αιμομιξίας*) ή η κύηση ενέχει σοβαρούς κινδύνους για τη *ζωή* ή την *υγεία* της εγκύου. *Αν* το έμβρυο αποτελεί πρόσωπο, οι εν λόγω εξαιρέσεις *δεν* δικαιολογούνται, ιδίως διότι δεν δύναται να αξιολογηθεί η άμβλωση ως *άμυνα* της ιδίας της εγκύου (το έμβρυο *δεν* της επιτίθεται!) ή *χάριν* της εγκύου (με θυσία του *αθώου* εμβρύου), όπως ακριβώς δεν δικαιολογείται στις ίδιες περιπτώσεις, ως αντιπαράδειγμα, η θανάτωση του *νεογνού*. Οι *υπέρ της ζωής*, δηλαδή, δικαιολογώντας τις εν λόγω εξαιρέσεις, μάλλον *αυτοαναιρούνται*. Ωστόσο, ακόμη και αν το έμβρυο δεν αποτελεί πρόσωπο (και κατά τον Dworkin *δεν* αποτελεί), οι αμβλώσεις δεν έχουν, ωστόσο, τα αξιολογικά γνωρίσματα μιας ιατρικώς ενδεδειγμένης *εγχειρίσεως* (π.χ., μιας αμυγδαλεκτομής). Οι *υπέρ της επιλογής*, δηλαδή, αδυνατούν να συλλάβουν τον ηθικό προβληματισμό μας *εν όψει ακριβώς της επιλογής της αμβλώσεως*.

Ο Dworkin μας καλεί να *αναστοχασθούμε* τις εν λόγω αξιολογήσεις μας (περί του εμβρύου ως προσώπου ή μη) στο φως μιας *λανθάνουσας* αρχής που, όπως η ανακάλυψη ενός άγνωστου πλανήτη εξήγησε τις άλλως ανεξήγητες κινήσεις άλλων πλανητών, η *ρητή* επίκλησή της θα δικαιολογήσει πλήρως τις *έγκριτες* πεποιθήσεις μας, αλλά, συγχρόνως, *και* την ηθική αντιγνωμία μας. Η εν λόγω λανθάνουσα αρχή δεν είναι παρά η της *εγγενούς* αξίας της ανθρώπινης ζωής, ήδη οικεία σε όλους μας από τη γνωστή επιχειρηματολογία ότι *δεν* αρκεί, π.χ., για το επιτρεπτόν της *ιατρικής συνδρομής* σε

Metaphysics of Morals: A Critical Guide. Cambridge University Press, 2010: 10 σημ. 4.

[19] Όπως κατά τον DePaul M. Methodological Issues, lxxxi.

[20] Πρβλ. Rawls J. Η δίκαιη κοινωνία: Η δικαιοσύνη ως ακριβοδικία - μια αναδιατύπωση. Εκδόσεις Πόλις, 2006: 68.

[21] Πρβλ. Kant I. Kritik der reinen Vernunft, A ix.

[22] Βλ. Thomson J. J. A Defense of Abortion. Στη συλλογή, π.χ., Dwyer S., Feinberg J. (eds) The Problem of Abortion. Wadsworth, 3η έκδοση 1997: 75 επ.

αυτοκτονία (*ευθανασία*) το ότι αυτή τυχαίνει να είναι προς το *συμφέρον* του ασθενούς. Οι κρίσεις περί της εγγενούς αξίας της ανθρώπινης ζωής είναι *αυτοτελείς*· ανεξάρτητες, δηλαδή, από κρίσεις περί των συρρεόντων συμφερόντων ή δικαιωμάτων (ιδίως του εμβρύου), που μάλλον θα δικαιολογούσαν την αξία της ζωής ως *εργαλειακή* ή *απλώς υποκειμενική*. Βάσει της αρχής της εγγενούς αξίας της ανθρώπινης ζωής, έχουμε την κανονιστική δυνατότητα, ακολουθώντας μια (*σωκρατική*) αρχή *ερμηνευτικής χάριτος* (εν αμφιβολία, δηλαδή, *υπέρ* του επιχειρηματολογούντος, π.χ., περί της υπάρξεως *τετράγωνων κύκλων*[23]), να *τροποποιήσουμε* (*προς το καλύτερο*) τις εν λόγω αξιολογήσεις μας (περί του εμβρύου ως προσώπου), κατά τρόπο τέτοιο, ώστε αυτές να διασώζονται, κατά το δυνατόν, στην *κανονιστικά* ονομαστική αξία τους· χωρίς να εκθέτουν, δηλαδή, τους (αντ)επιχειρηματολογούντες στον κίνδυνο της *πολιτικής ιδιωτείας*. Ο ισχυρισμός περί του εμβρύου ως προσώπου δεν θα αποτελεί πλέον παρά *επιτυχή* (μεν, αλλά) *τρόπο εκφράσεως* (η δε *ρητορική* δύναμή του πράγματι απετέλεσε επιχειρηματολογικό *πειρασμό*, προκειμένου να εγκαταλείψει, π.χ., η Καθολική Εκκλησία, για *κομματικούς* λόγους, το παραδοσιακό δόγμα της *εμψυχώσεως* του εμβρύου σε ένα *πρόσφορο* στάδιο της κυήσεως, και όχι από τη στιγμή της συλλήψεώς του). Πώς θα μπορούσαμε, λοιπόν, να συλλάβουμε την *κατηγορηματικότητα* της απαγορεύσεως των αμβλώσεων από τη σκοπιά της εγγενούς αξίας της ανθρώπινης ζωής και, συγχρόνως, *από την ίδια οπτική γωνία*, μια αντίθετη μεν, αλλά *εύλογη* (αντ)επιχειρηματολογία περί ενός (συνταγματικού) *δικαιώματος* στην άμβλωση;

Κατ' αντιδιαστολήν προς άλλες θεωρίες περί (εγγενών) αξιών, π.χ. του Max Scheler, κατά τον οποίο οι αξίες μάλλον αποκαλύπτονται, *ως προδεδομένες*, στο ίδιο το (απλώς *θυμικό*;) περιεχόμενο της *ηθικής εποπτείας* (*Intuition*), η οποία είναι εννοιολογικά *πρότερη* των συναφών (δευτερογενών) κρίσεων[24], κατά τον Dworkin, οι αξίες ανακαλύπτονται (κατά τρόπο *σωκρατικό*[25]) *μέσω* του ιδίου του *κανονιστικού περιεχομένου* των αξιολογήσεών μας στην ονομαστική αξία τους ως *ηθικών κρίσεων*. Γι' αυτό απαιτείται η ζητούμενη *ρητή* αναδιατύπωση των *αφετηριακών* αντιλήψεών μας. Οι περί δικαιωμάτων του εμβρύου αξιολογήσεις αποτελούν μεν *ρητορικά επινοήματα* – και ως τέτοια μάλλον δεν αποβλέπουν στο να πείσουν, αλλά στο να *καταπείσουν* τον διαφωνούντα – ωστόσο, κατά την αρχή της ερμηνευτικής χάριτος, υποδηλώνουν, συγχρόνως, τη *βαρύνουσα* ηθική και πολιτική *σημασία* του ζητήματος των αμβλώσεων. *Πώς* και *γιατί*;

Ο Dworkin επικαλείται συναφώς δύο περισσότερο συγκεκριμένες – και *κοινώς αποδεκτές* – *έγκριτες* αξιολογήσεις (όχι τόσο γενικές και αφηρημένες, δηλαδή, όσο οι *ελαττωματικές* περί δικαιωμάτων): την *κατηγορική* διαφορά των αμβλώσεων από τις *μεθόδους αντισύλληψης* και την *αύξουσα* απαξία των αμβλώσεων αναλόγως του *σταδίου* της κυήσεως (*τηρουμένων των αναλογιών*, δηλαδή, οι *ύστερες* αμβλώσεις αποτελούν *χειρότερη* επιλογή από ό,τι οι *πρώιμες*). Ο εντοπισμός των εν λόγω αξιολογήσεων αποτελεί πρωτίστως ζήτημα *κρίσεως* – και η προκείμενη ικανότητα (κρίσεως) χαρακτηρίζει τον *έγκριτο* ερμηνευτή – η δε *αβίαστη* παραδοχή τους επιτρέπει στους *υπέρ της ζωής* ή *της επιλογής* να απευθυνθούν *αμοιβαίως* (προς τους διαφωνούντες *συμπολίτες* τους), με τους καντιανούς όρους της συμβιώσεώς τους υπό θεσμικές συνθήκες ελευθερίας και ισότητας, αναδιατυπώνοντας *προς το καλύτερο* τις αφετηριακές αντιλήψεις τους. Εφ' όσον *δεν* πρόκειται περί συμφερόντων ή/και δικαιωμάτων του εμβρύου, μόνη η *εγγενής* αξία της ανθρώπινης ζωής αποτελεί την *κοινή προκειμένη* που οι ίδιοι ερμηνεύουν κατά τρόπους πολύ διαφορετικούς. Γι' αυτό ακριβώς οι αμβλώσεις, όπως και η ευθανασία, αποτελούν *δυσεπίλυτα* (νομοθετικά) προβλήματα. Οι αφετηριακές αντιλήψεις μας, δηλαδή, περί του εμβρύου ως προσώπου ή μη, *αδυνατούν* να

[23] Πρβλ. Dworkin R. Η επικράτεια της ζωής, 22.

[24] Πρβλ. Scheler M. Der Formalismus in der Ethik und die materiale Wertethik: Neuer Versuch der Grundlegung eines ethischen Personalismus. Francke Verlag, 5η έκδοση 1966: ιδίως 65 επ.

[25] Βλ., εν συνόψει, την εισαγωγή μου, Η επικράτεια της ζωής, 15 επ., και, αναλυτικά, την υπό έκδοση μονογραφία μου, Πρόσωπα, λόγοι και πράγματα: ιδιοκτησία και μη διανεμητική δικαιοσύνη. Εκδόσεις Ευρασία, 2015, §§ 6.1 επ.

δικαιολογήσουν τη δυσεπίλυτη φύση των αμβλώσεων.

Όπως συμβαίνει, π.χ., *και* στις αξιολογήσεις μας ενός *έργου τέχνης*, κατά τις οποίες η *εγγενής* αξία του συνυφαίνεται με την *καλλιτεχνική* πρόκληση στην οποία ανταποκρίνεται *η ίδια η ύπαρξή του*, δηλαδή οι *δημιουργικές επενδύσεις* του δημιουργού του, το έμβρυο ενέχει, κατά τις έγκριτες αξιολογήσεις μας, *εγγενή* αξία *από μόνη την ύπαρξή του*, επειδή αυτή συνυφαίνεται με *προηγούμενες* επενδύσεις σε ανθρώπινη ζωή. Γι' αυτό *δεν* μας προβληματίζουν ηθικά οι μέθοδοι αντισύλληψης – τουλάχιστον – κατά τον τρόπο των αμβλώσεων. Στις πρώτες πρόκειται για *απλή απουσία* ανθρώπινης ζωής, ενώ στις δεύτερες για *καταστροφή* της, πράγμα *εγγενώς λυπηρό*. Αν μάλιστα *διακρίνουμε* τις επενδύσεις σε ανθρώπινη ζωή ως προς την *πηγή* και το *περιεχόμενό* τους, τότε είναι απολύτως νοητή η *αντιγνωμία* ως προς το *ποιές* επενδύσεις και υπό *ποίες* περιστάσεις είναι κρίσιμες: π.χ., έχουν άραγε οι *φυσικές* (ή θεϊκές) *υπερβατική* σημασία, ώστε να δικαιολογούν πάντοτε τον παραμερισμό των *ανθρώπινων* επενδύσεων, όπως πιστεύουν *ακραίοι υπέρ της ζωής*; Ή μήπως πρέπει να καταστραφεί μια *φυσική* επένδυση σε ανθρώπινη ζωή, προκειμένου να αποτραπούν ακριβώς *περαιτέρω* φυσικές και κυρίως *ανθρώπινες* επενδύσεις σε αυτήν, όπως πιστεύουν οι *υπέρ της επιλογής*, στην περίπτωση, π.χ., ενός φρικτά δύσμορφου εμβρύου, το οποίο, *αν* γεννηθεί, *θα* έχει μια σύντομη και επώδυνη ζωή; Εν όψει, λοιπόν, του *κανονιστικού* φαινομένου της *εντάσεως* των επενδύσεων σε ανθρώπινη ζωή και της *αύξουσας* απαξίας της *ματαιώσεώς* τους (όπως, π.χ., στην περίπτωση της απώλειας της ζωής ενός *εφήβου* εν συγκρίσει προς εκείνη ενός *νεογνού* ή ενός ηλικωμένου *πλήρους ημερών*) *ποιά* επιλογή και *γιατί* σέβεται την εγγενή αξία της ανθρώπινης ζωής, ιδίως δε *πώς* το κράτος την προστατεύει *καλύτερα* (με τον πλέον νομιμοποιημένο θεσμικό τρόπο);

Επειδή εν προκειμένω πρόκειται για *ουσιωδώς θρησκευτικά ζητήματα* – ισχυρίζεται ευλόγως, κατά τη γνώμη μου, ο Dworkin – και όχι για ζητήματα *δικαιοσύνης* (ως προς το *status* του εμβρύου ή των *γυναικών*, κατά τη *φεμινιστική* αντεπιχειρηματολογία), το κράτος *δεν* δύναται να προκρίνει την *εξαναγκαστή συμμόρφωση* των κοινωνών τού δικαίου προς τις *πολιτικές* αποφάσεις της *πλειοψηφίας* έναντι της προαγωγής της προσωπικής ευθύνης *και υπευθυνότητας*, όπως *κατ' αρχήν και* στα θρησκευτικά ζητήματα ως ζητήματα *ηθικής αυτοτέλειας* (και όχι ενός *προνομίου* θρησκευτικής ελευθερίας)[26]. Οι αμβλώσεις, δηλαδή, δεν υπόκεινται σε *απαγόρευση*, αλλά σε *ρύθμιση*. Γι' αυτό το κριτήριο της *βιωσιμότητας* του εμβρύου (*νομολογιακά* διαπλασμένο στις ΗΠΑ) θέτει ένα *εύλογο* όριο στην επιλογή της αμβλώσεως. Μέχρι τότε, δηλαδή, έχει μεν δοθεί στην έγκυο η *θεσμική ευκαιρία* να επιλέξει την άμβλωση, ενώ, συγχρόνως, στο στάδιο αυτό υφίστανται *ιδιαίτερα αυξημένες* (φυσικές και ανθρώπινες) επενδύσεις σε ανθρώπινη ζωή. Η απαγόρευση των αμβλώσεων *μετά* το όριο αυτό είναι νομιμοποιημένη, ακριβώς διότι δεν πρόκειται – θα διευκρίνιζα – περί προστασίας αξιών κατά έναν οιονεί *φυσικό* τρόπο (εξ άλλου αυτές δεν θίγονται, όπως ακριβώς η βλασφημία *δεν* προσβάλλει τον Θεό, αλλά τη *θρησκευτική ειρήνη*), αλλά περί *αμοιβαίου σεβασμού* των *έγκριτων* πεποιθήσεων *όλων* των ελεύθερων και ισότιμων πολιτών.

Αναλόγως καλούμαστε να πραγματευθούμε *και* το δυσεπίλυτο ζήτημα της *ευθανασίας*. *Και* ως προς αυτό οι *έγκριτες* αξιολογήσεις μας στρέφονται προς το *παρελθόν*, προς τις *προηγούμενες* επενδύσεις σε ανθρώπινη ζωή, και όχι προς το *μέλλον*, σε μια ζωή *επέκεινα του βίου*, ακριβώς επειδή η, ούτως ειπείν, *αθανασία*, και εν προκειμένω η *τεχνητή* παράσταση μιας *ζωής χωρίς βίο*, *ευλόγως* δεν ανταποκρίνεται σε μια πρόκληση *τρόπου ζωής*. Και εδώ, δηλαδή, ενδέχεται ένας *πρόωρος θάνατος*, ως *προσωποπαγής* επιλογή, να σέβεται *περισσότερο* την *εγγενή* αξία της ζωής από κάθε άλλη εναλλακτική.

Ανακεφαλαιώνοντας, ο παραμερισμός των πεποιθήσεων οποιουδήποτε ελεύθερου και ίσου πολίτη, *προ* της κρίσιμης νομοθετήσεως, δεν αποτελεί παρά *τυραννία* (και η *υποχρεωτική* κύηση μορφή *αναγκαστικής εργασίας* ή *μερικής δουλείας*) ούτε το *νομίζειν*, ωστόσο, αρκεί για να δικαιολογήσει το *δημόσιο εξαναγκασμό* (δεν νομιμοποιεί παρά την *αναρχία* ή μια διάχυτη

[26] Πρβλ. τις τελευταίες διαλέξεις τού Dworkin R. Religion Without God. Harvard University Press, 2013: 129 επ.

βία). Μόνον ο εξαναγκασμός που βασίζεται στις *έγκριτες* πεποιθήσεις *όλων* των ελεύθερων και ισότιμων πολιτών αποτελεί γνώρισμα μιας πράγματι *φιλελεύθερης και δημοκρατικής* έννομης τάξης, η οποία καλείται να *εγγυηθεί* τη συμβίωσή μας υπό θεσμικές συνθήκες *ελευθερίας και ισότητας*.

Βιβλιογραφία

Ανδρουλάκης Ν. Κ. Θεμελιώδεις έννοιες της ποινικής δίκης. Εκδόσεις Π. Ν. Σάκκουλα, 4η έκδοση 2012.

Ανδρουλάκης Ν. Κ. Αιτιολογία και αναιρετικός έλεγχος ως συστατικά της ποινικής απόδειξης. Εκδόσεις Π. Ν. Σάκκουλα, 1998.

Βασιλόγιαννης Φ. Εισαγωγή στην ελληνική έκδοση. In Dworkin R. Η επικράτεια της ζωής: αμβλώσεις, ευθανασία και ατομική ελευθερία. Εκδόσεις Αρσενίδη, 2013: 11-18.

Βασιλόγιαννης Φ. Πρόσωπα, λόγοι και πράγματα: ιδιοκτησία και μη διανεμητική δικαιοσύνη. Εκδόσεις Ευρασία, 2015 (υπό έκδοση).

Βλαστός Γ. Σωκράτης: ειρωνευτής και ηθικός φιλόσοφος. Βιβλιοπωλείον της «Εστίας», 1993.

Βουτσάκης Β. Στα θεμέλια της κοινής ζωής μας: η μέθοδος του Ρόναλντ Ντουόρκιν. The Books' Journal. Ιούνιος 2013, 32: 42-47.

Daniels N. Reflective Equilibrium and Archimedean Points. In Justice and Justification: Reflective Equilibrium in Theory and Practice. Cambridge University Press, 1996: 47-65.

DePaul M. Methodological Issues: Reflective Equilibrium. Miller C. (ed.) The Continuum Companion to Ethics. Continuum, 2011: lxxv-cv.

Dworkin R. Η αυτοκρατορία του νόμου. Εκδόσεις Ευρασία, 2010.

Dworkin R. Η επικράτεια της ζωής: αμβλώσεις, ευθανασία και ατομική ελευθερία. Εκδόσεις Αρσενίδη, 2013.

Dworkin R. Justice for Hedgehogs. The Belknap Press of Harvard University Press, 2011.

Dworkin R. Religion Without God. Harvard University Press, 2013.

Kant I. Kritik der reinen Vernunft (A έκδοση 1781 / B έκδοση 1787).

Kant I. Μεταφυσική των ηθών. Εκδόσεις Σμίλη, 2013.

Kuehn M. Kant's Metaphysics of Morals: the History and Significance of its Deferral. Lara D. (ed.) Kant's Metaphysics of Morals: A Critical Guide. Cambridge University Press, 2010.

Larenz K. Methodenlehre der Rechtswissenschaft. Springer-Verlag, 6η έκδοση 1991.

Parfit D. On What Matters. Oxford University Press, 2011.

Rawls J. Θεωρία της δικαιοσύνης. Εκδόσεις Πόλις, 2001.

Rawls J. Η δίκαιη κοινωνία: Η δικαιοσύνη ως ακριβοδικία - μια αναδιατύπωση. Εκδόσεις Πόλις, 2006.

Scanlon T. M. Rawls on Justification. Samuel Freeman (ed.) The Cambridge Companion to Rawls. Cambridge University Press, 2003: 139-167.

Scheler M. Der Formalismus in der Ethik und die materiale Wertethik: Neuer Versuch der Grundlegung eines ethischen Personalismus. Francke Verlag, 5η έκδοση 1966.

Σούρλας Π. Κ. Justi atque injusti scientia: Μια εισαγωγή στην επιστήμη του δικαίου. Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, 1995.

Σταυρόπουλος Ν. Ερμηνευτικές θεωρίες του δικαίου. Ισοπολιτεία 2002, 6: 173-196.

Thomson J. J. A Defense of Abortion. Dwyer S. Feinberg J. (eds), The Problem of Abortion. Wadsworth, 3η έκδοση 1997: 75-87.

Ιστοσελίδες

Βασιλόγιαννης Φ. Δίκαιο, ηθική και βιοηθική: πρακτικά διλήμματα. http://users.uoa.gr/~pvassil/Vassiloyannis.html.

Stavropoulos N. Legal Interpretivism. The Stanford Encyclopedia of Philosophy. http://plato.stanford.edu/archives/sum2014/entries/law-interpretivist.

Does luck egalitarianism lose its appeal in the face of genetic engineering?

Areti Theophilopoulou, MSc

areti.theofilopoulou@gmail.com

Abstract

It has been suggested that the era of genetic interventions will sound the death knell for luck egalitarianism, as it will blur the line between chance and choice, on which theories of distributive justice often rest. By examining the threats posed to these theories, a crucial assumption is exposed; it is assumed that a commitment to the neutralisation of the effects of luck implies the endorsement of even the most morally controversial enhancements. In antithesis, I argue that an attractive theory of luck egalitarianism, Dworkinian liberal equality, enables us to deduce plausible implications for genetic engineering. By focusing on the abstract moral commitments at the heart of Dworkin's theory, a twofold purpose is served. First, they reveal in what ways the criticisms misfire, thereby safeguarding luck egalitarianism. Second, Dworkinian luck egalitarianism is further strengthened, as it produces plausible guidelines for public policy on genetic engineering in liberal societies.

Οι επιπτώσεις της γενετικής μηχανικής για τον εξισωτισμό της τύχης

Αρετή Θεοφιλοπούλου, MSc

Περίληψη

Ορισμένοι φιλόσοφοι έχουν υποστηρίξει ότι η επερχόμενη εποχή της γενετικής μηχανικής θα σημάνει το τέλος των θεωριών του εξισωτισμού της τύχης, καθώς τα όρια μεταξύ τύχης και επιλογής, πάνω στα οποία βασίζονται οι συγκεκριμένες θεωρίες, θα γίνουν δυσδιάκριτα. Η εξέταση των επιχειρημάτων που καλούνται να καταρρίψουν οι υποστηρικτές αυτών των θεωριών αποκαλύπτει μία προβληματική προκείμενη: οι επικριτές τους υποθέτουν ότι, από τη στιγμή που ο εξισωτισμός της τύχης στοχεύει στην εξουδετέρωση της επίδρασης της τύχης στις ζωές μας, δεσμεύεται να δεχτεί ακόμα και τις πιο ηθικά αμφιλεγόμενες γενετικές βελτιώσεις. Αντιθέτως, στην παρούσα έκθεση αποδεικνύεται ότι τουλάχιστον μία θεωρία εξισωτισμού της τύχης, η θεωρία του Ronald Dworkin, μας επιτρέπει να εξάγουμε χρήσιμα συμπεράσματα για τη γενετική μηχανική. Η ανάλυση των αφηρημένων ηθικών δεσμεύσεων στην καρδιά της θεωρίας του Dworkin ικανοποιεί δύο στόχους. Αρχικά, αποκαλύπτει τους λόγους για τους οποίους οι ενστάσεις αστοχούν, σώζοντας, έτσι, τον εξισωτισμό της τύχης. Παράλληλα, η θεωρία του Dworkin ενισχύεται, καθώς αποδεικνύεται ότι δύναται να προσφέρει ωφέλιμες κατευθυντήριες γραμμές σχετικά με τη δημόσια πολιτική στην εποχή της γενετικής μηχανικής.

Introduction

As genetic engineering becomes a technologically feasible possibility, terrifying images from Aldous Huxley's *Brave New World* are born; images of a world of grave inequalities and robot-like people[1]. Yet upon reflection, one wonders whether this intuitive reaction is simply another manifestation of the fact that humans have always been biased in favour of the status quo and suspicious of radical change. The burden of argumentative clarity thus falls upon philosophers, who are expected to disentangle argument from bias, reasons for action from the fear of the unknown.

It is thought that the era of genetic engineering, namely of genetic therapy and enhancement, will uncover the shaky roots of some theories, by exposing their implications for genetic interventions; in antithesis, the plausibility of other theories will immediately be highlighted. In particular, responsibility-sensitive theories of justice are expected to face challenges, in virtue of their distinction between the moral significance of choice as opposed to chance. Indeed, numerous theorists have argued or implied that luck egalitarianism will fall into the first category of theories[i]. This is because, it is argued or assumed, the philosophical commitments of luck egalitarianism imply adherence to the concept of genetic equality, which seems morally reprehensible for a variety of reasons. An analysis of this argument is offered in the first part of this thesis. Subsequently, I examine the particular problems that the concept of genetic equality seems to pose to luck egalitarianism; assuming that the latter implies prescription of the former, I expose the internal fallacies of these claims, to prove that even if the basic argument were valid, it would not immediately sound the death knell for luck egalitarianism.

I contend, however, that luck egalitarianism need not imply that genetic equality is desirable. In order to prove why this is so, and more importantly, what luck egalitarianism *does* require in the face of genetic engineering, I rely on a particular conception of liberal equality, Dworkinian luck egalitarianism[ii]. I thus deduce from the central commitments of this theory which interventions are required, which ones are simply permissible, and which ones are strictly impermissible[iii].

It should be stressed that although I rely on Dworkin's ideas, my pursuit is not to interpret and spell out the exact implications of Dworkin's luck egalitarianism. Rather, I aspire to demonstrate how an attractive conception of luck egalitarianism, which is based on Dworkinian political morality, avoids certain criticisms, and gives rise to a compelling theory of justice in genetics. As long as there is commitment to anti-perfectionist public policy, different luck egalitarian theories may also reach similar conclusions. The imminence of genetic interventions, however, does give us reason to reject theories, luck egalitarian or not, that cannot offer satisfying responses to the worries analysed in Part I.

A central assumption that underlies my pursuit should be clear: I generally assume an ideal level of risk, effectiveness, and availability to individuals from different social classes throughout the paper, in order to focus on the philosophical implications of luck egalitarianism for genetic engineering. It should be stressed that, although most of the techniques the article examines are not yet feasible, we ought to consider them for three reasons. First, if they discredit luck egalitarianism, one of the most prominent theories in contemporary political philosophy, they may present a reason to abandon the theory, even if we only reach a limited number of these technological advances. Second, there is a wide belief that at least some of these technologies will be available in the near future and if so, it will be useful to be prepared

[i] Luck egalitarian theories of justice claim that inequalities resulting from brute, i.e. unchosen, luck, are unfair.

[ii] In order to neutralise the effects of brute luck on the distribution of resources, Dworkin proposes a scheme that is sensitive to individuals' ambitions (via a hypothetical auction) and insensitive to their endowments (via a hypothetical insurance market). See Dworkin, R. Sovereign Virtue: The Theory and Practice of Equality. Harvard University Press, 2000.

[iii] These conceptual distinctions are especially serious for the case of subsequent generations; namely, what luck egalitarianism implies for interventions on persons that will come to existence.

on how we will assess them both morally and legally[2]. Lastly, a theoretical pursuit of this kind has value on its own, as it enables us to refine and clarify our moral convictions.

Part I: Criticisms of Luck Egalitarianism in the Genetic Era

The Basic Argument

The main argument against luck egalitarianism in the face of genetic engineering, which also forms the basis of further charges, views those theories of justice as requiring absolute genetic equality. The 'brute luck view of the level playing field conception of equality of opportunity', as Buchanan *et al* name it, has undesirable consequences for genetic engineering in virtue of its commitment to the equalisation of opportunities that spring from circumstances individuals cannot control[3]. To see how this may follow, let us examine the basic commitments of luck egalitarianism: the theory requires that the distribution of the benefits and burdens of social cooperation be sensitive to option luck and insensitive to brute luck. The latter requirement gives rise to a societal obligation to redress inequalities that arise due to brute luck. Thus, in order to see what a principle of redress requires, we ought to turn brute luck into option luck, as Dworkin's hypothetical insurance scheme does[4].

The argument advanced by Buchanan *et al* may be reconstructed as follows. Genetic inequalities arise due to brute luck; genetic engineering turns brute luck in the natural lottery into option luck; therefore, luck egalitarianism *requires* endorsing all forms of genetic engineering, as they turn brute luck into option luck. Now this last claim may initially seem unproblematic, if not a point of strength for luck egalitarianism, which highlights the arbitrariness of natural inequalities. Yet, as the additional criticisms that will be examined shall reveal, the concept of genetic equality presents numerous problems.

Now, a further complication of this argument is that it identifies such genetic interventions as *obligatory*. To the extent that brute luck can literally be turned into option luck, as happens in a one-generation case, a caveat may be formulated in order to protect individuals' liberty; interventions should not be obligatory if individuals are in a position to choose their genetic makeup themselves. Yet in the case of subsequent generations, brute luck can be turned into option luck in a way that does render interventions obligatory by this line of argument. If the state *imposes* genetic equality, there will be no inequalities arising from natural endowments. Natural brute luck will then be eliminated, leaving the space it normally occupies to individuals' option luck. If this can actually be achieved with minimal risk, as has been stipulated, luck egalitarianism *requires* all interventions that will induce genetic equality.

Luck egalitarians' critics build on this basis to identify further reasons for which the conclusions reached by the basic argument are morally repugnant. Nevertheless, by developing a theory of just genetic interventions that follows from Dworkinian luck egalitarianism, it will become clear that the criticisms examined in Part I are based on a misunderstanding of the *necessary* central commitments of luck egalitarianism. Although certain formulations of the theory may be vulnerable to these objections, I will argue that deriving luck egalitarian commitments from Dworkin's ethical individualism is one plausible way of safeguarding luck egalitarianism.

Luck Egalitarianism and Libertarianism

On the assumption that luck egalitarianism requires genetic equality as expounded in the previous section, it has been argued that, due to its commitment to ambition-sensitivity, the theory collapses into libertarianism[5]. The claim is that since individuals ought to face the consequences of their option luck, and since genetic engineering turns brute luck into option luck, individuals ought to accept the inequalities that arise due to their natural endowments. Even if some refrain from using genetic technologies, their genetic inequalities will not have to be redressed, for they will reflect their unwillingness to change, that is, a choice they have responsibly made[6]. This conclusion will serve to strengthen desert-based theories, as it will dismantle the objection that arbitrary natural

inequalities cannot establish desert in unequal advantages. If individuals' choices reflect their ambitions, others should not be required to compensate them for any consequences that follow from those choices. Thus, what this argument aims to discredit, is not luck egalitarians' conceptual commitments, but the conclusions they typically deduce from them. Equality of resources or equality of access to welfare or advantage cannot be legitimate requirements of justice if agents simply deserve the full consequences of their choices.

Nevertheless, this argument oversimplifies the implications of the distinction between brute luck and option luck. First, considering that many interventions would be performed on embryos, brute luck in genetics would not be eliminated. As Dworkin points out, 'the fact that someone's genes have been designed by others, rather than chance or nature, and are in that way 'social', does not convert his genetic structure into option luck *for him*'[7]. Second, one's endowments are not limited to one's genetic makeup, but further include the effects of brute luck in the social lottery. For example, Dworkin stresses that 'the low-wage insurance presupposes, among the causes of unemployment and low wages, a host of social factors'[8]. Therefore, in an era of genetic equality luck egalitarians would still have reason to support a strong welfare state.

A Homogeneous World

A different criticism of luck egalitarianism, which further seems to underlie numerous worries about genetic engineering, takes the following form. Certain traits are valued more than others, giving rise to an unequal distribution of the benefits and burdens of social cooperation. Since luck egalitarianism requires the pursuit of genetic equality, it implicitly requires the elimination of some traits and talents that are valued less. Thus, it has been claimed that luck egalitarianism in the face of genetic engineering would be, at least on a philosophical level, committed to constructing a homogenised world of nearly identical people[iv,9].

The worry is that 'engineering might be used to perpetuate the occurrence of now desired traits of height, intelligence, colour and personality', thereby 'robbing the world of the variety that seems essential to novelty, originality and fascination'[10]. Moreover, given that the value we attach to traits is socially constructed, Farrelly argues that the endorsement of genetic equality is especially problematic, for it implies the perpetuation of temporally constrained values. Luck egalitarian prescriptions will thus prove to be self-defeating, as the traits of genetically modified individuals may come to be valueless under different circumstances[11]. Indeed, individuals that currently thrive in Western, liberal societies would lack the traits and talents that would be necessary to live well in agrarian societies.

However, the homogeneity objection rests on the dubious scientific assumption that phenotypes, such as the manifestation of talent, are wholly traceable back to a specific genotype, ignoring once again the significance of the social lottery[12]. More importantly, this objection makes the unjustified and implausible assumption that luck egalitarians must simply accept the values that the majority attaches to certain traits and talents, just like it does with resources. Dworkin's theory asks people to make their choices regarding resources by keeping in mind the value that others attach to those resources. The worry that underlies the homogeneity argument may be, for example, that because people value and reward blondes by giving them access to advantages, luck egalitarianism requires that we all have blond hair. However, sensitivity to others' evaluations is encouraged in the distribution of resources due to scarcity and opportunity costs. From this we cannot deduce anything for the values involved in the distribution of traits and talents. It cannot follow, therefore, that luck egalitarians must simply accept current evaluations of traits and distribute those with the highest scores equally. As we will see in Part II, they can develop detailed prescriptions that can guide public policy on genetic engineering, without adopting

[iv] Buchanan *et al* grant that luck egalitarianism would not in fact prescribe complete genetic equality, due to complications relating to social policy. Yet they believe that this result is inconsistent with its philosophical commitments.

implausible assumptions about different traits' value.

Perfectionist Concerns

A final obstacle that the pursuit of genetic equality poses to luck egalitarianism is that of perfectionist implications. The worry here is not that theorists will strive to create Nietzschean Übermenschen, since their motivation is by definition egalitarian in nature; rather, it is feared that, *in practice*, genetic equality is doomed to end up resembling Nietzschean perfectionism.

First, it may seem that in order to eliminate genetic inequalities, luck egalitarianism will seek to 'rid the world of undesirables' by endorsing perfectionist judgements on which lives are better lived, and on which people are *inherently* better than others. In this sense, echoing Elizabeth Anderson's complaint, luck egalitarians' commitment to the fundamental basic equality of all would be shaken[13]. In fact, it may be claimed, not only would states be required to announce who is better, but they would also seek, in the name of justice, to make those who are different just like those better ones. However, as I will show in Part II, luck egalitarianism need not express a commitment to perfectionist judgements about value; in fact, the implications of such judgements in the face of genetic engineering provide a further reason for endorsing a liberal egalitarian theory of justice.

Second, it may be claimed that genetic equality will come to resemble Nietzschean perfectionism because the enhancements it demands are boundless[14]. Let us assume that few people have an IQ of 160; as we raise everyone's IQ to match that level, presumably some persons' IQ will rise further, at least in the long-run, from interacting only with highly intelligent people. Predicting this simple fact will trigger a hunt for perfection. Nevertheless, even if we assume that this is indeed what luck egalitarianism requires, it does not seem obviously true that the consequence of a human species with a high average IQ level is intrinsically bad. Besides, it seems that evolution has been working with the same driving forces, albeit in a slower and natural way[15]. Moreover, there is a morally pertinent difference between seeking to eliminate inequalities caused by brute luck, and seeking to achieve the best that can be achieved at any time. The first motivation can in fact draw certain boundaries to what ought to be pursued, even if time shifts those boundaries, as happens with Darwinian evolution anyway, while the latter is indeed boundless.

Third, it has been claimed that 'use of enhancements may reinforce superficiality, narcissism, selfishness, deceitfulness, laziness, and lack of integrity'[16]. However, assuming an anti-perfectionist political morality is adopted, if equality *requires* certain interventions, we may not plausibly claim that we will sacrifice the requirements of justice because they *might* have poor consequences for the character of some people. If a potential undesirable effect of technology or medicine on some individuals' character suffices to ban its use altogether, then we ought to ban plastic surgeries and the use of social media as well. Even if a perfectionist line of reasoning is adopted, since such options do not have the same effects on everyone, it seems that certain background psychological and sociological factors should be targeted. For example, the availability of a mobile phone that can take a selfie cannot create narcissism; *if* we endorse perfectionism and *if* perfectionist public policy ought to lower such traits, then the pertinent factors have to be addressed. In any case, the argument does not suffice to ban the availability of enhancements.

Part II: Luck Egalitarian Implications

The criticisms examined display a common fallacy; they assume that, in virtue of luck egalitarians' commitment to the neutralization of the *effects* of brute luck, they must endorse any neutralization of that luck itself. First, this claim may seem to follow from the view that the neutralization of the effects of luck is defended simply as a second-best solution to the problem that brute luck poses to equality and responsibility. For example, Buchanan, Brock, Daniels, and Wikler argue that certain luck egalitarians have endorsed the 'Resource Compensation Principle' only because it has not been possible to intervene in the natural lottery[17]. Second, it may be argued that even if the primary

goal is to equalize solely the effects of brute luck, the most effective way of achieving it will implicate genetic interventions[18]. Since we cannot, for example, completely neutralize the inequalities that arise from individuals' different talents, the second-best solution may in fact be to equalize their talents in the first place. Either way, the conclusion reached is that luck egalitarians must advocate genetic equality.

I contend, however, that both claims can only be upheld by focusing on one part of luck egalitarianism, namely, the arbitrariness of brute luck in determining individuals' life chance, and by thereby ignoring the source of the theory's commitments; the principles dictated by Dworkin's ethical individualism. An analysis of these principles within the context of genetic engineering produces policy-guiding prescriptions that identify which interventions are permissible or required from the viewpoint of Dworkinian luck egalitarianism.

Ethical Individualism

At the heart of Dworkin's theory one finds a set of views on morality, signifying how we ought to treat each other; ethical individualism comprises two principles, which give rise to a commitment to equal concern for all citizens, and to liberal neutrality. First, it is maintained that 'it is objectively and equally important that any human life, once begun, succeed rather than fail'[19]. It follows from this principle that political morality must be egalitarian, as states must demonstrate a commitment to providing the structures required for the pursuit of successful lives by all. Second, there is a special responsibility on the part of each agent to ensure that her life be successful. That special responsibility is expressed in the 'right to make the fundamental decisions that define, for her, what a successful life would be', which gives rise to the requirement of political autonomy[20]. Therefore, political morality must also be liberal, stressing the significance of the liberty to define and pursue one's conception of the good.

In fact, that significance is a distinctive *parameter* of successful lives; in order for a life to be successful, it is necessary that the individual living it identify with the conception of the good pursued. Ethical integrity can only be achieved if one 'lives out of the conviction that no other life he might live would be a plainly better response to the parameters of his ethical situation rightly judged'[21].

We thus arrive to the following considerations, which ought to be taken into account when public policy is designed and evaluated. First, states ought to advance their citizens' well-being, as dictated by the first principle of ethical individualism[22]. Second, a crucial parameter of that well-being is justice, which defines what it means for a state to manifest equal concern for the lives of all; Dworkinian luck egalitarianism dictates that inequalities traceable to brute luck ought to be neutralised. In the absence of justice, citizens face the wrong kinds of challenges, such as satisfying their basic needs. Third, the good life depends further on the extent to which one has achieved ethical integrity, as defined by the special responsibility principle of ethical individualism. What follows from this parameter is a liberal commitment to anti-perfectionism, which automatically places certain constraints on the policies a state may pursue[v]. For example, a government may not induce or coerce individuals into becoming doctors instead of musicians, on the basis of a belief that the life of a doctor is more successful or worthy than that of an unrecognized musician; if it did, it would violate the requirement of equal concern for individuals' ethical integrity. It seems, thus, that the three considerations produce a liberal egalitarian political morality, with concrete guidelines for the shape of policy-makers' objectives: given that individuals hold different comprehensive doctrines, equal respect for all requires that individuals be free to pursue their conception of the good.

[v] Whether or not Dworkin's theory should be classified as anti-perfectionist is a highly controversial matter. It seems, however, that even if there is a perfectionist element in the philosophical basis of his arguments, he rejects this characterization of his views on public policy.
See Dworkin, R. 'Ronald Dworkin Replies'. In: Burley J (ed) Dworkin and His Critics: With Replies by Dworkin. Blackwell Publishing, 2004:357.

Resolving an Inconsistency

When this political morality is reviewed in the face of genetic engineering, an inconsistency seems to be exposed: despite endorsing political neutrality, Dworkinian luck egalitarianism requires the state taking a stance on which lives require redress, and therefore an assessment of the value of different consequences of luck; simultaneously, it also requires evaluating the significance of choice.

Luck egalitarianism seems to advocate conclusions that would violate neutrality. For example, if it is public knowledge that scientific skills are valued more than musical talent, and the former can only be enhanced in an individual if the latter is reduced (not a far-fetched scenario given that genetic aptitude in those different areas depends on different sides of the brain), it may be argued that luck egalitarianism requires that the enhancement be performed on at least some disadvantaged members of society. Yet this would be a clear violation of neutrality, as it would involve a public demonstration of the superiority of certain talents and modes of life over others.

One way to avoid this inconsistency is to refrain from giving luck any metaphysical significance in the account of justice; we may say that the unequal effects of brute luck are unjust, without implying that the traits it produces are objectively bad. Clearly, there would be no interpersonal disadvantage[vi] from 'low' intelligence in a society where that level would be the norm.

What follows from this view is that, when genetic circumstances have neutral value and cannot be evaluated, justice only concerns the inequalities that arise from brute luck. For example, if being from a certain race causes disadvantages to that person, then the rationale implicitly adopted by the critiques of luck egalitarianism examined in Part I would view luck egalitarianism as prescribing the elimination of disadvantaged races. Viewing a multifaceted theory in this light is clearly implausible, as in situations of discrimination luck egalitarianism requires the alleviation of structural injustices, a requirement that springs from its commitment to equal concern for all.

Similarly, we may place constraints on the interventions that *ought* to be pursued when genetic traits are considered valuable by only some people, given their religious, moral, and aesthetic views. The implications of luck egalitarianism for this kind of genetic engineering are clear once we draw on the parameter of ethical integrity and the corresponding principle of special responsibility. It follows that a state would never impose or actively encourage interventions that express controversial comprehensive doctrines. For example, Dworkin could not, consistently with his commitments, advocate enhancements that appeal to particular, controversial views on beauty or desirable characteristics. The fear that luck egalitarianism would 'give way to a biotechnologically preserved tyranny of the normality', by requiring that women have 'blonde hair, blue eyes, small waist, big chest, and a tall figure' is therefore misplaced[23]. Similarly, to return to an example I previously touched upon, suppose the skills of civil engineers are valued more than those of musicians, irrespective of their contribution to society[vii]. Let us suppose further that certain individuals are socially disadvantaged because they possess the latter and not the former skills. *If* scientific skills can only be enhanced at the cost of musical skills, our commitment to ethical individualism would restrain the state from actively pursuing this form of genetic engineering[24].

Now, even though we have established that such interventions could never be *required* by luck egalitarian commitments, a separate question concerns whether they should be *allowed*. Non-ideal considerations, such as the level of existing inequalities in the resources people hold, the cost, and the price of interventions, are pertinent on this matter. We may reach, however, certain provisional

[vi] The interpersonal conception of disadvantage should not be confused with the counterfactual conception, according to which one's position is to be compared with one's position if things had worked out differently; in this case, that would be a society with a different average level of intelligence.

[vii] It is assumed that there is no collective need for civil engineers.

conclusions in the context of ideal theory, although these may be outweighed by realistic considerations.

If the question concerns competent adults making such decisions for themselves, there is a *pro tanto* reason in favour of permitting these interventions, in virtue of the special responsibility principle. In the context of ideal theory, two objections may be raised to this claim. First, it might be argued that since the state ought to be concerned with individuals' well-being, as has been established, it should protect individuals from performing irrevocable actions, especially when they carry an element of risk for harm. Nevertheless, we generally accept and should keep accepting that 'people can voluntarily consent to sterilizations, sex change operations, abortions, and plastic surgery'[25]. Second, there is a worry that comprehensive doctrines do not reflect one's genuine commitments, as they adapt to match the dominant value that is preferred in society. However, if such preferences were to revoke individuals' decision-making powers, most of our decisions and transactions would be deemed problematic. Indeed, our preferences also adapt to the values our parents or friends may have, and change according to our experiences. That, however, is not sufficient to demand constraints on self-sovereignty; luck is all-pervading in our lives, yet we ought to be able to bear responsibility for our choices. That responsibility, reflected in the second principle of ethical individualism, establishes a *pro tanto* reason for allowing individuals to pursue their conception of the good even by means of genetic engineering. As I will argue shortly, however, there are limits on this responsibility when the decision to pursue one's life plans directly implicates third parties, such as their children.

It is by now clear that the morality at the heart of Dworkin's theory, ethical individualism, produces significant guidelines and conclusions for the debate on genetic engineering. As we have seen, ethical individualism serves to point out which instances of bad luck ought to be altered genetically and which ought to be altered socially; when the evaluation of the effects of brute luck varies radically among different reasonable conceptions of the good, Dworkinian luck egalitarianism refrains from endorsing genetic interventions. Thus, luck egalitarianism is safeguarded from frequent objections, which misrepresent its claims.

Procreators versus Offspring

Although ethical individualism produces clear implications for the permissibility of interventions in a one-generation case, in which each person decides for herself, several questions arise when reflecting upon subsequent generations. First, does Dworkinian luck egalitarianism require at least certain interventions, even against the wishes of procreators? Second, to what extent ought the interests of procreators, including the comprehensive doctrines they hold, determine the lives of their offspring? In other words, which genetic interventions on embryos, fetuses, and infants are permissible?

Obligatory Interventions

The first question poses the issue of obligatory interventions, which parents would not be permitted to deny on behalf of their offspring. Now, contrarily to objectively value-neutral interventions, which may of course obtain subjective value according to individuals' comprehensive doctrines, there are certain interventions to which luck egalitarianism is indeed whole-heartedly committed. These are cases in which there is overlapping consensus across reasonable people, cultures and times on the claim that they are objectively bad or on the less strong claim that they ought to be eliminated. The significance of this consensus is not based on citizens' actual agreement; it rather derives from the fact that it is necessary in order to express equal concern for the special responsibility of each to lead a successful life. The idea of overlapping consensus rests on the *reasons* individuals have to accept the imposition of certain policies and their consequences on their lives. The imposition of controversial interventions would insult the political equality of all citizens and inhibit their corresponding autonomy to pursue their conception of the good. Thus, Dworkinian luck egalitarianism only demands interventions whose aims all reasonable

individuals have reason to endorse, regardless of their comprehensive doctrines[viii].

Examples of such cases include premature death and extreme suffering, as happens, for example, to individuals who have ALS or Tay-Sachs. In those instances, all individuals would presumably agree that it is desirable to not suffer from these conditions. The fact that certain procreators may desire to refuse those interventions does not override their urgency, which springs from the fact that they are either prerequisites for any reasonable life plan, or they would strongly benefit all reasonable life plans. Indeed, in order to discharge the special responsibility that one bears for her life, it is necessary to possess certain minimum physical and mental capabilities. As parents may not keep their children's nutrition to unacceptable levels, in the age of genetic engineering they may not inflict harm on them. It should be clear that these interventions are not limited to treatments; just as it is important that certain threats to all life plans be eliminated, it is also significant that enhancements that advance most life plans be endorsed. For example, an enhanced immune or memory system and life extension would presumably also meet the consensus criterion.

One way in which we might render the argument action-guiding is by appealing to the idea of hypothetical consent; interventions are required if we have good reason to assume that an unconscious person would consent to them. We may follow John Harris' suggestion that we should imagine an unconscious person in the ER, 'whose condition can be reversed or removed'[26]. If in this scenario we could charge the doctors for being negligent, we have good reason to assume that the intervention is morally required[27]. For example, permanent paralysis would clearly pass the test, while a rhinoplasty would not. Similarly, if doctors could, with no extra risk, increase the patient's life expectancy beyond average, we would not imagine the patient complaining that she would like to have her shorter life expectancy back.

When techniques involving gene selection are necessary, the non-identity problem arises. We may not say that a life with ALS, for example, is worse than non-existence. The above argument cannot, therefore, be formulated in a person-affecting manner; instead, we may say that there are impersonal duties to act in certain ways, with certain motivations, even if the consequences of those actions are not good or bad for specific people[28].

Now the question arises, if there is overlapping consensus on the fact that the aims of certain interventions are universally desirable, why would certain parents ever deny them to their children? Why does the issue of *obligatory* interventions arise? One example highlights the necessary means that interventions involve. For example, if blood transfusion is required for a procedure, Jehovah's witnesses will deny it; yet this does not imply that they do not view a prolonged life, or a life with no suffering, as something good and desirable. Similarly, it is not utterly unimaginable that certain individuals would oppose the human desire to 'play God', irrespective of the benefits it may bring. The reasons that certain procreators have to refuse these goods to their offspring do not override the reasons that their offspring would have for complaint. Given that procreators are already free to pursue their conception of the good, giving priority to their desires by curbing their offspring's future autonomy to do the same would clearly violate the requirement of equal concern.

A crucial implication of this suggestion is that liberal respect for bodily integrity 'may have to be qualified'; this is because 'the principle of special responsibility would no longer justify allowing a pregnant woman to refuse tests to discover such a defect in an embryo she carries, and the first principle of ethical humanism – an objective concern that any life be successful – would counsel mandatory testing'[29]. It may be objected that by this rationale, luck egalitarianism would also require abortions. However, advocates of abortion can clearly not appeal to the interests of the person that will exist. The disagreement springs from disagreement over when life and personhood begin. Given that these matters are so

[viii] Following John Rawls' definition, comprehensiveness refers to 'conceptions of what is of value in life', as well as to 'ideals of personal character' and of relationships. Rawls J. Political Liberalism: Expanded Edition. Columbia University Press, 2005:13.

intertwined with one's freedom to pursue their conception of the good the state cannot take an absolute stance on them without violating the requirement of overlapping consensus. If it did, it would force individuals to either act in ways that they would equate to murder or to feel that women are treated as second-class citizens. In any case, the issue of abortion cannot be fully addressed on this occasion, as it presents significant differences to any other form of genetic engineering.

Permissible Interventions

A separate issue for Dworkinian luck egalitarianism asks which interventions, and under what circumstances, parents may permissibly choose for their offspring. The case for the permissibility of interventions rests on the value of reproductive freedom, which further rests on both principles of ethical individualism. The state ought to express equal concern for the special responsibility each has to lead a successful life, according to their conception of the good; a significant part of that conception is found in one's convictions and desires regarding reproduction and upbringing. Having the freedom to raise one's children according to one's convictions, by exposing them to specific moral, aesthetic, religious and other comprehensive doctrines, is usually viewed as central in leading the life one considers to be a success[30]. It follows that respect for individuals' procreative freedom and rights implies the permissibility of raising one's offspring in accordance with reasonable comprehensive doctrines.

On the other hand, certain limits are placed to procreative freedom in order to protect children's interests and rights. When parental decisions are harmful to their offspring, the state may intervene. For example, parents may not abuse their children, even if they really believe that they would teach them 'valuable' lessons. Similarly, they may not harm their children by reducing their opportunities to 'form, revise, and rationally pursue their own conception of the good life', as the principle of special responsibility requires[31]. For example, most countries rightly have a system of compulsory education, which guarantees that children of all backgrounds will have an adequate range of opportunities once they reach an age in which they can follow their own life plan.

A preliminary conclusion that we can reach by combining these two, frequently opposing, requirements of ethical individualism indicates a *pro tanto* reason to respect individuals' decisions in reproduction and upbringing, with the exception of cases in which the interests of their offspring are compromised.

Nevertheless, this prima facie permissibility of interventions that do not compromise the opportunities of the child opens up the way to allowing 'designer children', by also choosing, say, its sex. In fact, parents may opt for a Caucasian male, as this choice would expand the child's range of opportunities in our non-ideal world. Thus, further limits must be placed on the area of parental choice.

This problematic claim reveals the necessity for a different account of autonomy. For if one endorses a perfectionist account of autonomy, whereby it is viewed as an end-state that ought to be pursued by any means, then parents will in fact have a moral obligation to their children to expand their opportunities by endowing them with all socially desirable characteristics.

However, the principle of special responsibility seems to require a *precondition* account of autonomy: on this view, autonomy is an on-going process that 'requires one's choices not to be coerced or manipulated by others'[32]. A person's autonomy is violated, in this sense, 'if the genes which constitute her and shape her motivations and abilities are manipulated or chosen on the basis of her parents conception of the good'[33]. Importantly, this account of autonomy explains why it seems intuitively wrong to choose a child's characteristics, even though if they do not, brute luck will do so anyway. It makes a relevant difference that if the child regrets its traits it will regret a person's choice, rather than an impersonal fact about nature. It should be emphasized here that this point concerns only interventions which can hinder the pursuit of certain conceptions of the good. Increased intelligence and an enhanced immune system, for example, would not reduce one's autonomy in any way, assuming that

achieving them would not have opportunity costs in terms of abilities and traits, for such traits are consistent with all reasonable conceptions of the good.

Now it may be argued that if Dworkinian luck egalitarians are committed to this account of autonomy, they cannot allow parents to instill in their offspring specific religious or other comprehensive views. However, without taking a stance on such practices of upbringing, it should be stressed that there is, however, a crucial difference between conventional perfectionist parenting methods and controversial genetic interventions; the former are offset by a compulsory public provision of education, freedom of speech, freedom of the press, etc., whereas the latter are inextricably tied to the individual's personal identity.

Therefore, it has become clear that genetic interventions are impermissible insofar as they harm the offspring, or violate its autonomy, when the precondition account is adopted. I have only provided a plausible and non-exhaustive argument available for the luck egalitarian; there may be other ways to safeguard luck egalitarianism, even if a different conception of autonomy is adopted; to the extent that this is not possible, luck egalitarians have reason to reject the conceptions of autonomy that give rise to the charge examined.

While it is not possible to provide a complete examination of all the interventions that Dworkinian luck egalitarianism would view as permissible, this discussion offers certain preliminary guidelines that could provide the basis for further research.

Hypothetical Insurance

I suggest that the same conclusions that have been reached by an analysis of the abstract morality at the heart of Dworkin's luck egalitarianism, ethical individualism, can also be reached by examining his hypothetical insurance scheme. In fact, this thought experiment also produces certain rough guidelines for problems faced in non-ideal theory. First, it indicates what ought to happen in cases of partial compliance. For example, should a child whose parents have either ignored the moral and legal requirements regarding interventions, or made a bad genetic choice, bear the consequences of that choice? Second, I will argue that hypothetical insurance produces a plausible rationale for the management of scarce resources.

Dworkin's hypothetical insurance scenario asks us to imagine 'what level of insurance against low income and bad luck' individuals would buy, if they all possessed equal resources, if they had no knowledge on the risk for specific forms of bad luck they faced themselves, and if they only possessed information on the average risk of these forms of bad luck, and on 'the availability, cost, and value of remedies for the consequences of bad luck'[34]. Let us assume, as Dworkin does, that these individuals know the comprehensive doctrines that they hold. In order to address the intergenerational problem discussed in the *Procreators versus Offspring* section, we may further suppose that there are also representatives from those generations, who, unaware of their own particular comprehensive doctrines, aim to ensure their autonomy (the preconditions of which include a fair intergenerational distribution of resources).

The results would presumably match the ones derived above. Individuals would first insure against the most serious instances of bad luck, namely those that would seriously hinder any life plan, such as premature death and intense suffering. Subsequently, they would insure against what will come to be perceived as bad luck *given* the availability of genetic technologies; since prolonged lives would be desired by all, if they were available individuals would ensure that they get the necessary enhancements. In fact, given that all would select those enhancements, prolonged lives would expectedly become the norm, thereby making *insurance* against their absence intelligible[35]. As these two choices would rationally be made by the representatives of subsequent generations as well, they would have to be obligatory when children's interests came into question. Similarly, individuals would preserve a space of permissible interventions, constrained by the requirements of subsequent generations' autonomy.

Moreover, the representatives of subsequent generations would presumably insure against certain kinds of their procreators' bad

option luck. If they know that certain procreators will fail to provide them with the necessary interventions, and that certain procedures will be unsuccessful, they will expectedly insure against both instances of bad luck. Similarly, those in the current generation will generally insure against the outcomes of unsuccessful interventions as well.

Lastly, hypothetical insurance offers guidance on the non-ideal consideration of resource allocation in the face of scarcity. Presumably, individuals presented with the relevant facts, and in the absence of information that would generate bias, would reach certain conclusions on where to allocate what amount of resources. Given budget constraints and costs, they would decide which interventions would be a priority in public policy, and which would only be pursued in the case of a budget surplus. These thought-experiments are not useless in a non-ideal context; we may safely suppose, for example, that life-prolongation and immunity to cancer would feature highly in that list. From this we can further infer that as long as these interventions are not available, certain kinds of research should be prioritized. Colin Farrelly claims that non-ideal considerations are fatal for luck egalitarianism, as it fails to 'balance the desire for achieving genetic equality with the desire for achieving other kinds of equality and other values'[36]. Yet the hypothetical insurance scheme does just that; individuals' decisions will express considered judgments on the trade-offs their budg*et al*lows them to make. Two points that will influence those decisions should be stressed. First, the risks that procedures carry are subject to change as science evolves. Second, interventions may be seen as a cost-effective way of reducing the necessity of other forms of public policy in the long-run; for example, if humans become healthier, with better immune systems, it is likely that less will have to be spent on health care. Therefore, the hypothetical insurance thought-experiment serves a twofold purpose; it confirms that the conclusions reached by an analysis of a Dworkinian political morality are sound, and it safeguards luck egalitarianism from the objection that it makes unrealistic demands in our non-ideal world.

Conclusion

It has thus been argued that luck egalitarianism can, not only survive the prospect of genetic engineering, but also provide us with valuable guidance on how to respond to new genetic technologies. By analyzing the criticisms of luck egalitarianism in the face of genetic interventions, I have exposed the basic underlying argument; these criticisms rely on the claim that luck egalitarian commitments produce a philosophical adherence to genetic equality. On these grounds, luck egalitarianism is discredited, for genetic equality is thought to reduce luck egalitarianism into libertarianism, and to give rise to homogeneity and perfectionist concerns.

We have seen, however, that luck egalitarianism does not necessarily advocate genetic equality. By focusing on the political morality at the heart of one plausible variant of luck egalitarianism, I have developed an account of its philosophical commitments in the era of genetic engineering. More specifically, Dworkin's concept of ethical individualism serves to identify the interventions that justice *requires*, while preserving the value of political autonomy. It seems likely that different luck egalitarian theories that give rise to non-perfectionist public policy prescriptions will yield similar conclusions. What the critics have revealed is the necessity of safeguarding luck egalitarianism from the adoption of controversial judgments on the good, which would expose the theory to morally reprehensible interventions.

Certainly, the prescriptions developed are of a *pro tanto* nature; in order to fully endorse their conclusions, we ought to explore a variety of non-ideal considerations, including the risk and cost of interventions. Moreover, once these concerns are addressed, new issues will arise, such as the permissibility of the provision of obligatory interventions to those who can pay, when these cannot be offered to all. It seems that Dworkinian luck egalitarianism, along with the philosophical tools it offers us, will be in a position to offer plausible answers.

Acknowledgements

I am grateful to Tom Parr, Laura Valentini, Matthew Clayton, and David Ventura for their thoughtful comments and support.

References

1. Huxley A. Brave new world. Harper & Brothers Publishers, 1932.
2. Gallagher J. 'Designer Babies Debate Should Start, Scientists Say. The BBC, 19 January 2015. http://www.bbc.com/news/health-30742774. Accessed on 01/03/2015.
3. Buchanan A, Brock D, Daniels N, Wikler D. From Chance to Choice: Genetics and Justice. Cambridge University Press, 2000:67.
4. Wolff J. Economic Justice. In: LaFollette H (ed) The Oxford Handbook of Practical Ethics. Oxford University Press, 2003:456.
5. Burley, J. Morality and the New Genetics. In: Burley J (ed) Dworkin and His Critics: With Replies by Dworkin. Blackwell Publishing, 2004:187.
6. Farrelly, C. Genes and Equality. Journal of Medical Ethics 2004a, 30:587-592.
7. Dworkin, R. Ronald Dworkin Replies. In: Burley J (ed) Dworkin and His Critics: With Replies by Dworkin. Blackwell Publishing, 2004:363.
8. Ibid, p. 363.
9. Buchanan A, Brock D, Daniels N, Wikler D. From Chance to Choice: Genetics and Justice. Cambridge University Press, 2000:84.
10. Dworkin, R. Sovereign Virtue: The Theory and Practice of Equality. Harvard University Press, 2000:439.
11. Farrelly, C. Genes and Equality. Journal of Medical Ethics 2004a, 30:587-592.
12. Dworkin, R. Sovereign Virtue: The Theory and Practice of Equality. Harvard University Press, 2000:441.
13. Anderson 1999, 303 Anderson, E. What Is the Point of Equality?. Ethics 1999, 109:287-337.
14. Temkin, L. What's Wrong With Enhancements. Journal of Medical Ethics 2013, 39:729-731.
15. Harris, J. Enhancing Evolution: The Ethical Case for Making Better People. Princeton University Press, 2007: 4.
16. Temkin, L. What's Wrong With Enhancements. Journal of Medical Ethics 2013, 39:729-731.
17. Buchanan A, Brock D, Daniels N, Wikler D. From Chance to Choice: Genetics and Justice. Cambridge University Press, 2000:84.
18. Hunter, D. Are New Genetic Technologies Unlucky for Luck Egalitarianism? Ethical Perspectives 2012, 19:33-54.
19. Dworkin, R. Sovereign Virtue: The Theory and Practice of Equality. Harvard University Press, 2000:448.
20. Ibid, p. 449.
21. Ibid, p. 270.
22. Clayton, M. A Puzzle About Ethics, Justice, and the Sacred. In: Burley J (ed), Dworkin and His Critics: With Replies by Dworkin. Blackwell Publishing, 2004:100.
23. Fox, D. Luck, Genes, and Equality. Journal of Law, Medicine and Ethics 2007, 35:712-726.
24. Clayton, M. Individual Autonomy and Genetic Choice. In: Burley J, Harris J (eds), A Companion to Genethics. Blackwell Publishing, 2002:197.
25. Wertheimer, A. Two Questions About Surrogacy and Exploitation. Philosophy & Public Affairs 1992, 21:228.
26. Harris J. Enhancing Evolution: The Ethical Case for Making Better People. Princeton University Press. 2007: 92.
27. Ibid, p. 93.
28. For a detailed analysis of the non-identity problem see Parfit D. Reasons and Persons. Oxford University Press. 1987: chapter 16.
29. Dworkin, R. Sovereign Virtue: The Theory and Practice of Equality. Harvard University Press, 2000:450.
30. Brighouse H, Swift, A. Parents' Rights and the Value of the Family. Ethics 2006, 117:80-108.
31. Quong, J. Liberalism Without Perfection. Oxford University Press, 2010:9.
32. Clayton, M. Individual Autonomy and Genetic Choice. In: Burley J, Harris J (eds), A Companion to Genethics. Blackwell Publishing, 2002:201.
33. Ibid, p. 202.

34. Dworkin R. Justice for Hedgehogs. Belknap Press of Harvard University Press. 2011: 360.

35. Dworkin R. Ronald Dworkin Replies. In: Burley J (ed) Dworkin and His Critics: With Replies by Dworkin. Blackwell Publishing, 2004:364.

36. Farrelly C. The Genetic Difference Principle. The American Journal of Bioethics 2004b, 4:21-28.

Πρωτότυπη Εργασία

Η συναίνεση της ανήλικης στην τεχνητή διακοπή της κύησης

Μαριάννα Βασιλείου[1,2], Χρυσάνθη Σαρδέλη[1]

[1]Τμήμα Ιατρικής, Σχολή Επιστημών Υγείας, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, [2]Νομική Σχολή, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης

sardeli@auth.gr

Περίληψη

Η παρούσα δημοσίευση εξετάζει το ζήτημα της συναίνεσης της ανήλικης εγκύου στην πράξη της τεχνητής διακοπής της κύησης με αφορμή την απόφαση 3480/1996 του Συμβουλίου Πλημμελειοδικών Αθηνών. Παρατίθενται τα πραγματικά περιστατικά, παρουσιάζεται η δικαστική κρίση της ΣυμβΠλημΑθ 3480/1996 και εκτίθεται το νομικό πλαίσιο της τεχνητής διακοπής της κύησης στην Ελλάδα. Γίνεται αναφορά στην έννοια «συναίνεση του ασθενή» και ειδικότερα του ανήλικου ασθενή. Παρουσιάζεται το - άμεσα συνδεδεμένο με την τεχνητή διακοπή της κύησης - δικαίωμα του ανθρώπου, και δη του ανήλικου, στην αναπαραγωγή. Αναλύονται τα προβλήματα που μπορεί να παρουσιαστούν από το ζήτημα της συναίνεσης της ανήλικης εγκύου ως προς την τεχνητή διακοπή της κύησης και προτείνονται συγκεκριμένες τροποποιήσεις του ισχύοντος νομικού πλαισίου.

Consent of a pregnant minor in the matter of artificial termination of pregnancy

Marianna Vassiliou[1,2], Chrysanthi Sardeli[1]

[1]School of Medicine, Aristotle University of Thessaloniki, [2] School of Law, Aristotle University of Thessaloniki

Abstract

This paper examines the issue of consent of a pregnant minor in the matter of artificial termination of pregnancy, in connection with ruling nr. 3480/1996 of the Misdemeanors Tribunal of Athens. Case facts, the ruling of the court, as well as the legal framework regarding artificial termination of pregnancy in Greece are presented. Reference is made to the concept of consent, especially when the latter concerns minors. The right of a person - and in this case of a minor - to reproduction is discussed in connection to artificial termination of pregnancy. Finally, problems that may arise from the issue of consent of a pregnant minor are cited and specific changes to the existing legal framework are proposed.

I. Εισαγωγή

Είναι γεγονός ότι η απόκτηση ενός παιδιού αποτελεί σημαντικότατη εξέλιξη στη ζωή της κάθε γυναίκας, η οποία ανατρέπει σε τεράστιο βαθμό τα δεδομένα και τον τρόπο της ζωής της. Αυτό ισχύει σε ακόμα μεγαλύτερο βαθμό για μια ανήλικη, δεδομένου ότι στις δυτικές κοινωνίες, η εγκυμοσύνη μίας ανήλικης είναι κατά κανόνα απρογραμμάτιστη και ανεπιθύμητη, ο δε νομοθέτης θεωρεί ότι η εκάστοτε ανήλικη υπάγεται στο καθεστώς της γονικής μέριμνας-επιμέλειας. Έτσι λοιπόν, η δυνατότητα της ανήλικης να αποφασίσει η ίδια αν θα τερματίσει ή αν θα ολοκληρώσει φυσιολογικά την κύησή της, στηριζόμενη αποκλειστικά στις δικές της εκτιμήσεις και απόψεις επί του θέματος, συνεχίζει να προκαλεί αντιπαραθέσεις στους ιατρικούς, νομικούς και θεολογικούς κύκλους. Από τη μια, υπάρχει η θέση που κρίνει ώριμη υπό προϋποθέσεις την ανήλικη να αποφασίζει μόνη της σε ζητήματα που αφορούν την υγεία και την προσωπικότητά της, από την άλλη, εκφράζεται η άποψη ότι είναι αδιανόητη η μη εμπλοκή των γονέων της, ειδικά στο σοβαρό ζήτημα της τεχνητής διακοπής της κύησης.

Από την έρευνα στη νομολογία[1] διαπιστώνεται ότι το ζήτημα δεν φαίνεται να έχει απασχολήσει ιδιαίτερα την ελληνική δικαιοσύνη μέχρι σήμερα, με εξαίρεση την 3480/96 απόφαση του Συμβουλίου Πλημμελειοδικών Αθηνών (ΣυμβΠλΑθ)[2]. Παρόλα αυτά, επειδή οι νομικές ρυθμίσεις οφείλουν να συμβαδίζουν με τις αέναες κοινωνικές εξελίξεις και επειδή διαπιστώνεται ότι παρόμοια περιστατικά δεν αποκλείεται να λάβουν χώρα εκ νέου και επιπλέον απασχολούν συχνότατα τα διεθνή δικαστήρια, κρίνεται επιτακτική η βελτίωση του ισχύοντος νομικού πλαισίου, προκειμένου να ρυθμίζονται δικαιικά όλες οι πιθανές περιπτώσεις που μπορεί να ανακύψουν.

Στην παρούσα δημοσίευση παρατίθενται τα πραγματικά περιστατικά, παρουσιάζεται η δικαστική κρίση της ΣυμβΠλημΑθ 3480/1996 και εκτίθεται το νομικό πλαίσιο της τεχνητής διακοπής της κύησης στην Ελλάδα. Γίνεται αναφορά στην έννοια «συναίνεση του ασθενή» και ειδικότερα του ανήλικου ασθενή. Παρουσιάζεται το - άμεσα συνδεδεμένο με την τεχνητή διακοπή της κύησης - δικαίωμα του ανθρώπου, και δη του ανηλίκου, στην αναπαραγωγή, καθώς και αναλύονται τα προβλήματα που μπορεί να παρουσιαστούν από το ζήτημα της συναίνεσης της ανήλικης εγκύου ως προς την τεχνητή διακοπή της κύησης και προτείνονται συγκεκριμένες τροποποιήσεις του ισχύοντος νομικού πλαισίου.

II. Η ΣυμβΠλημμΑθ 3481/1996 - Τα πραγματικά περιστατικά

Η δεκαπεντάχρονη Α.Ρ. έμεινε έγκυος από τον κατά τέσσερα χρόνια μεγαλύτερό της Θ.Λ. Οι γονείς της, αρνητικοί στη σκέψη πιθανού γάμου της κόρης τους, κατέβαλαν προσπάθειες να την πείσουν να διακόψει την εγκυμοσύνη της, ακόμα και με απειλές κατά του φίλου της, όπως ισχυρίστηκε η ίδια, και με υποβολή έγκλησης εις βάρος του για εκούσια απαγωγή. Η ανήλικη επισκέφθηκε γυναικολόγο, ο οποίος διαπίστωσε την εγκυμοσύνη και συνέστησε να ξαναεπικοινωνήσουν εκ νέου μαζί του μόλις θα αποφάσιζαν τι θα έκαναν. Πράγματι, λίγες μέρες μετά η θεία της ανήλικης έκλεισε ραντεβού, στο οποίο προσήλθε η ανήλικη, «χωρίς να δηλώσει ότι αρνείται την επέμβαση και με τη φανερή συναίνεσή της» και υπεβλήθη σε τεχνητή διακοπή της κύησης *lege art*is και με τις προϋποθέσεις του νόμου. Εκ των υστέρων η ανήλικη ισχυρίστηκε ότι η συναίνεσή της δεν ήταν προϊόν ελεύθερης βούλησης, αλλά αποτέλεσμα των πιέσεων από τους συγγενείς της και του φόβου της για τις απειλές που είχαν εκτοξευθεί κατά του φίλου της. Το συμβούλιο έκρινε ότι, ανεξαρτήτως από το αληθές των ισχυρισμών της, οι ενδοιασμοί της δεν εκφράστηκαν με κανένα τρόπο στο γυναικολόγο, η δε συμπεριφορά του πατέρα προερχόταν από το πατρικό ενδιαφέρον του και δεν ενείχε δόλο βίαιης και απειλητικής εκμαίευσης της συναίνεσης της ανήλικης. Σε κάθε περίπτωση, τέτοια συμπεριφορά του πατέρα δεν υπέπεσε στην αντίληψη του γυναικολόγου, «ο οποίος

[1] Διαδικτυακή βάση δεδομένων NOMOS.

[2] Δημοσιεύτηκε στο περιοδικό Υπεράσπιση 1997, σελ. 348, με παρατηρήσεις Παύλου Σ. και στη διαδικτυακή βάση δεδομένων NOMOS με κωδικό αριθμό 183870.

δικαιολογημένα εξέλαβε τη συναίνεση τόσο της ανήλικης όσο και του πατέρα της ως σοβαρή και αβίαστη». Ως εκ τούτου, κατηγορίες για τεχνητή διακοπή της εγκυμοσύνης [304 Ποινικού Κώδικα (ΠΚ)] δεν απαγγέλθηκαν ούτε στον πατέρα της ανήλικης ούτε στο γυναικολόγο, ο οποίος θα υπείχε ποινική ευθύνη μόνο «αν γνώριζε τον υφιστάμενο εξαναγκασμό της εγκύου».

III. Το νομικό πλαίσιο της τεχνητής διακοπής της κύησης στην Ελλάδα

Το νομικό καθεστώς της τεχνητής διακοπής της κύησης στην Ελλάδα ρυθμίστηκε με τον νόμο 1609/1986. Σύμφωνα με το άρθρο 304 παράγραφος (παρ.) 1 του ΠΚ, όπως τροποποιήθηκε με τον νόμο αυτό, «όποιος χωρίς τη συναίνεση της εγκύου διακόπτει την εγκυμοσύνη της, τιμωρείται με κάθειρξη». Η συναίνεση της εγκύου είναι απαραίτητη για να αρθεί ο άδικος χαρακτήρας της πράξης του γιατρού, αλλά και η σωματική βλάβη που επιφέρει η διακοπή της κύησης καθαυτή. Στις παραγράφους 4 και 5 του άρθρου 304[3] απαιτείται σωρευτικά η συναίνεση της ανήλικης εγκύου και του γονέα της. Σε περίπτωση διαφωνίας των δύο γονέων μεταξύ τους, αν είναι παντρεμένοι αρκεί η συναίνεση ενός από τους δυο. Αν έχουν πάρει διαζύγιο, τη συναίνεση πρέπει να τη δώσει αυτός ή αυτή που έχει την επιμέλεια της ανήλικης. Σύμφωνα με την εισηγητική έκθεση του ν. 1609/1986, η ρύθμιση αυτή προστέθηκε έτσι ώστε μια τόσο σημαντική απόφαση για τη ζωή της ανήλικης να αποτελεί προϊόν συνεργασίας και όχι τριβής ή αντιθέσεων με τους γονείς της. Αναφέρεται επίσης ότι είναι αδύνατη η πλήρης εξάλειψη της προϋπόθεσης της γονικής συναίνεσης, καθώς έτσι θα αφαιρούνταν από τη γονική μέριμνα μια από τις κρισιμότερες αποφάσεις για το μέλλον της ανήλικης. Ο νομοθέτης εξαρτά λοιπόν τη συναίνεση της ανήλικης εγκύου από τη σύμφωνη γνώμη του γονέα της και θεωρεί την τελευταία απαραίτητη για την τέλεση της τεχνητής διακοπής της κύησης, όπως και για κάθε άλλη ιατρική επέμβαση πάνω σε ανήλικους[4].

IV. Το δικαίωμα αναπαραγωγής του ανθρώπου και ειδικά του ανηλίκου

Μία έκφανση του δικαιώματος του ανθρώπου στην αυτονομία και στην ελεύθερη ανάπτυξη της προσωπικότητάς του[5] είναι και το δικαίωμα αναπαραγωγής - το αν δηλαδή θα αποκτήσει παιδιά ή όχι. Στο δικαίωμα αυτό συμπεριλαμβάνονται η ελευθερία επιλογής ερωτικού συντρόφου, η ελευθερία επιλογής του τόπου και του χρόνου απόκτησης παιδιών, η δυνατότητα χρήσης μεθόδων ιατρικώς υποβοηθούμενης αναπαραγωγής (ΙΥΑ), καθώς και η ελευθερία επιλογής πρόωρου τερματισμού ή ολοκλήρωσης της ενδεχόμενης κύησης. Εκ του αντιθέτου προκύπτει ότι ο περιορισμός της δυνατότητας προσφυγής σε σύγχρονες μεθόδους ΙΥΑ σε άτομα που αντιμετωπίζουν πρόβλημα υπογονιμότητας ή η επιβολή τεχνητής διακοπής της κύησης σε άτομα που επιθυμούν την απόκτηση απογόνων αποτελεί ανεπίτρεπτη και κατάφορη παραβίαση του δικαιώματος αναπαραγωγής και, κατ' επέκταση, του

[3] «4. Δεν είναι άδικη πράξη η τεχνητή διακοπή της εγκυμοσύνης που ενεργείται με τη συναίνεση της εγκύου από γιατρό μαιευτήρα-γυναικολόγο με τη συμμετοχή αναισθησιολόγου σε οργανωμένη νοσηλευτική μονάδα αν συντρέχει μια από τις ακόλουθες περιπτώσεις:

α) Δεν έχουν συμπληρωθεί δώδεκα εβδομάδες εγκυμοσύνης.

β) Έχουν διαπιστωθεί, με τα σύγχρονα μέσα προγεννητικής διάγνωσης, ενδείξεις σοβαρής ανωμαλίας του εμβρύου που επάγονται τη γέννηση παθολογικού νεογνού και η εγκυμοσύνη δεν έχει διάρκεια περισσότερο από είκοσι τέσσερις εβδομάδες.

γ) Υπάρχει αναπότρεπτος κίνδυνος για τη ζωή της εγκύου ή κίνδυνος σοβαρής και διαρκούς βλάβης της σωματικής ή ψυχικής υγείας της. Στην περίπτωση αυτή απαιτείται σχετική βεβαίωση και του κατά περίπτωση αρμόδιου γιατρού.

δ) Η εγκυμοσύνη είναι αποτέλεσμα βιασμού, αποπλάνησης ανήλικης, αιμομιξίας ή κατάχρησης γυναίκας ανίκανης να αντισταθεί και εφόσον δεν έχουν συμπληρωθεί δεκαεννέα εβδομάδες εγκυμοσύνης.

5. Αν η έγκυος είναι ανήλικη απαιτείται και η συναίνεση ενός από τους γονείς ή αυτού που έχει την επιμέλεια του προσώπου της ανήλικης».

[4] Συμεωνίδου-Καστανίδου Ε. Εγκλήματα κατά της ζωής-Άρθρα 299-307 ΠΚ. 2η έκδοση. Σάκκουλας 2001:839.

[5] 5 παρ. 1 Σύνταγμα (Σ): «Καθένας έχει δικαίωμα να αναπτύσσει ελεύθερα την προσωπικότητά του και να συμμετέχει στην κοινωνική, οικονομική και πολιτική ζωή της Χώρας, εφόσον δεν προσβάλλει τα δικαιώματα των άλλων και δεν παραβιάζει το Σύνταγμα ή τα χρηστά ήθη».

δικαιώματος ελεύθερης ανάπτυξης της προσωπικότητας[6].

Όσον αφορά στο δικαίωμα αναπαραγωγής του ανήλικου, ο νόμος δεν θέτει κάποιον ηλικιακό περιορισμό. Εξαίρεση σε αυτόν τον κανόνα αποτελούν η περίπτωση της υιοθεσίας[7] και η περίπτωση της ιατρικώς υποβοηθούμενης αναπαραγωγής[8]. Εξ αντιδιαστολής λοιπόν μπορούμε να συμπεράνουμε ότι το δικαίωμα στην αναπαραγωγή με φυσικό τρόπο αναγνωρίζεται και στον ανήλικο - τουλάχιστον από την ηλικία της σεξουαλικής συναίνεσης και μετά, ήτοι από την ηλικία των 15 ετών και έπειτα[9]. Κάνοντας αυτήν την παραδοχή, είναι σαφές ότι η εγκυμοσύνη μίας ανήλικης ηλικίας 15-18 ετών μπορεί να προξενήσει διάσταση απόψεων και διαφωνία μεταξύ της ανήλικης και των γονέων της, ειδικά αν επιθυμεί η ανήλικη να διακόψει την εγκυμοσύνη της, ενώ οι γονείς της έχουν την αντίθετη άποψη και το αντίστροφο. Κατά την άποψή μας λοιπόν, δέον θα ήταν η παράγραφος 5 του 304 ΠΚ να τροποποιηθεί ούτως ώστε να μην αφορά ανήλικες εγκύους γενικά, αλλά εγκύους που δεν έχουν συμπληρώσει ακόμα την ηλικία της σεξουαλικής συναίνεσης. Πιο συγκεκριμένα, θα πρέπει να συμπληρωθεί με ειδικό εδάφιο για τις ανήλικες που έχουν συμπληρώσει την ηλικία της σεξουαλικής συναίνεσης, όπως θα αναλύσουμε στη συνέχεια της παρούσας δημοσίευσης. Θεωρούμε αστοχία του νόμου το να θεωρείται μία ανήλικη αρκετά μεγάλη για να έχει σεξουαλικές επαφές ή τουλάχιστον για να μην τελεί αξιόποινη πράξη ο σεξουαλικός σύντροφός της[10], αλλά αρκετά μικρή ώστε να απαιτείται η συναίνεση του γονέα της στην ιατρική αντιμετώπιση μιας κατάστασης για την επέλευση της οποίας φέρει η ίδια το ήμισυ της ευθύνης. Επιπλέον είναι οξύμωρη η διατύπωση του νόμου, όπου ο συνδυασμός των παραγράφων 4 και 5 του άρθρου 304[11] απαιτεί σωρευτικά τη συναίνεση της ανήλικης εγκύου και του γονέα της, πλην όμως την τελική απόφαση τη λαμβάνει

[6] Για περισσότερα, βλ. Μήτας Σ. Σεξουαλικότητα και συνταγματικές ελευθερίες: η ελευθερία σεξουαλικής αυτοδιάθεσης. Το Σ 2007, 3: 849-870.

[7] Το άρθρο 1543 ΑΚ απαιτεί ο υιοθετών ανήλικο «να έχει συμπληρώσει τα τριάντα του χρόνια» και το 1582 ΑΚ ο υιοθετών ενήλικο «να έχει συμπληρώσει τουλάχιστον το τεσσαρακοστό έτος της ηλικίας του», καθιστώντας σε κάθε περίπτωση αδύνατη την υιοθεσία από ανήλικο.

[8] Το άρθρο 4 παρ. 1 του ν. 33052/005 ορίζει ότι «Οι μέθοδοι ΙΥΑ εφαρμόζονται σε ενήλικα πρόσωπα μέχρι την ηλικία φυσικής ικανότητας αναπαραγωγής του υποβοηθούμενου προσώπου. Σε περίπτωση που το υποβοηθούμενο πρόσωπο είναι γυναίκα, ως ηλικία φυσικής ικανότητας αναπαραγωγής νοείται το πεντηκοστό έτος. Η εφαρμογή τους σε ανήλικα πρόσωπα επιτρέπεται κατ' εξαίρεση λόγω σοβαρού νοσήματος που επισύρει κίνδυνο στειρότητας, για να εξασφαλιστεί η δυνατότητα τεκνοποίησης. Στην περίπτωση αυτή εφαρμόζονται οι όροι του άρθρου 7».

[9] Το 339 παρ. 1 ΠΚ ορίζει ότι «όποιος ενεργεί ασελγή πράξη με πρόσωπο νεότερο από 15 ετών ή το παραπλανά με αποτέλεσμα να ενεργήσει ή να υποστεί τέτοια πράξη τιμωρείται, αν δεν υπάρχει περίπτωση να τιμωρηθεί βαρύτερα για το έγκλημα του άρθρου 351 Α" ως εξής: α) αν ο παθών δεν συμπλήρωσε τα δώδεκα έτη, με κάθειρξη τουλάχιστον δέκα ετών, β) αν ο παθών συμπλήρωσε τα δώδεκα αλλά όχι τα δεκατέσσερα έτη, με κάθειρξη μέχρι δέκα ετών και γ) αν συμπλήρωσε τα δεκατέσσερα και μέχρι τα δεκαπέντε έτη, με φυλάκιση τουλάχιστον δύο ετών». Εκ του αντιθέτου προκύπτει λοιπόν ότι η τέλεση ασελγών πράξεων με άτομο που έχει συμπληρώσει τα 15 του έτη δεν αποτελεί αξιόποινη πράξη.

[10] Η ίδια αστοχία παρατηρείται και στο άρθρο 348^{A} ΠΚ περί πορνογραφίας ανηλίκων, για το οποίο ανήλικο θεωρείται κάθε πρόσωπο που δεν συμπλήρωσε τα 18 έτη. Αν λοιπόν κάποιος βιντεοσκοπήσει τις ασελγείς πράξεις που τέλεσε με 17χρονο έφηβο, η πράξη της συνουσίας δεν είναι αξιόποινη σύμφωνα με το 339 ΠΚ, η βιντεοσκόπηση όμως τιμωρείται κατ' άρθρο 348Α παρ. 1 με φυλάκιση τουλάχιστον ενός έτους!

[11] «4. Δεν είναι άδικη πράξη η τεχνητή διακοπή της εγκυμοσύνης που ενεργείται με τη συναίνεση της εγκύου από γιατρό μαιευτήρα-γυναικολόγο με τη συμμετοχή αναισθησιολόγου σε οργανωμένη νοσηλευτική μονάδα αν συντρέχει μια από τις ακόλουθες περιπτώσεις:

α) Δεν έχουν συμπληρωθεί δώδεκα εβδομάδες εγκυμοσύνης.

β) Έχουν διαπιστωθεί, με τα σύγχρονα μέσα προγεννητικής διάγνωσης, ενδείξεις σοβαρής ανωμαλίας του εμβρύου που επάγονται τη γέννηση παθολογικού νεογνού και η εγκυμοσύνη δεν έχει διάρκεια περισσότερο από είκοσι τέσσερις εβδομάδες.

γ) Υπάρχει αναπότρεπτος κίνδυνος για τη ζωή της εγκύου ή κίνδυνος σοβαρής και διαρκούς βλάβης της σωματικής ή ψυχικής υγείας της. Στην περίπτωση αυτή απαιτείται σχετική βεβαίωση και του κατά περίπτωση αρμόδιου γιατρού.

δ) Η εγκυμοσύνη είναι αποτέλεσμα βιασμού, αποπλάνησης ανήλικης, αιμομιξίας ή κατάχρησης γυναίκας ανίκανης να αντισταθεί και εφόσον δεν έχουν συμπληρωθεί δεκαεννέα εβδομάδες εγκυμοσύνης.

5. Αν η έγκυος είναι ανήλικη απαιτείται και η συναίνεση ενός από τους γονείς ή αυτού που έχει την επιμέλεια του προσώπου της ανήλικης».

ο ασκών τη γονική μέριμνα-επιμέλεια της ανήλικης.

Θα μπορούσε συνεπώς να ισχυριστεί κάποιος ότι ο ανήλικος άνω των 15 ετών είναι φορέας του δικαιώματος στην αναπαραγωγή και έχει το δικαίωμα να αποκτήσει απογόνους αν το επιθυμεί. Ωστόσο, εύλογα τίθεται το ερώτημα: έχει ο ανήλικος - και, εν προκειμένω, η ανήλικη - την ικανότητα και την ωριμότητα να ασκήσει ορθά και έλλογα το αναπαραγωγικό του δικαίωμα, αποκτώντας παιδί; Έχει την ικανότητα να προβεί σε κάθε αναγκαία πράξη για την ανατροφή του παιδιού του και να του μεταδώσει όλα τα αναγκαία εφόδια, αξίες και αρχές, έτσι ώστε αυτό το παιδί μεγαλώνοντας να μπορέσει να αναπτύξει όλα τα ταλέντα και τις ικανότητές του και να αναδειχθεί σε αξιόλογο μέλος της κοινωνίας στην οποία θα ζήσει; Δεν είναι καθόλου σίγουρο το εάν στη συνέχεια θα μπορεί να ανταποκριθεί στις υποχρεώσεις που συνοδεύουν τον ρόλο του γονέα, τις οποίες θα κληθούν να αναλάβουν οι γονείς της. Άλλωστε, οι τελευταίοι θα είναι αυτοί που υποχρεούνται τελικώς να αναλάβουν τις ευθύνες από τις πράξεις των ανηλίκων τέκνων τους[12]. Γι' αυτόν ακριβώς το λόγο θα πρέπει η κοινωνία, όχι να εμποδίζει τον ανήλικο να ασκεί το αναπαραγωγικό του δικαίωμα, αλλά να τον ενημερώνει πλήρως και ορθώς για τις συνέπειες που επάγεται η άσκηση του συγκεκριμένου δικαιώματος και παράλληλα να του παρέχει ελεύθερη πρόσβαση σε ιατρικές υπηρεσίες οικογενειακού προγραμματισμού, χωρίς να είναι απαραίτητη η συναίνεση των γονέων ή κηδεμόνων του, τουλάχιστον από την ηλικία της σεξουαλικής συναίνεσης και μετά.

Προς αυτή την κατεύθυνση κινείται εξάλλου και το Ψήφισμα 2001/2128 του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου σχετικά με την υγεία και τα δικαιώματα στη σεξουαλική ζωή και την αναπαραγωγή[13]. Το Ψήφισμα[14] αυτό υπογραμμίζει ότι η σεξουαλική και αναπαραγωγική υγεία των εφήβων και οι σχετικές τους ανάγκες διαφέρουν από αυτές των ενηλίκων, τονίζει ότι η σεξουαλική διαπαιδαγώγηση πρέπει να αντιμετωπίζεται ολιστικά και θετικά, με ιδιαίτερη προσοχή στις ψυχοκοινωνικές και βιοϊατρικές πτυχές της και καλεί τις κυβερνήσεις των κρατών-μελών να παρέχουν κάθε είδους υποστήριξη στις έγκυες εφήβους, είτε επιθυμούν οι ίδιες να τερματίσουν την κύησή τους είτε να την ολοκληρώσουν.

V. Η συναίνεση του ασθενή και ειδικά του ανηλίκου ασθενή

1. Η συναίνεση του ασθενή εν γένει

Με τον όρο «συναίνεση του ασθενή» εννοούμε την μετά από την κατάλληλη ενημέρωση σύμφωνη γνώμη και αποδοχή εκ μέρους του ασθενή της προτεινόμενης από το γιατρό του θεραπείας (διάγνωση, πρόληψη και αποκατάσταση), η οποία σκοπεί στη βελτίωση της υγείας και της ποιότητας της ζωής του. Είναι ο βασικότερος, ίσως, κανόνας της ιατρικής δεοντολογίας και νομιμοποιητική προϋπόθεση οποιασδήποτε ιατρικής πράξης, αποτελώντας παράλληλα έκφραση του δικαιώματος της αυτονομίας του ανθρώπου και του σεβασμού της βουλήσεώς του, ως ειδικότερων εκφάνσεων του δικαιώματός του στην προσωπικότητά του. Αυτό που ουσιαστικά προστατεύεται δηλαδή είναι το δικαίωμα του ασθενή να επιλέγει ο ίδιος τη

[12] Άρθρο 1510. «Γονική μέριμνα: Η μέριμνα για το ανήλικο τέκνο είναι καθήκον και δικαίωμα των γονέων (γονική μέριμνα), οι οποίοι την ασκούν από κοινού. *Η γονική μέριμνα περιλαμβάνει* την επιμέλεια του προσώπου, τη διοίκηση της περιουσίας και την επιμέλεια του προσώπου, τη διοίκηση της περιουσίας και *την εκπροσώπηση του τέκνου σε κάθε υπόθεση ή δικαιοπραξία ή δίκη, που αφορούν το πρόσωπο* ή την περιουσία του. Σε περίπτωση όπου η γονική μέριμνα παύει λόγω θανάτου, κήρυξης σε αφάνεια ή έκπτωσης του ενός γονέα, η γονική μέριμνα ανήκει αποκλειστικά στον άλλο. Αν ο ένας από τους γονείς αδυνατεί να ασκήσει τη γονική μέριμνα για πραγματικούς λόγους ή γιατί είναι ανίκανος ή περιορισμένα ικανός για δικαιοπραξία, την ασκεί μόνος ο άλλος γονέας. Η επιμέλεια όμως του προσώπου του τέκνου ασκείται *και* από τον ανήλικο γονέα».

[13] Επίσημη Εφημερίδα της Ευρωπαϊκής Ένωσης, C 271 E της 12.11.2003:369-374.

[14] Το Αμερικανικό Κολλέγιο Παιδιάτρων τοποθετείται κριτικά σε σχέση με και ουσιαστικά διαφωνεί με την ισχύουσα πρακτική όπως εκφράζεται π.χ., στο Ψήφισμα 2001/2128 του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου (Parental Notification/Consent for Treatment of the Adolescent. Issues Law Med 2015, 30(1):99-105). Είναι σημαντικό να σημειωθεί όμως ότι το Αμερικανικό Κολλέγιο Παιδιάτρων αντιτίθεται στην τεχνητή διακοπή κύησης και αυτό αποτελεί σημαντική πηγή προκατάληψης στο θέμα που διαπραγματεύεται η παρούσα δημοσίευση.

θεραπεία του με βάση τις δικές του αξίες και αντιλήψεις και, κατ' επέκταση, το δικαίωμά του στην ελεύθερη ανάπτυξη της προσωπικότητάς του, όπως αυτό θεμελιώνεται στο άρθρο 5 παρ. 1 Σ. Η υποχρέωση λήψης της συναίνεσης του ασθενούς πηγάζει από τα άρθρα 12 παρ.1 Κώδικα Ιατρικής Δεοντολογίας (ΚΙΔ)[15], 47 παρ. 4 του ν. 2071/1992[16], και 5 της Σύμβασης του Οβιέδο[17].

Προκειμένου η συναίνεση του ασθενή να είναι ισχυρή, πρέπει να είναι προϊόν συνειδητής διεργασίας, να ανταποκρίνεται στη γνήσια βούληση του ασθενή, να δίδεται με επίγνωση της πραγματικής καταστάσεως και να υφίσταται κατά τον χρόνο της τελέσεως της πράξεως. Το ισχυρό της συναίνεσης εξαρτάται επίσης από το εάν ο ασθενής την δίνει με επίγνωση της πραγματικής καταστάσεως, αντιλαμβανόμενος την σημασία αυτής κατά τον χρόνο της τελέσεως της πράξεως[18]. Σοβαρή δε είναι η συναίνεση όταν αυτός που συναινεί έχει επίγνωση της πραγματικότητας και η συναίνεση που δίνει ανταποκρίνεται στην αληθινή του βούληση. Δεν υπάρχει επομένως ισχυρή συναίνεση σε περιπτώσεις πλάνης, βίας, απειλής ή αστεϊσμού, καθώς επίσης και σε περίπτωση αντίθεσης προς τα χρηστά ήθη (άρθρο 12 παρ. 2 περίπτωση (περ.) γ' ΚΙΔ). Μπορεί να συνάγεται ρητά ή ακόμα και σιωπηρά από την εκούσια συμμετοχή του ασθενή στη διαδικασία. Αρκεί σε κάθε περίπτωση να μπορεί η λήψη της να αποδειχθεί, αν αυτό χρειαστεί - κάτι που μπορεί να γίνει με την ύπαρξη ειδικού εντύπου συναίνεσης σε τέλεση ιατρικών πράξεων. Η αναπλήρωση της ελλείπουσας συναίνεσης από την εικαζόμενη συναίνεση του ασθενή γίνεται δεκτή σε περιπτώσεις όπου η λήψη της συναίνεσης είναι αντικειμενικά αδύνατη και μάλιστα γίνεται δεκτή ως λόγος άρσης του αδίκου[19].

Από νομικής απόψεως, προϋπόθεση της έγκυρης συναίνεσης του ασθενή είναι ο τελευταίος να έχει ικανότητα συναίνεσης. Πριν από τον ΚΙΔ γινόταν δεκτό ότι για να συναινέσει έγκυρα ο ασθενής αρκούσε, ανεξάρτητα από την ηλικία και την υγεία του να μπορούσε να κατανοήσει την κατάστασή του και τις προτάσεις του γιατρού για τις δυνατές θεραπείες του. Πλέον όμως ο ΚΙΔ συνδέει την ικανότητα για συναίνεση με την δικαιοπρακτική ικανότητα

[15] «Ο ιατρός δεν επιτρέπεται να προβεί στην εκτέλεση οποιασδήποτε ιατρικής πράξης χωρίς την προηγούμενη συναίνεση του ασθενή». Οι περιπτώσεις του ασθενούς με μειωμένο καταλογισμό και του αναίσθητου ασθενή ρυθμίζονται στα άρθρα 12 παρ. 2ββ ΚΙΔ («Αν ο ασθενής δεν διαθέτει ικανότητα συναίνεσης, η συναίνεση για την εκτέλεση ιατρικής πράξης δίδεται από τον δικαστικό συμπαραστάτη, εφόσον αυτός έχει ορισθεί. Αν δεν υπάρχει δικαστικός συμπαραστάτης, η συναίνεση δίδεται από τους οικείους του ασθενή. Σε κάθε περίπτωση, ο ιατρός πρέπει να προσπαθήσει να εξασφαλίσει την εκούσια συμμετοχή, σύμπραξη και συνεργασία του ασθενή, και ιδίως εκείνου του ασθενή που κατανοεί την κατάσταση της υγείας του, το περιεχόμενο της ιατρικής πράξης, τους κινδύνους, τις συνέπειες και τα αποτελέσματα της πράξης αυτής») και 12 παρ. 3 ΚΙΔ («Κατ' εξαίρεση δεν απαιτείται συναίνεση: α) στις επείγουσες περιπτώσεις, κατά τις οποίες δεν μπορεί να ληφθεί κατάλληλη συναίνεση και συντρέχει άμεση, απόλυτη και κατεπείγουσα ανάγκη παροχής ιατρικής φροντίδας, β) στην περίπτωση απόπειρας αυτοκτονίας ή γ) αν οι γονείς ανήλικου ασθενή ή οι συγγενείς ασθενή που δεν μπορεί για οποιονδήποτε λόγο να συναινέσει ή άλλοι τρίτοι, που έχουν την εξουσία συναίνεσης για τον ασθενή, αρνούνται να δώσουν την αναγκαία συναίνεση και υπάρχει ανάγκη άμεσης παρέμβασης, προκειμένου να αποτραπεί ο κίνδυνος για τη ζωή ή την υγεία του ασθενή») αντιστοίχως.

[16] «Ο ασθενής δικαιούται να ζητήσει να πληροφορηθεί ότι αφορά την κατάστασή του. Το συμφέρον του ασθενή είναι καθοριστικό και εξαρτάται από την πληρότητα και ακρίβεια των πληροφοριών που του δίνονται. Η πληροφόρηση του ασθενή πρέπει να του επιτρέπει να σχηματίσει πλήρη εικόνα των ιατρικών, κοινωνικών και οικονομικών παραμέτρων της καταστάσεώς του και να λαμβάνει αποφάσεις ο ίδιος ή να μετέχει στη λήψη αποφάσεων που είναι δυνατό να προδικάσουν τη μετέπειτα ζωή του».

[17] «Επέμβαση σε θέματα υγείας μπορεί να υπάρξει μόνον αφού το ενδιαφερόμενο πρόσωπο δώσει την ελεύθερη συναίνεσή του, κατόπιν προηγούμενης σχετικής ενημέρωσής του. Το πρόσωπο αυτό θα ενημερώνεται εκ των προτέρων καταλλήλως ως προς το σκοπό και τη φύση της επέμβασης, κα8ώς και ως προς τα επακόλουθα και κινδύνους που αυτή συνεπάγεται. Το ενδιαφερόμενο πρόσωπο μπορεί ελεύθερα και οποτεδήποτε να ανακαλέσει τη συναίνεσή του».

[18] Για περισσότερα, βλ. Χωραφάς Γ. Ποινικόν Δίκαιον. 2η έκδοση. Σάκκουλας 1978:188 και Μαγκάκης Γ-Α. Ποινικό Δίκαιο-Διάγραμμα Γενικού Μέρους. 1η έκδοση. Παπαζήσης 1984: 233.

[19] Βαθιώτης Κ. Στοιχεία Ποινικού δικαίου: Γενικό Μέρος. Νομική Βιβλιοθήκη 2007:204 και Μπιτζιλέκης Ν. Η εικαζόμενη συναίνεση του παθόντος ως λόγος άρσης του αδίκου. Επιστημονική Επετηρίδα Αρμενόπουλος 1985, 6:43-55.

του ασθενούς[20]. Η θέση αυτή του ΚΙΔ έχει δεχτεί κριτική, η οποία υποστηρίζει ότι αυτό που ενδιαφέρει στο ζήτημα της εγκυρότητας της συναίνεσης είναι το να μπορεί ο εκάστοτε ασθενής να αντιληφθεί τη φύση, το σκοπό και την επικινδυνότητα της ιατρικής πράξης που θα επιχειρηθεί[21]. Ως εκ τούτου, η ικανότητα του εκάστοτε ατόμου για συναίνεση θα πρέπει να αντιμετωπίζεται ως μοναδική[22], με αποτέλεσμα η εκάστοτε περίπτωση να πρέπει να εξετάζεται *in concreto*.

2. *Η συναίνεση του ανήλικου ασθενή*

Την πλήρη ικανότητα σύναψης μίας ιατρικής σύμβασης, που μας ενδιαφέρει εν προκειμένω, την αποκτά το άτομο με την ενηλικίωσή του. Σύμφωνα με το άρθρο 127 ΑΚ, το άτομο του οποίου η ηλικία είναι ανάμεσα στα 10 και στα 18 έτη, έχει περιορισμένη ικανότητα για δικαιοπραξία, ενώ σύμφωνα με το 129 ΑΚ το άτομο πριν το δέκατο έτος της ηλικίας του, θεωρείται ανίκανο για δικαιοπραξία[23]. Από τα ίδια άρθρα προκύπτει ότι οι ανήλικοι δεν συνάπτουν συμβάσεις αυτοπροσώπως, αλλά μέσω των νομίμων εκπροσώπων τους (των γονέων τους κατά κανόνα), οι οποίοι τους εκπροσωπούν σε δικαιοπραξίες και συμβάλλονται στο δικό τους όνομα υπέρ του ανηλίκου[24].

Οπωσδήποτε η εξισορρόπηση των δικαιωμάτων των γονιών και του ανήλικου τέκνου δεν είναι εύκολο έργο. Σαφώς και εύλογο είναι το δικαίωμα των γονιών να αποφασίζουν για το εάν το ανήλικο τέκνο τους θα υποβληθεί σε κάποια εξέταση ή θεραπεία. Ταυτόχρονα όμως, είναι εξίσου σημαντικό για ένα νέο άτομο να έχει λόγο σε ζητήματα που αφορούν τη ζωή και την υγεία του, καθώς και να έχει πρόσβαση σε ιατρικές υπηρεσίες όποτε εκείνο το κρίνει αναγκαίο[25]. Δεν θα πρέπει εξάλλου να ξεχνάμε ότι, σύμφωνα με τα διδάγματα της κοινής πείρας, πολλοί ανήλικοι θα δίσταζαν να ζητήσουν υπηρεσίες υγείας, ακριβώς επειδή στην όλη διαδικασία θα έπρεπε να εμπλακούν οι γονείς τους.

Σύμφωνα με το άρθρο 12 παρ. 2 περ. β' υποπερίπτωση αα' ΚΙΔ[26] και με το άρθρο 6 παρ. 2 της Σύμβασης του Οβιέδο[27], οι γονείς είναι αυτοί που αποφασίζουν για ιατρικά ζητήματα που αφορούν τα παιδιά τους, με το σκεπτικό ότι οι ανήλικοι στερούνται της απαραίτητης εμπειρίας και κριτικής ικανότητας για τη λήψη αποφάσεων πριν την ενηλικίωσή τους. Η ικανότητα για συναίνεση συνδέεται συνεπώς με

[20] Φουντεδάκη Α. Η συναίνεση του ενημερωμένου ασθενούς. Σε: Καϊάφα-Γκμπάντι Μ, Παπαγεωργίου Χ, Συμεωνίδου-Καστανίδου Ε, Ταρλατζής Β, Τάσκος Ν, Φουντεδάκη Α επιμέλεια (επ.). Ιατρική ευθύνη από αμέλεια (Αστική -Ποινική): Ειδικά θέματα ιατρικού δικαίου, Νομική Βιβλιοθήκη 2013:19-35.

[21] Ανδρουλιδάκη-Δημητριάδη Ι. Η υποχρέωση ενημέρωσης του ασθενή: Συμβολή στη διακρίβωση της αστικής ιατρικής ευθύνης. Αντ. Ν. Σάκκουλας 1993:371 και Δούγαλης Ζ. Άρθρο 12. Σε Λασκαρίδης (επ.). Ερμηνεία Κώδικα Ιατρικής Δεοντολογίας (Ν 3418/2005). Νομική Βιβλιοθήκη 2013:138-156.

[22] Μιχαλοδημητράκης Μ, Κουτσελίνης Α. Ιατρική ευθύνη. Gutenberg 1984:47-53.

[23] Σύμφωνα με το άρθρο 128 ΑΚ «ανίκανοι για δικαιοπραξία είναι: 1. όσοι δεν έχουν συμπληρώσει το δέκατο έτος…» και σύμφωνα με το άρθρο 129 ΑΚ «περιορισμένη ικανότητα για δικαιοπραξία έχουν: 1. οι ανήλικοι που συμπλήρωσαν το δέκατο έτος….».

[24] 1510 παρ.1 ΑΚ: «Η μέριμνα για το ανήλικο τέκνο είναι καθήκον και δικαίωμα των γονέων (γονική μέριμνα), οι οποίοι την ασκούν από κοινού. Η γονική μέριμνα περιλαμβάνει την επιμέλεια του προσώπου, τη διοίκηση της περιουσίας και την εκπροσώπηση του τέκνου σε κάθε υπόθεση ή δικαιοπραξία ή δίκη, που αφορούν το πρόσωπο ή την περιουσία του.»

[25] Αυτός εξάλλου είναι και ο λόγος για τον οποίο εννιά πολιτείες των Ηνωμένων Πολιτειών Αμερικής επιτρέπουν και σε ανήλικες την πρόσβαση σε μεθόδους επείγουσας αντισύλληψης χωρίς ιατρική συνταγή. Για περισσότερα, βλ. Rocca CH, Schwarz EB, Stewart FH, Darney PD, Raine TR, Harper CC. Beyond access: Acceptability, use, and nonuse of emergency contraception among young women. American Journal of Obstetrics & Gynecology 2007, 196(1):29.e1-6.

[26] «Αν ο ασθενής είναι ανήλικος, η συναίνεση δίδεται από αυτούς που ασκούν τη γονική μέριμνα ή έχουν την επιμέλειά του. Λαμβάνεται, όμως, υπόψη και η γνώμη του, εφόσον ο ανήλικος, κατά την κρίση του ιατρού, έχει την ηλικιακή, πνευματική και συναισθηματική ωριμότητα να κατανοήσει την κατάσταση της υγείας του, το περιεχόμενο της ιατρικής πράξης και τις συνέπειες ή τα αποτελέσματα ή τους κινδύνους της πράξης αυτής».

[27] «Στις περιπτώσεις που, σύμφωνα με το νόμο, ο ανήλικος δεν διαθέτει την ικανότητα να συναινέσει σε επέμβαση, η επέμβαση επιτρέπεται μόνο κατόπιν εξουσιοδότησης του αντιπροσώπου του ή των αρχών ή του προσώπου ή σώματος που προβλέπεται από το νόμο. Η γνώμη του ανηλίκου θα λαμβάνεται υπόψη σαν αυξανόμενος καθοριστικός παράγοντας σε αναλογία με την ηλικία και το βαθμό ωριμότητός του».

την ικανότητα για δικαιοπραξία και δεν εξαρτάται από την ικανότητά του να αντιληφθεί την νόσο/κατάστασή και την θεραπεία την οποία του προτείνει ο γιατρός του κατά τον χρόνο στον οποίο επιχειρείται η ιατρική πράξη. Αυτή η ομολογουμένως ατυχής ρύθμιση του ΚΙΔ είναι εξαιρετικά περιοριστική «για ώριμους ανηλίκους σε σχέση με αποφάσεις για ιατρικές πράξεις… με ιδιάζοντα προσωπικό χαρακτήρα»[28], όπως η τεχνητή διακοπή της κύησης ή και το αντίθετο, δηλαδή η συνέχιση μίας εγκυμοσύνης και η απόκτηση τέκνου από μία ανήλικη ηλικίας 15-18 ετών. Κατά την άποψή μας, η ικανότητα συναίνεσης του ανηλίκου είναι ζήτημα πραγματικό, το οποίο θα πρέπει να εξετάζεται *in concreto*, κάτω από τις εκάστοτε ιδιαίτερες συνθήκες. Ως εκ τούτου, και ο περιορισμένα δικαιοπρακτικά ικανός ανήλικος θα έπρεπε να έχει την ικανότητα να δώσει έγκυρα τη συναίνεσή του στην προτεινόμενη από το γιατρό του θεραπεία[29].

Ένα ζήτημα που παρουσιάζει ενδιαφέρον είναι αυτό του έγγαμου ανήλικου. Θα πρέπει να υπάρχει η συναίνεση των γονέων του, ώστε να προβεί ο γιατρός στην αναγκαία θεραπεία; *De lege ferenda*, η απάντηση είναι αρνητική. Το άρθρο 137 ΑΚ ορίζει ότι ο έγγαμος ανήλικος «μπορεί να επιχειρεί μόνος του κάθε δικαιοπραξία απαραίτητη για να συντηρεί ή να βελτιώνει την περιουσία του ή για να αντιμετωπίζει τις ανάγκες της προσωπικής του συντήρησης και εκπαίδευσης, καθώς και τις τρέχουσες ανάγκες της οικογένειάς του». Η διατήρηση της υγείας του μπορεί κάλλιστα να ενταχθεί στην έννοια της προσωπικής του συντήρησης και ως εν τούτου ο έγγαμος ανήλικος θα πρέπει να αποφασίζει μόνος του για τις ιατρικές πράξεις στις οποίες θα υποβληθεί, χωρίς να απαιτείται η συναίνεση των γονέων του για αυτές. Αυτό δημιουργεί πρακτικώς συνθήκες ανισότητας μεταξύ των έγγαμων και άγαμων ανήλικων που έχουν συμπληρώσει το 15^{ο} τουλάχιστον έτος.

Γίνεται κατανοητό ότι, όταν δεν υπάρχει διαφωνία ανάμεσα στον ανήλικο και τους γονείς του, δεν υπάρχει κανένα πρόβλημα στην τέλεση της ιατρικής πράξης από το γιατρό. Πώς πρέπει όμως να πράξει ο γιατρός όταν συναινούν οι γονείς του ανηλίκου, πλην όμως ο ανήλικος, ο οποίος έχει ενημερωθεί κατάλληλα και αντιλαμβάνεται πλήρως τη θέση του, εναντιώνεται στην ιατρική πράξη - εν προκειμένω, στην τεχνητή διακοπή της κύησης - ή και το αντίστροφο;

VI. Το ζήτημα της συναίνεσης της ανήλικης εγκύου

Δυο είναι οι πιθανές προβληματικές περιπτώσεις που σχετίζονται με την συναίνεση της ανήλικης εγκύου στην τεχνητή διακοπή της κύησης (εκτός της υπόθεσης που αποτέλεσε το έναυσμα για τη συγγραφή της παρούσας δημοσίευσης):

I. η ανήλικη διακομίζεται μετά από τραυματισμό σε κατάσταση έλλειψης συνείδησης και άρα αδυνατεί να συναινέσει. Η διακοπή της κύησης είναι απαραίτητη για να σωθεί η ζωή της, οι γονείς της όμως δεν συναινούν

II. οι γονείς της ανήλικης για θρησκευτικούς ή κοινωνικούς λόγους αρνούνται ή επιθυμούν την τέλεση της επέμβασης, σε αντίθεση με την πρόθεση της ανήλικης

Όσον αφορά την περίπτωση (Ι), η λύση του προβλήματος είναι απλή. Ρητά ορίζει το άρθρο 304 παρ.4 περ.γ' ΠΚ ότι αίρεται ο άδικος χαρακτήρας της τεχνητής διακοπής της κύησης αν «υπάρχει αναπότρεπτος κίνδυνος για τη ζωή της εγκύου ή κίνδυνος σοβαρής και διαρκούς βλάβης της σωματικής ή ψυχικής υγείας της». Αυτό οφείλεται στο ότι η ζωή του εμβρύου θεωρείται ως έννομο αγαθό μικρότερης αξίας από τη ζωή της εγκύου εν προκειμένω, με αποτέλεσμα να δικαιολογείται η προσβολή του υπό τις συγκεκριμένες περιστάσεις. Στην περίπτωση αυτή, οι γιατροί θα παρακάμψουν τις αντιρρήσεις των γονέων[30], με νομοθετικό

[28] Φουντεδάκη Α. Όπως παραπάνω (ό.π.): 25.

[29] Για τους πλήρως ανίκανους δικαιοπρακτικά ανήλικους (ήτοι, τους ασθενείς κάτω των 10 ετών) δεν τίθεται τέτοιο ζήτημα, καθώς εκ των πραγμάτων το μικρό της ηλικίας τους αποκλείει την πνευματική ωριμότητα να αντιληφθούν την νόσο/ κατάστασή τους και να συναινέσουν στην προτεινόμενη για αυτήν θεραπεία.

[30] Ενδεικτικά αναφέρεται η γνωστή υπόθεση του «χιλιαστή πατέρα», όπου ο γονιός, μάρτυρας του Ιεχωβά, αρνιόταν για θρησκευτικούς λόγους να συναινέσει στην

έρεισμα το άρθρο 12 παρ. 3 περ. γ΄ ΚΙΔ, και θα προβούν σε κάθε αναγκαία ενέργεια για να σώσουν τη ζωή της ανήλικης. Εν προκειμένω, η αναγκαία ενέργεια δεν είναι άλλη από την τεχνητή διακοπή της κύησης.

Η περίπτωση (ΙΙ) είναι πιο σύνθετη και δεν μπορεί να απαντηθεί χωρίς να λάβουμε υπ' όψιν όλους τους παράγοντες που αναφέραμε πριν. Υπενθυμίζοντάς τους συνοπτικά: ο ανήλικος ασθενής σαφώς και μπορεί να εκφέρει τη γνώμη του - η οποία λαμβάνεται υπ' όψιν - όσον αφορά σε ζητήματα της υγείας του, εφόσον αντιλαμβάνεται και κατανοεί την κατάστασή του και τις επιλογές θεραπείας που έχει, μετά από την κατάλληλη ενημέρωση. Επιπροσθέτως, καμία έννομη τάξη δεν μπορεί να υποχρεώνει με την απειλή επαχθούς ποινής μία γυναίκα - πολλώ δε μάλλον μια ανήλικη - να μεγαλώσει ένα παιδί το οποίο δεν το επιθυμεί. Για να επεκτείνουμε παραπάνω τους προβληματισμούς μας, τι θα πρέπει να γίνει αν η εγκυμοσύνη της ανήλικης είναι αποτέλεσμα βιασμού από τον γονέα της, ο οποίος αρνείται να δώσει τη συναίνεσή του στην τεχνητή διακοπή της κύησης; Εάν οι γονείς εξαναγκάσουν την ανήλικη να γεννήσει και να μεγαλώσει ένα άρρωστο παιδί ή ένα παιδί-αποτέλεσμα βιασμού, κάτι στο οποίο μια ενήλικη δεν θα υποχρεώνονταν ποτέ, γιατί η τελευταία θα είχε την επιλογή της τεχνητής διακοπής της κύησης; Εάν οι γονείς αρνούνται την τεχνητή διακοπή της κύησης υπακούοντας σε προσωπικές τους αντιλήψεις, τις οποίες όμως δεν ενστερνίζεται η ανήλικη; Ή ακόμα εάν η ανήλικη επιμένει στη συνέχιση της κύησης χωρίς να συνειδητοποιεί τη σοβαρότητα και τις συνέπειες της επιλογής της;

Καμία έγκυος, ακόμα και ανήλικη, δεν πρέπει να υποχρεώνεται να ολοκληρώσει ή να διακόψει νόμιμα την κύησή της χωρίς την θέλησή της, ανεξαρτήτως από τις περιστάσεις υπό τις οποίες επήλθε η σύλληψη του εμβρύου[31]. Η εξάρτηση της συναίνεσης της εγκύου από τη σύμφωνη γνώμη των γονέων της παραβιάζει το απόλυτο δικαίωμα της εγκύου, ως φορέα του αυστηρά προσωποπαγούς δικαιώματος στην προσωπικότητά της, να λάβει αποφάσεις σχετικές με το έμβρυο που κυοφορεί, καθώς και το ακατάλυτο δικαίωμά της στην αναπαραγωγή και στην αυτοδιάθεση του σώματός της[32]. Οι γονείς δηλαδή δεν έχουν δικαίωμα να επιβάλουν στην ανήλικη κάτι που η ίδια δεν το επιθυμεί και η μεταξύ τους διαφωνία θα πρέπει είτε να εμποδίσει είτε να δρομολογήσει την τέλεση της τεχνητής διακοπής της κύησης. Εάν η βούλησή της ανήλικης εγκύου παρακαμφθεί και υποβληθεί με τη βία σε τεχνητή διακοπή της κύησης, ο γιατρός θα έχει τελέσει το έγκλημα του 304 παρ. 1, ενώ η πράξη των γονέων θα μπορούσε να χαρακτηριστεί ως ηθική αυτουργία σε αυτήν, καθώς «με πρόθεση προκάλεσαν σε άλλον (εν προκειμένω στο γιατρό) να εκτελέσει την άδικη πράξη που διέπραξε»[33].

Διαπιστώνει κανείς ότι το νομοθετικό κενό σε αυτή την περίπτωση είναι έντονο και μπορεί να δημιουργήσει σοβαρά προβλήματα στην πράξη. Μία πρόταση για την λύση του προβλήματος θα ήταν η τροποποίηση του ισχύοντος νομικού πλαισίου ώστε να αντικατασταθεί το ισχύον όριο ηλικίας συναίνεσης των 18 ετών από αυτό των 15 ετών για όλες τις ιατρικές πράξεις και για κάθε είδος υπηρεσιών υγείας από οποιοδήποτε επαγγελματία υγείας, εφόσον ο ανήλικος κρίνεται *in concreto* ικανός να παρέχει συναίνεση χωρίς να είναι απαραίτητη η ενημέρωση και/ ή η σύμφωνη γνώμη των γονέων ή κηδεμόνων του. Η επιλογή του συγκεκριμένου ορίου στην περίπτωση της ελληνικής νομοθεσίας έχει να κάνει με το ότι αυτό είναι το όριο ηλικίας της σεξουαλικής συναίνεσης αλλά και το όριο ηλικίας στο οποίο ένας έφηβος μπορεί να

αναγκαία για την επιβίωση του νεογέννητου παιδιού του αφαιμαξομετάγγιση, με αποτέλεσμα το θάνατο του νεογνού (Συμβούλιο Πλημμελειοδικών Θεσσαλονίκης 161/1970).

[31] Αυτή η παράμετρος έχει ληφθεί υπ' όψιν σε αρκετές ξένες έννομες τάξεις. Αναφέρονται ενδεικτικά η γαλλική έννομη τάξη, όπου η ανήλικη μπορεί να υποβληθεί σε τεχνητή διακοπή της κύησης χωρίς τη συναίνεση των γονέων της, αρκεί να συνοδεύεται στην επέμβαση από έναν ενήλικα δικής της επιλογής (άρθρο 5 του ν. 508 της 4ης Ιουλίου 2001) και η σουηδική έννομη τάξη, όπου η τεχνητή διακοπή της κύησης επιτρέπεται έως την 18η εβδομάδα, χωρίς να γίνεται διάκριση ανάμεσα σε ενήλικες και ανήλικες γυναίκες (section 1 της Svensk författningssamling 595/1974).

[32] Για περισσότερα, βλ. Μπεσίλα-Μακρίδη Ε. Η συνταγματική προβληματική της άμβλωσης. Αντ. Ν. Σάκκουλας 1992: 89-91.

[33] Άρθρο 46 παρ. 1 εδάφιο α' ΠΚ.

εγκαταλείψει το σχολείο[34] και μπορεί υπό προϋποθέσεις να αρχίσει να εργάζεται[35]. Για την εφαρμογή τέτοιων αλλαγών απαιτείται φυσικά η τροποποίηση των σχετικών άρθρων του ΑΚ και ΠΚ, όπως και του ΚΙΔ, και κρίνεται απαραίτητη η θέσπιση συγκεκριμένων κριτηρίων ανάλογων με αυτά που ισχύουν στο Ηνωμένο Βασίλειο αναφορικά με την ικανότητα του ανήλικου να παρέχει συναίνεση. Τα κριτήρια αυτά καθορίστηκαν με την απόφαση Gillick v West Norfolk and Wisbech AHA της 17ης Οκτωβρίου1985[36] και περιλαμβάνουν την κατανόηση εκ μέρους του ανηλίκου της κατάστασης στην οποία βρίσκεται και των συνεπειών της επιλογής του, καθώς και τη ρητή έκφραση των επιθυμιών του[37].

Η ανωτέρω πρόταση είναι αρκετά ριζοσπαστική και είναι πιθανό να μην είναι ώριμη η ελληνική κοινωνία να αντιμετωπίσει τόσο ριζικές αλλαγές, ούτε να επιθυμεί η νομοθετική εξουσία να προβεί σε τόσο ευρείες αλλαγές του ισχύοντος νομοθετικού πλαισίου. Εξάλλου, νεότερα ερευνητικά δεδομένα δείχνουν ότι οι περιοχές του εγκεφάλου που σχετίζονται με την κριτική σκέψη και τη δυνατότητα λήψης αποφάσεων[38] δεν ωριμάζουν πλήρως πριν τη συμπλήρωση του 20ου-25ου της ηλικίας και συνεπώς είναι πιθανό οι έφηβοι να αποφασίζουν βασισμένοι σε παρορμήσεις και όχι μετά από λογική και κριτική θεώρηση των δεδομένων.

Εξαιτίας των ανωτέρω προτείνεται η διατήρηση του ισχύοντος νομικού πλαισίου που διέπει την τεχνητή διακοπή κύησης για τις ανήλικες κάτω των 15 ετών και η εισαγωγή ειδικής πρόβλεψης για τις ανήλικες ηλικίας 15-18 ετών με τη θεσμοθέτηση της δυνατότητας προσφυγής σε τριμελή Επιτροπή Επίλυσης Διαφορών του ν. 1609/1986. Η επιτροπή προτείνεται να συστήνεται ανά περιφέρεια και να απαρτίζεται από έμπειρους ειδικούς (ειδικό μαιευτήρα-γυναικολόγο, ειδικό ψυχίατρο ή ειδικό κοινωνικής ιατρικής και κατάλληλα εκπαιδευμένο υπάλληλο της περιφέρειας με ιδιότητα νομικού ή κοινωνιολόγου ή κοινωνικού λειτουργού). Κατά την άποψή των συγγραφέων, η Επιτροπή αυτή θα πρέπει να επιλαμβάνεται των περιπτώσεων όπου η έγκυος έχει συμπληρώσει τα 15 της έτη και άρα έχει φτάσει στην ηλικία της σεξουαλικής συναίνεσης και εκφράζει άποψη για την έκβαση της κύησης της διαφορετική από αυτή των γονέων της, ή περιπτώσεων τις οποίες επιθυμεί να παραπέμψει ο θεράπων ιατρός, γιατί δεν αισθάνεται σίγουρος ως προς την παρεχόμενη συναίνεση της ανήλικης εγκύου και/ ή των γονέων της, όταν πρόκειται για ανήλικες εγκύους. Θα είναι χρήσιμο όμως μία τέτοια Επιτροπή να εξετάζει οποιαδήποτε περίπτωση σχετίζεται με την

[34] Άρθρο 2 παρ.3 του ν. 1566/1985: «Η φοίτηση είναι υποχρεωτική στο δημοτικό σχολείο και στο γυμνάσιο, εφόσον ο μαθητής δεν έχει υπερβεί το 16ο έτος της ηλικίας του. Όποιος έχει την επιμέλεια του προσώπου του ανηλίκου και παραλείπει την εγγραφή ή την εποπτεία του ως προς τη φοίτηση τιμωρείται σύμφωνα με το άρθρο 458 του Ποινικού Κώδικα».

[35] 136 ΑΚ: «Ο ανήλικος που συμπλήρωσε το δέκατο πέμπτο έτος μπορεί, με τη γενική συναίνεση των προσώπων που ασκούν την επιμέλειά του, να συνάψει σύμβαση εργασίας ως εργαζόμενος. Αν δεν δίνεται η συναίνεση, αποφασίζει το δικαστήριο ύστερα από αίτηση του ανηλίκου».

[36] Διαθέσιμη στον υπερσύνδεσμο http://www.bailii.org/uk/cases/UKHL/1985/7.html.

[37] Για σχολιασμό της απόφασης, βλ. Foreman D.M. The family rule: a framework for obtaining ethical consent for medical interventions from children. Journal of Medical Ethics 1999, 25: 491-496, Moreton K. Gillick reinstated: Judging mid-childhood competence in healthcare law: AN NHS Trust v. ABC & A Local Authority [2014] EWHC 1445 (Fam). Medical Law Review 2015, 23 (2): 303-314. Για το ζήτημα του συμφέροντος του ανήλικου, βλ. Kopelman L. Make Her a Virgin Again: When Medical Disputes about Minors are Cultural Clashes. Journal of Medicine and Philosophy 2014, 39: 8–25.

[38] Giedd JN. Structural magnetic resonance imaging of the adolescent brain. Annals New York Academy of Sciences 2004, 1021:77-81, Thompson PM, Giedd JN, Woods RP, *et al* (*et al*ii). Growth patterns in the developing brain detected by using continuum mechanical tensor maps. Nature 2000, 404 (6774):190-193, Sowell ER, Thompson PM, Holmes CJ, *et al*. In vivo evidence for post-adolescent brain maturation in frontal and striatal regions. Nature NeuroScience 1999, 2(10):859-861, National Institute of Mental Health. The Teen Brain: Still Under Construction (διαθέσιμο στον υπερσύνδεσμο http://www.nimh.nih.gov/health/publications/the-teen-brain-still-under-construction/index.shtml?utm_source=LifeSiteNews.com+Daily+Newsletter&utm_campaign=2c0fa9560b-LifeSiteNews_com_Intl_Full_Text_12_18_2012) και Giedd, JN. The teen brain: Primed to learn, primed to take risks. The Dana Foundation Web site (διαθέσιμο στον υπερσύνδεσμο https://www.dana.org/news/cerebrum/detail.aspx?id=19620).

τεχνητή διακοπή κύησης που μπορεί να εγείρει νομικά, ιατρικά ή ηθικά θέματα ασχέτως ηλικίας της εγκύου. Ούτως ή άλλως, κάθε γυναίκα, ανήλικη ή ενήλικη, η οποία βρίσκεται αντιμέτωπη με το ενδεχόμενο της τεχνητής διακοπής της κύησης έχει ανάγκη από ενημέρωση, καθώς και από ηθική και συναισθηματική στήριξη και η Επιτροπή θα υποχρεούται να την παρέχει ή να εξασφαλίζει την πρόσβαση της εγκύου σε κατάλληλες δομές. Γι' αυτό εξάλλου και στο εξωτερικό η πρακτική της συμβουλευτικής της εγκύου ακολουθείται εδώ και πολλά χρόνια[39].

Προφανώς η θεσμοθέτηση της Επιτροπής δεν έρχεται να υποκαταστήσει ή να περιορίσει το δικαίωμα άσκησης γονικής μέριμνας αλλά να εξασφαλίσει ότι οι αποφάσεις λαμβάνονται με γνώμονα το βέλτιστο συμφέρον του ανήλικου και το ότι ο ανήλικος δικαιούται σεβασμό στην αυτονομία του και να διαφυλάττει τη σωματική του ακεραιότητα, χωρίς όμως να καταλύονται οι οικογενειακοί δεσμοί, όπου αυτό είναι δυνατό[40]. Η προσφυγή σε αυτού του τύπου τη διαιτησία αποτρέπει κατά την άποψη μας την ανάγκη προσφυγής στη δικαιοσύνη, κάτι το οποίο μπορεί μακροχρόνια να επιφέρει σημαντικές και δυσμενείς αλλαγές στις ενδοοικογενειακές σχέσεις των προσφευγόντων.

Η σύσταση της Επιτροπής προτείνεται επιπλέον ως η πλέον ταχύτατη λύση, καθώς η απονομή δικαιοσύνης στη χώρα μας είναι ιδιαίτερη αργή. Θα συνεδριάζει σε εβδομαδιαία ή δεκαπενθήμερη βάση (με φυσική παρουσία ή τηλεδιάσκεψη), εφόσον υπάρχει ανάγκη, και θα εξετάζει το σύνολο των περιπτώσεων ανά εβδομάδα/ δεκαπενθήμερο. Έργο της θα είναι να κρίνει κατά πόσο η στάση της ανήλικης εγκύου είναι αποτέλεσμα ώριμης σκέψης και όχι άλλων παραγόντων, όπως οι ορμονικές αναταραχές που επιφέρει η εγκυμοσύνη ή ο φόβος της απέναντι στο ενδεχόμενο της μητρότητας, αν συνειδητοποιεί το βάρος της απόφασης που θα λάβει και το αν είναι κατάλληλα και πλήρως ενημερωμένη για τις συνέπειες της τελευταίας[41]. Θα παρέχει ειδικά έντυπα αίτησης για υποβολή σε τεχνητή διακοπή κύησης και συναίνεσης (τα οποία παρεμπιπτόντως προτείνουμε να θεσμοθετηθούν ως υποχρεωτικά για όλες τις τεχνητές διακοπές κύησης, ασχέτως ηλικίας της εγκύου, ώστε να εξασφαλίζεται η τήρηση και ορθή εφαρμογή του ισχύοντος νομικού πλαισίου) και θα επιλύει διαφορές οι οποίες θα προκύπτουν μετά από αίτηση όποιου έχει έννομο συμφέρον. Κατά κανόνα δηλαδή του θεράποντα ιατρού, των γονέων (ενός ή και των δύο) ή ασκούντων την επιμέλεια ή της ανήλικης εγκύου.

Κάθε αντίρρηση των γονέων θα καταγράφεται στα πρακτικά της εκάστοτε περίπτωσης, προκειμένου να είναι εύκολη η απόδειξή τους, αν παραστεί ανάγκη, ενώ η έγκυος θα υπογράφει σχετικό έντυπο συναίνεσης η ίδια[42]. Τα έντυπα αυτά θα παραμένουν στο αρχείο για εικοσαετία, σύμφωνα με τα όσα ορίζονται στο 14.4β ΚΙΔ[43]. Η απόφαση της επιτροπής θα υποκαθιστά τη συναίνεση των γονέων και θα αποφαίνεται για τη συνέχιση ή όχι της κύησης, ενώ θα υπάρχει δυνατότητα εξέτασης της σε δεύτερο βαθμό στο Υπουργείο Υγείας, η οποία θα απαρτίζεται επίσης από τρία μέλη (ειδικό μαιευτήρα-γυναικολόγο, ειδικό ψυχίατρο και δικαστή). Ανάλογο σύστημα λειτουργεί με επιτυχία στη Δανία, σύμφωνα με τα κεφάλαια 2 και 3 του νόμου 350 της 13ης Ιουνίου 1973, περί τεχνητής διακοπής της κύησης[44]. Με τον τρόπο αυτό, τόσο η ανήλικη

[39] Για περισσότερα, βλ. Μπεσίλα-Μακρίδη, ό.π.: 91.

[40] Βλ. Moreton, ό.π.

[41] Για να διαπιστωθεί αυτό, η Επιτροπή θα πρέπει να εξετάζει κατά πόσο η ανήλικη είναι συνειδητοποιημένη ως προς το κόστος και τη φροντίδα που απαιτεί η σωματική και ψυχική υγεία ενός παιδιού, τους τρόπους με τους οποίους θα το συντηρεί και τη μέθοδο ανατροφής του. Παράλληλα θα πρέπει να την ενημερώνει για τις δυσκολίες που θα αντιμετωπίσει στις τυχόν μελλοντικές σπουδές της και στις μετέπειτα διαπροσωπικές της σχέσεις, καθώς και να εφιστά την προσοχή της στους λόγους αντίθεσης των γονέων της στην απόφασή της, τονίζοντάς της παράλληλα ότι αυτοί ουσιαστικά θα αναλάβουν την ανατροφή του λόγω της ηλικίας της.

[42] Με το έργο αυτό (καθήκον διατήρησης πρακτικών, αρχείου και παραλαβής των σχετικών αιτήσεων) θα είναι επιφορτισμένος διοικητικός υπάλληλος, ο οποίος θα υποστηρίζει την επιτροπή χωρίς δικαίωμα ψήφου.

[43] «Η υποχρέωση διατήρησης των ιατρικών αρχείων ισχύει: α) στα ιδιωτικά ιατρεία και τις λοιπές μονάδες πρωτοβάθμιας φροντίδας υγείας του ιδιωτικού τομέα, για μία δεκαετία από την τελευταία επίσκεψη του ασθενή και β) σε κάθε άλλη περίπτωση, για μία εικοσαετία από την τελευταία επίσκεψη του ασθενή».

[44] http://cyber.law.harvard.edu/population/abortion/Denmark.abo.htm.

θα μπορεί να λάβει τη σχετική απόφαση για τη συνέχεια ή τη διακοπή της κύησης όσο το δυνατόν πιο ελεύθερα, ενώ παράλληλα θα διασφαλίζεται η στήριξή της στη λήψη μιας τόσο σημαντικής απόφασης για τη ζωή της.

VI. Συμπεράσματα

Συμπερασματικά, μπορεί κανείς να καταλήξει στις ακόλουθες θέσεις:

I. Για την ελληνική νομοθεσία, οι ανήλικοι έχουν περιορισμένη δικαιοπρακτική ικανότητα, με αποτέλεσμα να απαιτείται η συναίνεση των γονέων τους στα ζητήματα που αφορούν την υγεία τους. Στο ζήτημα της τεχνητής διακοπής της κύησης εν προκειμένω, απαιτείται, εκτός από την συναίνεση της εγκύου, και η συναίνεση του ενός τουλάχιστον γονέα ή κηδεμόνα της.

II. Η συναίνεση του ασθενή αποτελεί έναν από τους βασικότερους κανόνες της ιατρικής δεοντολογίας και νομιμοποιητικό όρο κάθε ιατρικής πράξης. Πρόκειται για μία έκφανση του αναφαίρετου δικαιώματος κάθε ανθρώπου στην προσωπικότητα και, ως εκ τούτου, παρά την αντίθετη θέση του ΚΙΔ, δεν πρέπει να εξαρτάται ή να ταυτίζεται με την δικαιοπρακτική ικανότητα κάθε προσώπου. Τουναντίον, η ικανότητα κάθε προσώπου για συναίνεση είναι ζήτημα πραγματικό και πρέπει να κρίνεται κάθε φορά *in concreto*, ανάλογα με την ικανότητα του εκάστοτε ασθενή να αντιληφθεί τη σημασία και τις συνέπειες της ιατρικής πράξης στην οποία καλείται να αποφασίσει αν θα υποβληθεί ή όχι. Κατά συνέπεια, ικανότητα συναίνεσης πρέπει να έχουν και οι ανήλικοι ασθενείς, ανεξάρτητα από την νομικά απαιτούμενη συναίνεση των γονέων τους.

III. Η απόφαση μίας εγκύου, ανήλικης ή μη, για το αν θα διακόψει ή όχι την κύησή της συνδέεται άμεσα με το δικαίωμά της στην αναπαραγωγή, ως έκφανση του δικαιώματός της στην προσωπικότητά της, με αποτέλεσμα οι γονείς να μην μπορούν ούτε να της επιβάλουν την απόφασή τους ούτε να παρεμποδίσουν την ανήλικη από ό, τι εκείνη έχει αποφασίσει.

IV. Σε περίπτωση σύγκρουσης της απόφασης της ανήλικης εγκύου που έχει συμπληρώσει το 15^{ο} έτος με αυτή των γονέων της, τη συναίνεση των γονέων μπορεί να υποκαταστήσει η γνωμάτευση ειδικής επιτροπής, η οποία θα μελετά την εκάστοτε περίπτωση και θα αποφασίζει τη συνέχιση ή μη της εγκυμοσύνης, αφού λάβει υπόψη της τα σχετικά με την υπόθεση δεδομένα, με ιδιαίτερη έμφαση στο επίπεδο ωριμότητας της ανήλικης εγκύου και τις συναισθηματικές, ψυχικές και οικονομικές δυνατότητες της. Προφανώς η στελέχωση της Επιτροπής θα πρέπει να γίνεται από ειδικούς με εμπειρία κλινική, νομική ή άλλη τέτοια που να εξασφαλίζει τη λήψη αποφάσεων απροκατάληπτα και αποστασιοποιημένα.

Το ζήτημα της τεχνητής διακοπής της κύησης παραμένει φλέγον και το πιθανότερο είναι να μην υπάρξει ποτέ οριστική λύση για αυτό. Ωστόσο, αυτό που πάντα παραλείπεται στη σχετική συζήτηση είναι το ότι η τεχνητή διακοπή της κύησης αποτελεί την τελευταία και πιο δυσάρεστη επιλογή για μία έγκυο και ειδικά για μια ανήλικη. Οι έννομες τάξεις λοιπόν οφείλουν να προβούν σε όλα τα μέτρα που θα μειώσουν όσο το δυνατόν περισσότερο τις ανεπιθύμητες εγκυμοσύνες, όπως την εισαγωγή του μαθήματος της σεξουαλικής διαπαιδαγώγησης, την ελεύθερη πρόσβαση σε ιατρικές υπηρεσίες οικογενειακού προγραμματισμού και την κάλυψη της αντισύλληψης από τους ασφαλιστικούς φορείς. Παράλληλα θα πρέπει να παρέχουν στις πολίτιδές τους, ανήλικες και ενήλικες, την δυνατότητα για μία όσο το δυνατόν πιο ανώδυνη και ασφαλή διακοπή κύησης, μέχρι η συζήτηση επί του θέματος να μην έχει πια λόγο ύπαρξης. Άλλωστε, όπως είχε πει σε έναν λόγο του ο πρώην πρόεδρος των Η.Π.Α. Μπιλ Κλίντον, «οι εκτρώσεις δεν πρέπει να είναι μόνο νόμιμες και ασφαλείς. Πρέπει να είναι και σπάνιες»[45].

[45] http://abortion.info/politics/presidents-and-abortion/bill-clinton/.

Ευχαριστίες

Οι συγγραφείς εκφράζουν τις θερμότερες των ευχαριστιών στον Δικηγόρο και Λέκτορα της Νομικής Σχολής ΑΠΘ Κωνσταντίνο Χατζηκώστα για τις ουσιαστικές και εποικοδομητικές παρατηρήσεις του επί του τελικού κειμένου της παρούσας εργασίας.

Βιβλιογραφία

Συμεωνίδου-Καστανίδου Ε. Εγκλήματα κατά της ζωής-Άρθρα 299-307 ΠΚ. 2η έκδοση. Σάκκουλας 2001:839.

Μήτας Σ. Σεξουαλικότητα και συνταγματικές ελευθερίες: η ελευθερία σεξουαλικής αυτοδιάθεσης. Το Σ 2007, 3: 849-870.

Επίσημη Εφημερίδα της Ευρωπαϊκής Ένωσης, C 271 E της 12.11.2003:369-374.

Χωραφάς Γ. Ποινικόν Δίκαιον. 2η έκδοση. Σάκκουλας 1978:188.

Μαγκάκης Γ-Α. Ποινικό Δίκαιο-Διάγραμμα Γενικού Μέρους. 1η έκδοση. Παπαζήσης 1984: 233.

Βαθιώτης Κ. Στοιχεία Ποινικού δικαίου: Γενικό Μέρος. Νομική Βιβλιοθήκη 2007:204.

Μπιτζιλέκης Ν. Η εικαζόμενη συναίνεση του παθόντος ως λόγος άρσης του αδίκου. Επιστημονική Επετηρίδα Αρμενόπουλος 1985, 6:43-55.

Φουντεδάκη Α. Η συναίνεση του ενημερωμένου ασθενούς. Σε: Καϊάφα-Γκμπάντι Μ, Παπαγεωργίου Χ, Συμεωνίδου-Καστανίδου Ε, Ταρλατζής Β, Τάσκος Ν, Φουντεδάκη Α επιμέλεια (επ.). Ιατρική ευθύνη από αμέλεια (Αστική -Ποινική): Ειδικά θέματα ιατρικού δικαίου, Νομική Βιβλιοθήκη 2013:19-35.

Ανδρουλιδάκη-Δημητριάδη Ι. Η υποχρέωση ενημέρωσης του ασθενή: Συμβολή στη διακρίβωση της αστικής ιατρικής ευθύνης. Αντ. Ν. Σάκκουλας 1993:371.

Δούγαλης Ζ. Άρθρο 12. Σε Λασκαρίδης (επ.). Ερμηνεία Κώδικα Ιατρικής Δεοντολογίας (Ν 3418/2005). Νομική Βιβλιοθήκη 2013:138-156.

Μιχαλοδημητράκης Μ, Κουτσελίνης Α. Ιατρική ευθύνη. Gutenberg 1984:47-53.

Rocca CH, Schwarz EB, Stewart FH, Darney PD, Raine TR, Harper CC. Beyond access: Acceptability, use, and nonuse of emergency contraception among young women. American Journal of Obstetrics & Gynecology 2007, 196(1):29.e1-6.

Μπεσίλα-Μακρίδη Ε. Η συνταγματική προβληματική της άμβλωσης. Αντ. Ν. Σάκκουλας 1992: 89-91.

Foreman D.M. The family rule: a framework for obtaining ethical consent for medical interventions from children. Journal of Medical Ethics 1999, 25: 491-496.

Moreton K. Gillick reinstated: Judging mid-childhood competence in healthcare law: AN NHS Trust v. ABC & A Local Authority [2014] EWHC 1445 (Fam). Medical Law Review 2015, 23 (2): 303-314.

Kopelman L. Make Her a Virgin Again: When Medical Disputes about Minors are Cultural Clashes. Journal of Medicine and Philosophy 2014, 39: 8–25.

Giedd JN. Structural magnetic resonance imaging of the adolescent brain. Annals New York Academy of Sciences 2004, 1021:77-81.

Thompson PM, Giedd JN, Woods RP, et al (et alii). Growth patterns in the developing brain detected by using continuum mechanical tensor maps. Nature 2000, 404 (6774):190-193.

Sowell ER, Thompson PM, Holmes CJ, et al. In vivo evidence for post-adolescent brain maturation in frontal and striatal regions. Nature NeuroScience 1999, 2(10):859-861.

National Institute of Mental Health. The Teen Brain: Still Under Construction. Διαθέσιμο στον υπερσύνδεσμο http://www.nimh.nih.gov/health/publications/the-teen-brain-still-under-construction/index.shtml?utm_source=LifeSiteNews.com+Daily+Newsletter&utm_campaign=2c0fa9560b-LifeSiteNews_com_Intl_Full_Text_12_18_2012.

Giedd, JN. The teen brain: Primed to learn, primed to take risks. The Dana Foundation Web site. Διαθέσιμο στον υπερσύνδεσμο https://www.dana.org/news/cerebrum/detail.aspx?id=19620).

Talent as an unintentional agent

Konstantinos G. Papageorgiou, MSc

cconstantinoss@gmail.com

Summary

Unintentional exposure is a novel concept. No *single* person has coined the term. It mainly refers to substances and activities affecting individuals without their consent – be it informed or not. In the broader field of applied ethics in general, and of bioethics in particular, the scope of application extends from nutrition (GM, functional food), to pollution (chemical-, air-, light-, noise-, radioactive contamination etc.), climate change, embryo rights, drug side-effects (especially in regard to chemotherapy), radiation (e.g. food), Permissible Exposure Limits, education and (bio-)terrorism. In the discussion about talent and giftedness[1] there are two main approaches or schools of thought. On one hand, talent is conceived as an *exclusive* agent, in that some individuals are born more capable than others. On the other hand, a different school of thought advocates the modification of body and mind of all individuals in order for them to achieve similar levels of high performance. In the first case, individuals are bound to their nature, while in the latter instance they are prisoners of their environment –two equivalent positions in terms of autonomy and freedom. The latter will be argued to be the case; as a result, a connection with unintentional exposure will be established.

Το ταλέντο ως ακούσιος παράγοντας

Κωνσταντίνος Γ. Παπαγεωργίου, MSc

Περίληψη

Στην παρούσα μελέτη, που διερευνά το ζήτημα των «ταλέντων» και «χαρισματικών» ατόμων, θα παρουσιαστούν οι δύο βασικότερες σχολές σκέψης. Η μεν πρώτη υποστηρίζει πως το ταλέντο είναι εγγενές χαρακτηριστικό των προσώπων, ενώ η δεύτερη πως, στην πραγματικότητα, δεν υπάρχει «ταλέντο» –τουλάχιστον στο βαθμό που δέχεται η πρώτη σχολή σκέψης, ή και καθόλου -, αλλά απλά ένα κοινωνικό κατασκεύασμα, προκειμένου να δικαιολογηθεί η διαφορά ατόμων η οποία οφείλεται σε εξωτερικούς παράγοντες. Στην πρώτη περίπτωση, τα άτομα θεωρούνται προικισμένα από τη φύση τους (ή δέσμια της τελευταίας;), ενώ στη δεύτερη αντιμετωπίζονται σαν «αιχμάλωτοι» του περιβάλλοντός τους. Πρόκειται για δύο μάλλον ισοδύναμες καταστάσεις όσον αφορά στην αυτονομία και στην ελευθερία τους. Αυτή ακριβώς η θέση, θα εξεταστεί έτσι ώστε να αποκατασταθεί μια σχέση ανάμεσα στην ακούσια έκθεση ενός προσώπου σε επιρροές του περιβάλλοντος και στην πραγματική επιβεβαίωση της ύπαρξης (εγγενούς ή μη) ταλέντου.

[1] In this context the terms “talent” and “giftedness” will be used interchangeably to signify the general state of being *a priori* more capable in any skills, fields or expertise than a mean population.

Introduction

The present article deals with talent in an unusual manner: talented individuals haven't chosen to be the carriers or hosts of any exceptional ability. Either because they were born with it or because their environment projected the idea of talent on them, they became the unintentional talent-operators. We may take it for granted even, that they are pleased with this "lottery ticket" – and not succumb under the burden of responsibility. Still, they remain exposed to talent, which, under this interpretation, becomes an unintentional, external agent.

The theoretical ramifications of the two cases, i.e., talent as an either internal or external agent, appear to be at least twofold. One could indeed observe we grow hair, teeth and nails (and unfortunately, tumors). Are we unintentionally exposed to these then as well? The whole debate of unintentional exposure and consumption is about external influences, not about our own inclinations and bodily functions. However, after analyzing the relevant terms, it will be shown both cases to be reducible to just one, namely to talent seen as an externally posed agent. From then on, the consequences for autonomy, freedom and rights will be discussed from a philosophical / epistemological perspective.

The discussion addressing the talent hypothesis (i.e. there *is* talent) is quite extensive. It is impossible here, within the confines of this article, to effectively expose the whole debate. For this reason, the reader is referred to the report the author has compiled for the National Bioethics Commission of Greece, by demand of the latter (Papageorgiou, 2014).

The discussion in regard to the talent debate may be analytically broken down to:

1. Theory, Definitions, Empirical evidence.
2. Findings.
2.1 Motor & cognitive abilities.
2.2 Findings on jpf's.
3. Gene studies.
4. Motivation.
5. Environmental effects.
6. Study of expertise.
7. Performance enhancing.

The former layout will be the guide towards describing the scenery in this arena of fierce debate.

1 Theory, definitions and empirical evidence

Null Hypothesis 1:

- Ability, gift (< giftEDNESS) and talent are three positive static abstract – structural concepts, all constituting necessary conditions –i.e. *a priori* potentials, prerequisites, necessary causes, initial settings etc.– definable in some appropriate imagined or conventionally decided biological, psychological, social, cultural and environmental contexts –also aptitude, capability, capacity and any other term to an analogous semantic effect in common current language. In the singular grammatical number, these three concepts are progressively less abstract and more concrete / structural, descending from supersets towards subsets. When put in the plural grammatical number, these set-theoretical domains undergo partitions. Capacity and giftedness are two judgmental assessments of the above. AbilitIES, giftS and talentS then become partitioned subsets of trainable "special" capacities contingent on control. From abilities, given the next two predicates, expertise arises.

How is superior performance achieved? One may call the phenomenon of exceptionally skilled individuals the *explanandum*. The explanation could be either talent, proper practice (e.g. deliberate practice– K. A. Ericsson, Krampe, & Tesch-Römer, 1993), both of them or neither of them. The nature vs. nurture debate is still raging.

Accepting talent as an inherent factor already has serious ethical and methodological complications. The talent hypothesis is based

on observations of highly skilled performers. But are we entitled to argue in favor of the talent hypothesis based on *a posteriori* observations of performance? Or is this just another expression of *magical thinking*? (Helgadóttir, Menzies, & Einstein, 2012; Papageorgiou, 2010; cf. pygmalion effect Rhem, 1999; Wilson, 1984). Before elaborating further on the matter, one should present relevant definitions. Apart from a "commodity that sells well (…) at least in the Western world" (Dai, 2009, p. 38), what other definitions about talent can be found in the literature?

There are two crucial concepts amidst the talent debate: talent and giftedness, which will be used in this paper interchangeably.

- "Talent designates the outstanding mastery of systematically developed competencies (knowledge and skills) in at least one field of human activity to a degree that places an individual at least among the top 10% of "learning peers" (all those who have accumulated a similar amount of learning time from either current or past training)".
- "Giftedness designates the possession and use of untrained and spontaneously expressed outstanding natural abilities or aptitudes (called gifts), in at least one ability domain, to a degree that places an individual at least among the top 10% of age peers"(Gagne, 2009, pp. 157–158).
- "[A] prodigy is a child who, before the age of 10 years, displays extraordinary intellectual-creative performance and/or achievements in any type of a real activity (...). The difference between 'prodigy' and 'the very gifted' consists mainly in the age boundary (i.e. 10 years)" (Shavinina, 2009, p. 233).

The former definitions are suffering from basic epistemologic defects. For example, they consider a phenomenon through its appearance (*telic cause*) and not by its *necessary causes*; in other words they define a notion describing as substantial characteristics the phenomenon itself (the outcome) and not its pre-existing causes. Talent or giftedness may rather be defined as the causes of outcomes. Moreover, according to van Rossum and Pfeiffer, there is no consensus in regard to the validity of the distinction between talents and gifted individuals both in theory and in practice (Pfeiffer, 2009; Rossum, 2009, p. 758).

The term *talented* may be used both descriptively and explanatory. In the former sense, in order to *describe* someone as a great performer or, in the latter case, to explain the very reason some individual *came to become* a great performer (Dai, 2009, p. 40). Gagne arguably presumes the same, as, according to him, one may be talented in that he/she demonstrates an outstanding mastery, or one may be talented owing to belonging to a statistical elite (10 % of population). Indeed, being gifted or talented by virtue of surpassing the 90 % of one's peers seems legitimate; a remaining question is whether these performance differences are normally distributed, or else, if there is a gap between the talented (or gifted) and the rest. Indeed there is a continuum. One may not treat points from a continuum as though elements of a set based on *a priori* observation. It is purely a matter of convention which part of the continuum one chooses to extract and include in the set, and it is highly questionable how effectively this extraction can in fact be carried out.

But what part of the so-called talent hypothesis is of interest? As in Turing machines, what is important is the product and not the way it may be realized[1] – and a definite product *can* be realized from considerably different Turing machines where {Cause}⊆{Result}, which is isomorphic to (Cause→Result). By this approach, the study of talent *is* indeed the study of expertise seen from the machine's perspective, that is, the human machine. Whatever talent is, the author argues, is not of particular interest to society – despite the claims to the contrary. What makes a difference continues to be the outcome (expertise), and talent by itself, perceived as *a*

[1] *Multiple realization* is a basic characteristic of Turing machines.

priori potential, is merely of academic importance.

In general, theories of ability or intelligence that espouse the existence of definite innate traits are called *entity* or *fixed* theories, against the *incremental* or *malleable* theories that adopt an open view on the people's ability to change over time (Rattan, Good, & Dweck, 2012).

2 Findings

2.1 Motor and cognitive abilities: findings in elite individuals

Abilities, either cognitive or physical, are the simplest analytical elements of skills. For a list of abilities related to motor skills one is referred to Schmidt & Wrisberg, 2008, p. 169, and for abilities such as the mathematical ability to Geake, 2009, p. 268. Notions discussed here (such as expertise, talent etc.) are intelligible because people perceive behavior reducible to such abilities. However, if abilities do exist, are they measurable? Do they have a genetic component? Can these abilities be somehow incorporated in the general model of talent? The question about talent and giftedness becomes increasingly more specific.

Motor skills

A list of abilities includes all kinds of strength and movement abilities, spatial and temporal abilities, perceptual abilities etc. Whereas they are easyy to assess as they can be directly measured, their predictive value is low and as Schmidt & Wrisberg explain: "it appears that predicting future performance on the basis of people's abilities alone is, at best, an imperfect science" (Schmidt & Wrisberg, 2008, p. 182). The inability to predict future expertise based on talent is also stressed by Howe *et al*. and Durand-Bush & Salmela (Durand-Bush & Salmela, 2001, p. 284; Howe, W., & Sloboda, 1998). Characteristically, the talent identification program of the Australian Institute of Sport has been criticized for its exclusive character and its effectiveness (Anshel & Lidor, 2012; Rossum, 2009, pp. 780–781). As Howe points, "talent" is a descriptive notion and *not* a predictive or explanatory notion, a confusion existing even among scientists (Howe *et al*., 1998, p. 400). *In other words, talent is the containing set, not the contained subset, because it resides in a higher level of abstraction.*

Cognitive abilities

Discussing abilities, *Intelligence Quotient* is undoubtedly one of the most popular and well-researched measures of general cognitive abilities. Supposedly, it measures *g* which stands for 'g'*eneral cognitive abilities* and is a broad measure of the intellectual capacity of individuals, as Charles Spearman proposed. However, researchers such as Sternberg find the *g* model rather reductionistic (Sternberg, 2002). IQ is just a statistical entity, not an inherent human capacity. By definition, it does not correspond to a real measure, such as height, but signifies a relation between individuals on a test; the test itself is in written form. It does not measure a specific entity or function but rather performance on a piece ofpaper. Intelligence is not a biological procedure; it is a conception of interpreted perceptions of various epiphenomena emerging from a series of biological procedures, which (the procedures), in any case, have not been neither well- nor fully-described; indeed we do have some correlations (see studies of Haier cited), but again, correlation does not imply causation[2]. How could one measure the epiphenomenon and directly draw conclusions about the biological procedure, as if IQ and brain processes identified? IQ could be conceived as a convenient convention to grossly compare individuals. However, as Flynn and others have argued, IQ measurements are inconsistent and one-sided (cf. flynn effect Flynn, 1984; cf. emotional intelligence Goleman, 1995;

[2] This is another classic example of the fallacies of *scientia* since it deviated from *episteme*: its inability to operate in complete abstraction. The result here is that it tries to force the system to produce its own input, the input being a working hypothesis, i.e. *intelligence*. Intelligence is the containing set, not the content to be hunt for.

William T. Dickens, James R. Flynn, Curtis Crawford, Mary Alice Fisher, Robin Hanson, 2001).

The normal distribution of IQ is shown in figure 1. The interpretation of the Gaussian bell-curve to the distribution of natural ability was first proposed by Francis Galton in *Hereditary Genius* (Galton, 1869), who himself, according to modern measurements, had an estimated IQ score of 200, in relation to his less gifted (in terms of IQ) cousin Charles Darwin. Darwin was found to have an IQ of around 135 (D. Simonton, 1999, p. 110). In Table 1, IQ prevalence is presented for general population.

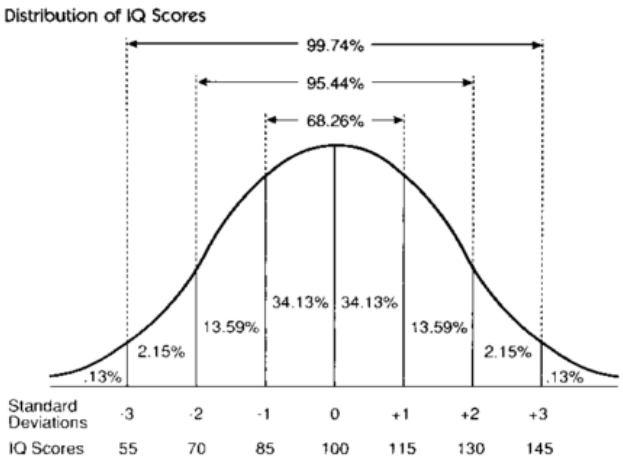

Figure 1. IQ distribution (Locurto, 1991, p. 5).

Level	IQ range	Prevalence
Mildly (or basically) gifted	115–129	1:6–1:40
Moderately gifted	130–144	1:40–1:1,000
Highly gifted	145–159	1:1,000–1:10,000
Exceptionally gifted	160–179	1:10,000–1:1 million
Profoundly gifted	180+	Fewer than 1:1 million

Table 1. IQ prevalence (Gross, 2009, p. 337).

By default, IQ scores say something about the past, i.e. how individuals did in relation to each other in a given test. IQ studies include Lewis Terman's classic study of a large pool of individuals, and the Study of Mathematically Precocious Youth (by means of SAT scores) (Davis, 2009, p. 1036; Lubinski, Benbow, Webb, & Bleske-Reckek, 2006; Terman M. Lewis, 1926, p. 30). Terman's study has been criticized for excluding individuals such as William Shockley (a Nobel laureate) and for the actual success of the studied individuals when put on a *per capita* basis: "Hence, Terman's intellectual elite was not of the same caliber as the true scientific elite of the same nation and era" (D. K. Simonton, 1994, p. 222).

IQ was not designed to, nor can it measure brain processes. IQ is measured through a standardized test that reveals the relative performance of individuals. IQ makes no direct biological or cognitive measurement. Moreover, IQ curves have another inherent problem if taken "literally". Simonton notes that according to the year 2000th's population, more than half a million intellects would exist with IQ's 340 or higher (D. Simonton, 1999, p. 151)!

That said, there have been many research findings that highly *correlate*[3] IQ scores (whatever IQ score might signify) to various brain functions, academic or other achievements and outcomes. For example, Haier *et al*. have found a significant correlation between high IQ scores and differences in brain morphology: more gray matter is associated with higher IQ in discrete Brodmann areas (BA) including frontal (BA 10, 46, 9), temporal (BA 21, 37, 22, 42), parietal (BA 43 and 3), and occipital (BA 19) lobes and near BA 39 for white matter (R. J. Haier, Jung, Yeo, Head, & Alkire, 2004). Brodmann areas that correlate with IQ tests are presented in Figure 2 (R. Haier, 2009, p. 30).

More recently, Brant *et al*. summarize the current status of IQ: "IQ predicts many measures of life success, as well as trajectories of brain development. Prolonged cortical thickening observed in individuals with high IQ might reflect an extended period of synaptogenesis and high environmental sensitivity or plasticity" (Brant *et al*., 2013).

However, one should not forget that whether IQ is an effective measure of future

[3] Again, correlation does *not* imply causation.

accomplishments or not, whatever it might signify, violating or not cause-effect relation, what is important in the talent debate is another question: are IQ scores genetically pre-determined? If so, can one intervene and change them?

Physical domain

Regarding *physical characteristics*, Klissouras's studies of monozygous twins are classic (V Klissouras *et al*., 2001; Vasilis Klissouras, 1971). His findings are in favor of the existence of traits; however, the ecological validity of his studies is open to discussion.

Other studies address respiratory capacity. From The HERITAGE Study's perspective, Bouchard *et al*. conclude that "the trainability of VO(2max) is highly familial and includes a significant genetic component". Ericsson strongly objects regarding the validity of these findings for *elite* populations (Ericsson, 2007). The same debate includes discussions about the *principle of individuality* (*cf*. non-responders) stating that not all individuals have the same capacity to adapt to exercise training (Wilmore & Costill, 2004, p. 20). Wilmore & Costil imply that the HERITAGE findings are generilizable to other parameters, without providing any further support for their argument (p.20).

2.2 Findings on JPF's

If talent exists, in an *a priori* exclusive way, then it would not be possible for Just Plain Folks (JPF's) to attain world-class performance. Is that the case?

On behalf of JPF's, there is a considerable literature presenting achievements and underlying mechanisms which in some way enable JPF's to "become talented", i.e. high achievers. Ericsson *et al*. mention cases of such improvements: after hundreds of hours of practicing memorization of digit-lists, student's memories increased from a typical 8 digit, to over 80 digits–an over 70 standard deviation improvement; these individuals possibly do not even have any structural brain differences or intellectual ability compared with other JPF's or world's top memorizers, as a spatial-learning strategy is used by all (Ericsson, Nandagopal, & Roring, 2009b, p. 200; Maguire, Valentine, Wilding, & Kapur, 2002, p. 90). The most prodigious mental calculator in the world, Shakuntala Devi, has been found to have sustained "enormous and prolonged interest and practice in a particular skill [which] probably plays a larger part in extremely exceptional performance than does psychometric **g** or the speed of elementary information processes" (Jensen, 1990). "All of the most outstanding mental calculators (…) spent many years practicing before achieving superior performance" (Ericsson & Kintsch, 1995, p. 50). Chao Lu, the Guinness world record holder for reciting 67,890 digits of π in 24 hours and 4 seconds, based his achievement in many traditional memorizing techniques which he improved; Lu's achievement was based on his "consistent engagement in thousands of hours of memorization" (Hu, Ericsson, Yang, & Lu, 2009). They also found that Lu exhibited a memory digit-span within the normal range – in contrast to other memorists who have extended digit-spans of over 15 digits.

Not only do mental strategies lead to adaptations resulting in impressive achievements, but also physical adaptations may enable high school and college students to dramatically increase the average of 20 push-ups they are capable of; Ericsson *et al*. refer to adults who have been able to complete over 6.000 push-ups after special training; the current record is 46.001 push-ups in just over 22 hours by the 43. y.o. Charles Servizio in 1993 (Ericsson *et al*., 2009b, p. 201; Wikipedia, n.d.).

Contemporary amateur athletes outperform past gold records (Ericsson, 2006, p. 690). The sub-4 minutes (3.59) mile run of the Olympic athlete, Sir Roger Bannister, in 1954 is an achievement that isn't likely to make it to the local news nowadays (current record being at 3.43 min.), l*et al*one grant someone the title of "Sir". Likewise, in the USA official diving website one finds the phrase: "While a double somersault from the platform was considered dangerous in 1904,

today's divers are completing flawless reverse four and a half somersaults with ease" (O'Brien, n.d.). As it would be doubtful to conclude that within just 100 years the human body evolved, one may be sceptical as to what exactly "talent", "achievement" and "expertise" represent, other than a social convention, a value judgment.

In sciences the same seems to apply. Roger Bacon argued that it would be impossible to master mathematics in less than 30 to 40 years (Ericsson, 2006, p. 690). Contemporary musicians (piano and violin experts) master music which considered "unplayable" by the best musicians in the 19th century. Modern expert chess players (1990 world championship) have improved in skill by 3 to 4 standard deviations since 1890 (Ericsson, Nandagopal, & Roring, 2009a, p. 135).

3 "Gene Hunting"

On a more basic level, can the DNA-sequencing techniques reveal genetic influences on talent?

"*Genes* are the essence of life: they carry the coded messages that are stored in every living cell, telling it how to function and multiply and when to do so" (italics from the original). The aforementioned statement comes from the first words of the *Report of the Commission on the Ethics of Gene Therapy*, as was *Presented to Parliament by Command of Her Majest* [in] *January 1992* (sic). Such statements reflect general public's view as well. Is such a view legitimate though?

"Few discoveries would have greater impact than identifying some of the genes responsible for the heritability of cognitive abilities" (Plomin & Haworth, 2013, p. 562). *Gene hunting* refers exactly to that aspiration. However, efforts and hopes towards these directions have been largely unsuccessful: "the molecular genetics of psychology and social science requires approaches that go beyond the examination of candidate genes" (Chabris *et al*., 2012). This is of course another result of the confusion between analytic the abstractive methods, since it is attempted to reduce an abstract component (intelligence) to an analytic one (genes); in other words, establishing such a causal relation from observations alone (and not as a hypothesis) is invalid.

Atlan explains the way a global misunderstanding occurred in how are genes perceived as analogues of computer programs: one of the most eminent biologists of the last century, Ernst Mayr, is responsible for the success of the term "genetic program" which was accepted uncritically and even semantically altered in relations to Mayr's original thoughts (Atlan, 1999, p. 35).

Information seems to exist both in the structure of genes, in their energy print and within the cytoplasm: the whole *organism* dictates the activation of genes, and the structure of genes is *not* the central executive system (Atlan, 1999, p. 58; Kono, 1997, p. 74). The surprisingly similar genome with vastly different species, such as drosophila and mice, further supports this view (Atlan, 1999, p. 59). "DNA is not selfreproducing; second, it makes nothing; and third, organisms are not determined by it. (…) DNA is a dead molecule, among the most nonreactive, chemically inert molecules in the living world (R Lewontin, 2001, p. 142). In regard to IQ, Lewontin argues: "The genes for IQ have never been found. Ironically, at the same time that genetics has ceased to be a popular explanation for human intellectual and temperamental differences, genetic theories for the causation of virtually every physical disorder have become the mode. 'DNA' has replaced 'IQ' as the abbreviation of social import. (...) The failure to find such genes continues and it seems likely that the search for the genes causing most common diseases will go the way of the search for the genes for IQ (Richard Lewontin, 2011).

Another clue comes from computer science: when tested in a computer, the "learning to learn" explanation was successful in advocating the capacity to reach expertise by expanding learning capacity via just learning more (Butko & Movellan, 2007).

Geake insists that "gifted kids cannot help being gifted" on the base of structural

neural differences, mainly citing among others Haier *et al*. to support the physical substrate for this difference (Geake, 2009, p. 271; R. J. Haier *et al*., 2004). This viewpoint has two problems. Firstly, the author of the present article supports that individuals (even young children), may be vastly different in relation to each other for reasons either unknown or related to the effort of the individuals or the effects of their environment (discussed later as well). The term "gift" however implies some exclusive superiority that stems outside the individual, from someone/something (God? Nature?) that has favoured only certain individuals *a priori*. Secondly, Haier *et al*. 2004 have used individuals with a mean age of 27 years (R. J. Haier *et al*., 2004, p. 426). That can hardly say anything about the *a priori* condition of a human that comes into existence.

How could talent (a property) be brought about by analytical elements (genes)? The analytic and the abstractive method, complementary as they may be, follow completely different routes (Lekkas, 2003). Analytic-synthetic method starts by frittering a system into its constituents, and abstractive-structural method's first step is to subtract properties and include the system to broader supersets. Since structure and synthesis are parts of different methods, one should be careful not to use them interchangeably since they follow opposing routes.

4 Motivation

Null Hypothesis 2:

Motivation is a positive singular-number static abstract-structural concept, constituting a necessary and sufficient and strongly poetic condition–i.e. a subjective combination of *a priori* potentials, prerequisites, necessary causes, initial settings etc. and *a posteriori* developments, methodologies, poetic causes, courses, aspirations, ambitions, identities etc.–definable in some appropriate imagined or conventionally decided psychological, social, cultural and environmental contexts.

Skills do not lead to expertise; motivation does. There is no reason to believe that any healthy individual that engages in proper educational or training activity is going to be unable to improve his/her skills. One will appear to be incompetent to even attain college-level performance in a domain where he/she lacks motivation. Skills are not self-existent and do not "grow" by themselves; they are rather *situated* and need the active commitment of individuals to find the relative (re)sources and develop their skills.

Van Rossum presents findings from various researchers that there is no such thing as "athletic personality", even when there seems to be some common psychological characteristics of many successful athletes, like self-confidence and achievement motivation (Rossum, 2009, p. 763).

"Talents are channeled by interests" (Hunt, 2006, p. 33). Indeed an enduring factor influencing performance is motivation. Ericsson *et al*. identify "zeal" as a component that might even have a hereditary component, but as discussed earlier here, it is too restrictive to view motivation as a fixed component (Ericsson *et al*., 1993, p. 364). Similarly, high school students who excelled in math, or pursued them to a higher level, were more intrinsically motivated, already from an earlier age; motivation contributes to academic outcomes independently of both intelligence and achievement (Gottfried & Gottfried, 2009, p. 620). Which of the two factors lead to the other, motivation to success, or success to motivation?

As a matter of fact, motivational effects, heredity apart, can be viewed both ways. At one hand, motivation, as discussed in the previous paragraphs, may lead to excellence. Perceived excellence on behalf of the environment, on the other hand, may motivate the individual to actually excel (a self-fulfilling prophecy), or even lead to the attainment of excellence itself, through the flow state the performer experiences, which increases motivation (Csikszentmihalyi, 1990; Ericsson *et al*., 2009a, p. 129).

Motivation, and in specific, intrinsic motivation[4] due to its relation with success, may even be granted predictive properties (Sekowski, Siekanska, & Klinkosz, 2009, p. 478). On one hand, practice is the most important aspect of improvement (Cote *et al*. 2007 p.190) and on the other hand motivation is the most important aspect for an individual to engage and continue practicing (Cote, Baker, & Abernathy, 2007, p. 190; Ericsson *et al*., 2009a, p. 135). Furthermore, achievement motivation specifically, has been found to be a predictive factor in tennis (Ericsson, 2006, p. 693; Rossum, 2009, p. 780).

"Gifted" children are more motivated, and exhibit greater curiosity and mastery motivation than their comparison groups; moreover it is important to discriminate between intelligence and motivation, as motivation has been repeatedly shown to predict achievement independently of IQ (Gottfried & Gottfried, 2009, pp. 619–620).

5 Specific Environmental Effects

There is a number of talent-related environmental effects. These effects may not have the strength to disprove the exclusivity of hereditary origins of high performance (i.e. "talent"), but certainly underline the influence of external parameters. These effects are known as the birth date and birth order effects, family & nurture effect, ethnic and professional marginality effects, the orphanhood effect–and even more (e.g. D. K. Simonton, 2000, p. 316).
Indicatively:

- *The relative age effect*, accounts for the improved performance (and hence perceived talent) of individuals in activities (sports and school) where children are classified into categories, groups or classes, according to age criteria (Ericsson *et al*., 2009a, p. 143). The oldest children in relation to their youngest teammates or classmates may be almost a year older. Then, older children are selected in various talent groups having access to better quality training and education.
- *Birth order effect*: Galton noted: "It is clear that the eldest sons do not succeed as judges half as well as the cadets" (Galton, 1869, p. 88). Simonton proposes a number of explanations: firstborns are prone to identify with authoritory figures, whereas their younger siblings are more open to revolutionary ideas (D. Simonton, 1999, p. 135).
- *The birth-place effect*: Already Galton, in his remarkable book *Hereditary Genius* attributes a great deal of classical Athens's success to its population (90,000 free citizens) and diversity (40,000 resident aliens, almost half a million slaves) (Galton, 1869, p. 341). It seems that individuals coming from medium sized towns (population between 50,000-99,000) have access to a vast array of resources with potentially more relaxed lifestyles, better human relationships and less aggressive competition in the beginning of their performing careers (Big Fish Little Pond effect) to benefit from and pursue their endeavors (Cote *et al*., 2007, pp. 194–195; Fraser-Thomas, 2010, p. 7).

6 Study of expertise

In the field of Science of Exceptional Achievement (Ericsson *et al*., 2009b) a series of concepts have been presented. *Deliberate practice* and *career trajectories* are such instances.

The core assumption of DP is that "… expert performance is acquired gradually and (...) effective improvement of performance requires the opportunity to find suitable training tasks that the performer can master sequentially – typically the design of training tasks and monitoring of the attained performance is done by a teacher or a coach"(Ericsson, 2006).

Deliberate practice has been found to be beneficial to all ages and levels, towards

4 "Intrinsic" is a term much more vague than expected, and bound to implicit conventions made. It is not clear at all where exactly are these boundaries between "internal" and "external".

attaining expertise (Ericsson, 2007).

Yet another line of research provides significant insights in regard to the debate. A common perception of the public and experts of various disciplines about talents, is that talented, gifted, prodigious and genius people, as such, would of course need to practice, but are capable of great leaps: become virtuosi almost automatically, conceive already from early ages a pioneering idea "out of the blue" mainly thanks to their (pre-established) special cognition, and solve complex mathematical problems intuitively, even before accumulating any significant amount of practice – therefore justifying exactly their *a priori* superiority.

Through a sociocultural evolution which usually erases mishits, one tends to idolize historic creators as individuals with all hits and no misses, considering them epic figures generating one *Magnus Opus* after another (D. Simonton, 1999, p. 157). However this is hardly ever the case, with geniuses making one blunder after another; Simonton mentions the "erroneous interpretations and even silly conjectures" Darwin was capable of publishing, the very role-model of many (even contemporary) scientists (D. Simonton, 1999, p. 157). Research shows that individuals who reach an elite level of performance do not begin their career with any advantage, nor do they progress differently with sudden increases in performance, but rather their improvement is gradual and time consuming. Ten years are stated as a prerequisite for attaining international level of performance; however the number of years may vary, according to Ericsson, from far less (500-1000 hours of practice requiring only 1-2 years for memorizing digits at world level) to far more – an estimated 25.000 hours attainable only after 15-20 years of practice for winners in top international piano competitions (Ericsson, 2012, p. 2).

Simonton has elaborated a mathematical model which is based on Darwinian premises: conceptual variations that survive selection from individual self-criticizing to peer reviewing etc. Sufficiently developed concepts finally become products (Simonton 1999 p.161). Figure 2 shows Simonton's career trajectory model.

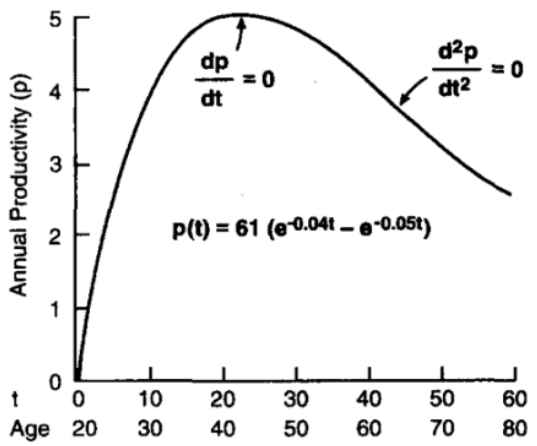

Figure 2. Productivity curve (D. K. Simonton, 1997, p. 69).

Some conclusions may be drawn that have a certain predictive value as well:(from D. K. Simonton, 1997):

- Quality and quantity are closely related (p.76).
- Quantity is an enduring characteristic of individuals (p.81).
- *Half life*, is "the career age at which 50% of the initial creative potential already has been transformed into either works in progress or completed contributions". According to the model, half-life is 15.4 years for poets, 21.7.for mathematicians, 20.4 for novelists, 28.9 for geologists, and 39.7 for historians. Therefore, poets may die younger leaving more work behind them (they "burn out fast"), in contrast to, say, historians (p.81).

7 Enhancing Performance

In this work, the study of talent is equivalent to the study of the expert. Becoming a talent is therefore the long process of attaining expert skills. *Becoming* a talent refers to the efforts to bypass nature by artificially enhancing performance –both physical and cognitive.

The debate on doping is fierce. Even motor skills may be enhanced by drugs, e.g. β-blockers improve accuracy in shooting types

of sports (Wilmore & Costill, 2004, p. 480). Gene doping, in order to modulate gene expression, is also prohibited (WADA, n.d.) Even though IQ pills are still a scenario of the future, a 20% of 1,427 scientists who were asked by Nature in 2008 responded that they "already use prescription drugs to enhance 'concentration' rather than for treating a medical condition" and that they were "willing to risk mild side effects to 'boost their brainpower' by taking cognition-enhancing drugs" (R. Haier, 2009, p. 30). This is not particularly shocking, as it is already known that a growing body of healthy pupils, students and researchers abuse ADHD drugs ("study drugs") to endure hard studying days ("Adderall days") intellectually and emotionally (Vrecko, 2013, pp. 4 & 10–11).

So, is it legitimate to wonder in what way is exceptional performance attained nowadays by people who are otherwise widely accepted and respected?

Conclusions about talent

In light of the above, "talent" is very far from the magical and automatic process of becoming virtuoso on your own before even anyone notices: too many *notice* and *participate* as well. Given the long process and difficulty in actualizing the "talent" potential, it is no wonder that expertise cannot be predicted by early "talent" indicators–or by their absence.

In both athletic and cognitive domains there is no *single* predictor (Rossum, 2009, p. 764) Talent cannot be considered as a unique determinant of high performance. This is in line with van Rossum's concluding remark that "Being labelled 'talented' is thus not a prerequisite for becoming a successful athlete" (Rossum, 2009, p. 767) –while, of course, it could still be the case that being labelled "talented" could still be important (*cf.* self-fulfilling prophecies). The same appears to be the case for cognitive domains, according to Wallace & Maker who prefer to stress the potential of adequate teaching rather than student's abilities *per se* (Wallace & Maker, 2009, p. 1114). Carol Dweck & Ellen L. Legget, are more to the point: "Intelligence is not a fixed commodity given at birth: with appropriate teaching and mentoring, all pupils can become better thinkers" (Dweck & Leggett, 1988, p. 256).

The cause for the superior performance of JPF's could be talent-related, non-talent-related, not-non-talent-related or any other combination. Observations alone are not a firm ground for articulating proper standards. There are good "proofs" for every conceivable hypothesis, so expecting to find the cause from the effects is, again, highly problematic.

All in all, talent is a value judgment on skills and abilities claiming observable and measurable applicability as an actual concept. Talent is an a priori *potential* or *double* a priori (or a *meta-value judgement*). Talent has not been *proved*; nor will it ever be: talent is a property, not an analytical component. Whoever tries to prove the existence of an abstract property confuses analytic with abstract methodologies. That is not to say that talent does not exist; it exists under specific conditions, namely the agreed definitions and hypotheses. Whoever tries to measure talent by constructing a metric based on. measuring talent commits an epistemological crime; she has confused *metrēsis* with *metrikē*[5].

But just suppose for a moment that talent existed as an entity beyond doubt. Then consider two equally talented *and* motivated identical twins (supposing we could precisely measure both talent and motivation). Place the first one in a wealthy and supporting family. Place the second in a war zone in Africa (or in the jungle 3.000 years ago). The boy in the jungle is not likely to develop any self-awareness and self-identity based on the realization of its talent, nor will its "career" be affected (see Null hypothesis 1). Is talent then, or the environment acted upon the individual, the deciding factor? Talent may well be conceived as an external influence. One could argue that it may not be "external" in the strict sense, but what is examined here are tendencies towards an abstract archetype.

5 Consider the following quadripole: Μέτρο, Μέτρησις, Μετρική, Μέτρημα (Παπαγεωργίου Κ, Λέκκας Δ.).

It goes without doubt that in any given task, individuals' performance will vary considerably; indeed performance will be normally distributed. It is also very likely that such performances correspond to biological adaptations which are greatly affected by genome, or brain functions –nothing new here. Saying that the performance of some individuals in the extreme right region of the Gaussian bell is indicative of talent is nothing more than a value judgment; an assumption that certain skills are conceived as important. In the end, it is a recognition not of the skills but of their value to us; then skills become pure gold (*talanton*).

Therefore, both cases (talent as internal or external factor), may be reducible to just one: talent as an external judgment. Talent as an idea is absolutely bound to public perception of what is a "superior" behavior, which, in turn, society decides to reward (Sandel, 2010, p. 39). Criteria change from time to time, inter-culturally and intra-culturally; they even reverse. Therefore, it is more sound to treat talent as an external agent, irrespective of whether a specific physical or cognitive substrate is present or absent.

Unintentional Exposure

"Unintentional" is a non-concept. It may only be defined as *lack of intention*. However, in the phrase "unintentional exposure" it is not clear whether what is meant is a general lack of intention, or the *existence of negative intention* for someone to be exposed, or to consume certain (by-)products. In this still young field of applied ethics, the terms need to be defined. Here, unintentional exposure is treated in the former sense, as something for which the ethical subject lacks the volition to be exposed at, while she does not wish *not* to be exposed either.

Autonomy requires individuals to be given the opportunity to make an informed, un-coerced decision (informed consent). Beauchamp & Childress describe the seven elements of informed consent which include three kinds of elements:

- Threshold elements, or preconditions (*competence* to understand and decide, *voluntariness* in deciding).
- Information elements (*disclosure* of material information, *recommendation* of a plan, and *understanding* of disclosure and recommendation).
- Consent elements (*decision* in favor of a plan and *authorization* of the chosen plan) (adapted from Beauchamp & Childress, 2001, p. 80).

Minors are not automatically incompetent for all tasks. There appears to be a continuum of autonomy and of competency degrees (Beauchamp & Childress, 2001, p. 72). A useful rule of thumb is for individuals bellow the age of consent to be presumed not having the decision-capacity unless shown otherwise (the opposite being the case for adults): indeed, as studies of cognitive development have shown, whereas children over the age fourteen are as capable as adults in making decisions, minors under eleven lack many capacities to make decisions (Berg, Appelbaum, Lidz, & Parker, 2001, p. 97).

When it comes to minors, there is a clash between liberty, autonomy and incompetence. A free man is (or should be) someone who is able to make decisions. Children need some kind of support for their autonomy i.e. to temporary compromise their freedom in the short term in order to ensure autonomy in the long-term (*cf.* best interests standard). This intervention is paternalism taken literally. Promoting autonomy of incompetent individuals (patients, minors etc.) has two sides: a negative and a positive: on one hand, the child is not allowed to take its own decisions in several matters; and this is the negative aspect. The positive one, on the other hand, is a safeguard for the ability of children to act freely later on: the parent is prohibited from deciding on behalf of the child on matters such as the deprivation of child's reproductive capacity, i.e. sterilization(Feinberg, 1986).

Obviously, the former entail several assumptions, as they are based on value-judgments: "capacity", "interests", "freedom", "liberty", "autonomy", "temporal". Notwithstanding the chaotic implications every different definition of the said terms

would have, the terms are used in their ordinary legal sense. This violation (i.e. not defining each term) is made under the assumption that even a loose use of these terms would not affect the conclusions.

Children are the main focus of this discussion about talent since *their* identity is altered (or realized?) when labelled as such. More general conversations about enhancement, liberty, justice autonomy and still other related concepts are addressed by Rawls, Nozick, Kamm, Buchanan etc. in various instances. However the purpose of *this* article is not that much to say something about the plethora of arguments and counter-arguments, but rather to place the matter in a definite reference point; to say something about what is the relation of individuals to their (conceived as) natural abilities before any further stance is adopted. What the author wishes to see in this polarized set of arguments is a dialectic including both poles (autonomy vs heteronomy, freedom vs paternalism etc.) where a model will be articulated explaining how both poles apply in a given situation and when each pole predominates and regarding what.

What is interesting about the talent-debate, is that what is at stake is a *conception* about an individual being talented, not something "real", i.e., talent. At some point one can't but see that at least some individuals treated as special, become such; a self-fulfilling-prophecy pattern becomes visible (Carlin, 2005; *cf. pygmalion effect* Rosenthal & Jacobson, 1968).

"Simply put, when teachers expect students to do well and show intellectual growth, they do; when teachers do not have such expectations, performance and growth are not so encouraged and may in fact be discouraged in a variety of way" (Rhem, 1999).

In any case, the young child is exposed to a construct being projected upon it; one that will probably define its future life, its self-identity *whether it actually manages to live up to the expectations or not* (cf. the relevant discussion regarding nature vs. society in Kamm 2013 pp. 262-263). This has considerable implications, since the discussion of talent-development regresses to enhancement and the question shifts from undertaking the cost of actualizing a potential to taking the moral responsibility to enhance individuals.

The issue here is not to distinguish between what a Kantian deontologist or an act- or rule- utilitarian would say; this is too easy to predict. What is difficult is to start treating talent as an unintentional agent, which is external, and unlike other "externalities" (to borrow a term from economics), such as air pollution and fluoride in the tap-water, talent is first and foremost an idea, a social construct, a *meme*.

In conclusion, it has been argued that talent may be considered an unintentional agent. Taken this way discussion about talent regresses to a discussion about enhancement. When considering how to safeguard a "talented" child's autonomy, one should probably consider its future wishes as well as the development of the capacity to actualize these wishes; however care should be taken to attend to what a child would *want not to do* as well. When children get older, they are expected to appreciate their parents meant well; moreover we should equally expect children, as grown-ups, to equally expect their parents to have *not* projected their egoistic wants and plans on them (their children) – even on the pretext of some talent they might have identified. Developing the capacities of a child (or even an embryo) both promotes and hinders its freedom as it simultaneously opens up certain possibilities and conceals others (*cf.* relevant discussion in Kamm 2013 pp.257-258). It is a double-edged knife However, the author hopes that by having a paradigm shift in the expertise field, if generality (erudition, broad learning) prevails over the current specialization-mania, capacities (such as imagination) that unlock, rather than limit future possibilities, will be more favourably treated. This short article will close with an unexpected question: Could the opposites of talent (e.g. mental retardation) be perceived as unintentional agents as well?

Βιβλιογραφία

Anshel MH, Lidor R. Talent Detection Programs in Sport: The Questionable Use of Psychological Measures. Journal of Sport Behavior 2012, 35(3):239–266.

Atlan H. La fin du "tout génétique"?: vers de nouveaux paradigmes en biologie (Greek). Leader Books, 1999.

Beauchamp TL, Childress JF. Principles of Biomedical Ethics, Oxford University Press, 2001:454

Berg JW, Appelbaum PS, Lidz CW, Parker LS. Informed Consent: Legal Theory and Clinical Practice, 2nd ed., 2001:352

Brant AM, Munakata Y, Boomsma DI, Defries JC, Haworth CMA, Keller MC, Hewitt JK. The Nature and Nurture of High IQ: An Extended Sensitive Period for Intellectual Development. Psychological Science 2013, 24(8):1487–95.

Butko NJ, Movellan JR. Learning to Learn. In 2007 IEEE 6th International Conference on Development and Learning, 2007:151–156.

Carlin F. The Grandmaster Experiment Psychology Today, 2005. Retrieved September 04, 2013, from http://www.psychologytoday.com/articles/200506/the-grandmaster-experiment.

Chabris CF, Hebert BM, Benjamin DJ, Beauchamp J, Cesarini D, van der Loos M, Laibson D. Most reported genetic associations with general intelligence are probably false positives. Psychological Science 2012, 23(11):1314–23.

Cote J, Baker J, Abernathy B. Practice and Play in the Development of Sport Expertise. In: Eklund R, Tenenbaum G (Ed). Handbook of sport psychology, Hoboken NJ, 3rd ed., 2007:184–202.

Csikszentmihalyi M. Flow: The psychology of optimal experience. Praha: Lidové Noviny, 1990. Retrieved from http://www.vedpuriswar.org/book_review/Flow.doc.

Dai DY. Essential Tensions Surrounding the Concept of Giftedness. In L. Shavinina (Ed.), International handbook on giftedness, Springer, 2009:39–80.

Davis GA. New Developments in Gifted Education. In L. V. Shavinina (Ed.), International Handbook on Giftedness, Springer, 2009:1035–1044.

Durand-Bush N, Salmela JH. The development of talent in sport. In: Singer RN, Hausenblas HA, Janelle C (Ed). Handbook of sport psychology, New York: Wiley, 2001:269–289.

Dweck CS, Leggett EL. A social-cognitive approach to motivation and personality. Psychological Review 1988, 95(2):256–273.

Ericsson KA. The Influence of Experience and Deliberate Practice on the Development of Superior Expert Performance. In: Ericsson K, Charness N, Feltovich PJ, Hoffman RR (Ed.). The Cambridge handbook of expertise and expert performance, 2006:683–704.

Ericsson KA. Deliberate practice and the modifiability of body and mind: Toward a science of the structure and acquisition of expert and elite performance. International Journal of Sport Psychology 2007, 38:4–34.

Ericsson KA. Training history, deliberate practice and elite sports performance: an analysis in response to Tucker and Collins review--what makes champions? British Journal of Sports Medicine 2012, 47(9):533–5.

Ericsson KA, Kintsch W. Long-term working memory. Psychological Review 1995, 102(2):211–45. Retrieved from http://www.ncbi.nlm.nih.gov/pubmed/22306890.

Ericsson KA, Krampe R, Tesch-Römer C. The role of deliberate practice in the acquisition of expert performance. Psychological Review 1993, 100(3):363–406. Retrieved from http://doi.apa.org/psycinfo/1993-40718-001.

Ericsson KA, Nandagopal K, Roring RW. An Expert Performance Approach to the Study of Giftedness. In: L. Shavinina (Ed.), International handbook on giftedness, Springer, 2009a:129–154.

Ericsson KA, Nandagopal K., Roring RW. Toward a science of exceptional achievement: attaining superior performance through deliberate practice. Annals of the

New York Academy of Sciences 2009b, 1172:199–217.

Feinberg J. Harm to Self Arizona, Tucson: Oxford University Press, 1986:448.

Flynn JR. The mean IQ of Americans: Massive gains 1932 to 1978. Psychological Bulletin 1984, 95:29–51.

Fraser-Thomas J. Community size in youth sport settings: Examining developmental assets and sport withdrawal. Revue phénEPS/PHEnex Journal 2010, 2(2):1–9.

Gagne F. Debating Giftedness: Pronat vs. Antinat. In: Shavinina L. (Ed.), International handbook on giftedness, Springer, 2009:155–204.

Galton SF. Hereditary genius. London: MacMillan and co. And New York:1869.

Geake JG. Neuropsychological Characteristics of Academic and Creative Giftedness. In: L. Shavinina (Ed.), International handbook on giftedness, Springer, 2009:261–274

Goleman D. Emotional Intelligence: Why It Can Matter More Than IQ, 1995.

Gottfried AE, Gottfried AW. Development of Gifted Motivation: Longitudinal Research and Applications. In: L. Shavinina (Ed.), International handbook on giftedness, 2009:617–632.

Gross MUM. Highly Gifted Young People: Development from Childhood to Adulthood. In L. Shavinina (Ed.), International handbook on giftedness, Springer, 2009:337–352.

Haier R. What Does a Smart Brain Look Like? Scientific American Mind, 2009:26–33.

Haier RJ, Jung RE, Yeo R., Head K, Alkire MT. Structural brain variation and general intelligence. NeuroImage 2004, 23(1):425–33.

Helgadóttir FD, Menzies RG, Einstein D. Magical thinking and obsessive–compulsive symptoms in Australia and Iceland: A cross-cultural comparison. Journal of Obsessive-Compulsive and Related Disorders 2012, 1(3):216–219.

Howe MJA, Davidson JW, Sloboda JA. Innate Talents: Reality Or Myth. Behavioural and Brain Sciences. Behavioural and Brain Sciences, 1998, 21:399–442.

Hu Y, Ericsson KA, Yang D, Lu C. Superior self-paced memorization of digits in spite of a normal digit span: the structure of a memorist's skill. Journal of Experimental Psychology. Learning, Memory, and Cognition 2009, 35(6):1426–42.

Hunt E. Expertise, Talent, and Social Encouragement. In: Ericsson K, Charness N, Feltovich PJ, Hoffman RR (Ed.). The Cambridge handbook of expertise and expert performance, Cambridge University Press, 2006:31–40.

Jensen AR. Speed of information processing in a calculating prodigy. Intelligence, 1990, 14(3):259–274.

Kamm FM. Bioethical Prescriptions: To Create, End, Choose, and Improve Lives, OUP USA, 2013.

Klissouras V. Heritability of adaptive variation. Journal of Applied Physiology 1971, (31):338–344.

Klissouras V, Casini B, Di Salvo V, Faina M, Marini, C, Pigozzi F, Parisi P. Genes and olympic performance: a co-twin study. International Journal of Sports Medicine 2001, 22(4):250–5.

Kono T. Nuclear transfer and reprogramming. Reviews of Reproduction 1997, 2(2):74–80.

Lekkas D. Towards an epistemonic theoretical surveillance of dance. In: Surveillance of Greek Music & Dance. Greek Open University, 2003:204–206

Lewontin R. It ain't necessarily so: The dream of the human genome and other illusions. New York: New York Review Books, 2001.

Lewontin R. It's Even Less in Your Genes. The New York Review of Books, 2011. Retrieved July 15, 2013, from http://www.nybooks.com/articles/archives/2011/may/26/its-even-less-your-genes/?pagination=false.

Locurto CM. Sense and nonsense about IQ: the case for uniqueness. Praeger, 1991.

Lubinski D, Benbow C, Webb R, Bleske-Reckek A. Tracking exceptional human capital over two decades. Psychological Science 2006, 17(3):194–199.

Maguire E, Valentine E, Wilding J, Kapur N. Routes to remembering: the brains behind

superior memory. Nature Neuroscience 2002, 6(1):90–5.

O'Brien R (n.d.). History of Diving. Retrieved July 16, 2013, from http://www.usadiving.org/about/diving-101/history-of-diving.

Papageorgiou KG. Magical Thinking | e-book, 2010. http://www.creationray.com/my-books/thinking-book/.

Papageorgiou KG. Talents & Gifted Education: A report on research findings and current status, Athens, 2014:112. Retrieved from http://www.creationray.com/wp-content/uploads/2014/11/ReportBioethics20141.pdf.

Pfeiffer SI. The gifted: clinical challenges for child psychiatry. Journal of the American Academy of Child and Adolescent Psychiatry 2009, 48(8):787–90.

Plomin R, Haworth C. Common DNA markers can account for more than half of the genetic influence on cognitive abilities. Psychological Science 2013, 24(4) :562–8.

Rattan A, Good C, Dweck CS. "It's ok — Not everyone can be good at math": Instructors with an entity theory comfort (and demotivate) students. Journal of Experimental Social Psychology 2012, 48(3):731–737.

Rhem J. Pygmalion In: The Classroom. The National Teaching & Learning Forum, 1999, 8(2):1.

Rosenthal R, Jacobson L. Pygmalion in the classroom. New York: Holt, Rinehart & Winston, 1968.

Rossum van JHA. Giftedness and Talent in Sport. In: L. Shavinina (Ed.), International handbook on giftedness 2009, Springer:751-792.

Sandel M. Justice: What's the right thing to do?. New York: Farrar, Straus and Giroux, 2010.

Schmidt RA, Wrisberg CA. Motor Learning and Performance: A Situation-based Learning Approach. (I. Champaign, Ed.). Human Kinetics, 2008.

Sekowski A, Siekanska M, Klinkosz W. On Individual Differences in Giftedness. In: L. Shavinina (Ed.), International handbook on giftedness, Springer, 2009:467–486.

Shavinina LV. A Unique Type of Representation is the Essence of Giftedness: Towards a Cognitive-Developmental Theory. In: Shavinina L. (Ed.). International handbook on giftedness, Springer, 2009: 231–259.

Simonton D. Origins of genius: Darwinian perspectives on creativity. Oxford New York: Oxford University Press, 1999. Retrieved from http://doi.apa.org/psycinfo/1999-02789-000.

Simonton DK. Greatness: Who Makes History and why, 1994.

Simonton DK. Creative productivity: A predictive and explanatory model of career trajectories and landmarks. Psychological Review 1997, 104(1):66–89.

Simonton DK. Creativity as Blind Variation and Selective Retention: Is the Creative Process Darwinian? Psychological Inquiry 2000, 10(4):309–328.

Sternberg R. Beyond g: The theory of successful intelligence. In S. RG & G. EL (Eds.), The general factor of intelligence: How general is it. Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum Associates, 2002.

Terman LM. Genetic Studies Of Genius Volume I Mental And Physical Traits of a Thousand Gifted Children (2nd ed.). California: Stanford University Press, 1926.

Vrecko S. Just How Cognitive Is "Cognitive Enhancement"? On the Significance of Emotions in University Students' Experiences with Study Drugs. AJOB Neuroscience 2013, 4(1):4–12.

WADA (n.d.). Gene Doping. Retrieved September 18, 2013, from http://www.wada-ama.org/en/Science-Medicine/Science-topics/Gene-Doping/.

Wallace B, Maker CJ. Discover/Tasc: An Approach to Teaching and Learning That Is Inclusive Yet Maximises Opportunities for Differentiation According to Pupils' Needs. In: Shavinina L (Ed.). International handbook on giftedness, Springer, 2009:1113–1142.

Wikipedia (n.d.). Charles Servizio. Retrieved July 15, 2013, from http://en.wikipedia.org/wiki/Charles_Servizio

Dickens WT, Flynn JR, Crawford C, Fisher MA, Hanson R, Harris J. Heritability estimates

versus large environmental effects: The IQ paradox resolved. Psychological Review 2001, 108:346–369.

Wilmore JH, Costill DK. Physiology of sport an exercise. Human Kinetics, 3rd ed., 2004.

Wilson C. A Criminal History of Mankind. Granada Publ., 1984

Παπαγεωργίου Κ, Λέκκας Δ. Επιστήμη και (vs) Scientia. In: Φιλοσοφία, Φυσικές Επιστήμες, Βιοηθική, Αθήνα, 2014.

ΒΙΟΗΘΙΚΑ

Ηλεκτρονικό Περιοδικό της Εθνικής Επιτροπής Βιοηθικής

ΕΘΝΙΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ ΒΙΟΗΘΙΚΗΣ

Νεοφύτου Βάμβα 6, Τ.Κ. 10674, Αθήνα
Τηλ. 210- 8847700, Φαξ 210- 8847701

E-mail: secretariat@bioethics.gr
url: www.bioethics.gr

© 2015 Εθνική Επιτροπή Βιοηθικής

ISSN: 2653-8660